

Товариство „Час“ у Київі.

Проф. Є. Тимченко.

УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА

Київ.

Друкарня Університету св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла
и Т. Корчак-Новицького, Меринговська вул., д. 6.

1917.

1200

Друге видання „Української граматики“ відрізняє ся від першого тільки незначними поправками. Правонне також той самий залишено: це правонне наших наукових видань і загально уживаний в нашім письменстві на Буковині і Галичині. Тільки наближуючи його до правоннених звичок російської України, я не відзначав різниці вимови, напр., нїж і нїз (ножа), нїс і нїс (ніса), дїл і діл (дїлу), себ-то не писав ї в тих випадках, коли чути мые, а не тверде **д, т, з, с, л, н.**

Автор.

Предмет граматики та її поділ.

1. Граматика є наука про форми мови (язика).¹

Мова складає ся з речень; речення з слів; слова можна розложити на поодинокі звуки.

Тим то граматика ділить ся на такі частини:

1. Науку про форми звука (*), чи фонетик у (звучнію).

2. Науку про форми слова, чи морфологію, що теж поділяє ся на словотворення і словозміну.

3. Науку про форми речення, чи синтаксис.

Правила, як практично застосувати на письмі ті засади, що викладено в попередніх частях, становлять додаткову частину граматики, що зве ся правописом, чи орфографією.

Попередні уваги.

2. Звуки й літери. Кожен звук ми можемо віддати на письмі певним знаком, чи то літерою.

Літери не треба брати за одно з звуком. Звук ми подаємо органами мовними: ми його вимовляємо й чуємо, а літера — це знак звука: ми її пишемо або друкуємо, бачимо й читаємо. Кажучи інакше: звук — вражіння слуху, літера — вражіння зору.

3. Збір усіх писаних знаків, чи літер, зве ся азбук о ю

4. Українська азбука. Українська азбука, переважно тепер уживана, складає ся з таких 33 знаків:

а, б, в, г, ґ, (ґ, к) д, е, є, ж, з, и, й (j), і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ь, ю, я.

¹) Формою звука зве ся слухове вражіння незалежно від значіння звука.

Увага 1. Показана азбука є так звана „желехівка“, що то азбука, що в 50-х роках минулого століття пропонував П. Куліш („кулішівка“) і пізніше удосконалив Е. Желехівський.

Засадою доброї азбуки є те, щоб кожному знакові відповідав один звук і щоб не було зайвих знаків. З цього погляду „желехівка“ має такі хибні:

1. Ъ не визначає жадного звука; він приточує ся до д, т, з, с, ц, л, н, р, і показує їх м'якість, напр. *ви́здѣ, нунѣ, мѣ, кѣ, кобзарѣ і т. ін.*

2. Знаки є, ї, ю, я визначають то два звуки й-є, й-і, й-у, й-а, то один ъє, ѝі, ѹу, ѡа, показуючи на м'якість попереднього звука: *няня (няня), воля (во́ля), ділю (ди́лю), синє (синѣ), си́ню (синѹ).*

Визначаючи два звуки, є, ї, ю, я пишуть ся:

а) на початку слів,

б) після літер а, е, і, и, о, у, є, ї, ю, я.

в) після б, в, м, п, ф, р.

приклади:

а) *єдиний (неди́ний), їзати (йїзати), юрба (йурба), Ясно (йасно);*

б) *мѣє (ма́є) ра́їти (ри́їти), ма́ю (ма́ю), ма́л (ма́л), мо́є (мо́є), мо́ї (мо́ї), мо́ю (мо́ю), мо́ї (мо́ї), те́є (те́є), не́ї (не́ї), те́ю (те́ю), ї́єа (ї́єа); ді́ї (ди́ї), си́ю (си́ю), рі́ю (ри́ю), ня́я (ня́я), ня́ю (ня́ю), ї́ї (ї́ї), є́ю (є́ю) і т. ин.*

в) *бе (ба), бо (ба), обі́гати (о́їїгати), ма́кий (ма́кий), ня́ний (ня́ний), ви́зати (ви́зати), ф́іакер (ф́іакер), зор́я (зор́я). (*)*

Визначаючи м'якість попереднього звука, є, ї, ю, я, пишуть ся після д, з, л, н, с, т, ц але після ц не пишуть є): *да́дько, ви́нь, мѣ́їти, ма́їко, си́їти, цѣ́цька, бо́дя, си́є, цѣ́а, си́ї, ма́їка, лі́ка, да́ка, зѣ́ка.*

*) Хибу двозвучності я, є, ї, ю можна б легко усунути пишучи так, як показано в дужках, або змінивши я на догіднішу ї: *мо́ї, бѣ́ ясно, ся́ю і т. ін.*

Літерою **ї** звичайно показують на звук, що походить з давніх **ѣ** і **е**, напр. *дід* (*дыдѣ*), *сїмо* (*сѣмо*), *нїс* (*неслѣ*), відрізняючи від **і** з **о**, що вимовляє ся трохи твердіше, напр. *нїс* (*носа*); але-ж як **ї** і **і** в таких випадках не скрізь одмінно вимовляють ся, то щоб не втрудити правоннису й уникти зайвих помилкок і непорозуміння,—краще ці відтінки вимови не відзначати на письмі.

3. **Щ** випадає два звуки **ш-ч** і тим воно зайвий знак.

4. На звуки **дж** і **дз** (*джерело*, *ходжу*, *дзвін*) нема окремих знаків.

Увага 2. Того звука, що його віддає знак **ф**, в південно-східному укр. діалекті нема. В правоннису літературного языка знак **ф** пишуть в словах чужоземних, напр. *фякер*, *філіжанка*, але вимовляють, як *хв*.

5. Категорії слів. (*) Всі слова по їх значінню і формальним прикметам звичайно поділяють ся на дев'ять категорій (гуртів) що звуть ся частинами мови.

6. Речівник, чи ймення річеве, се часть мови, що визначає граматичний предмет, себ-то, як речі в вузькому розумінні (конкретні речівники), так і чинности або стани й прикмети, що дають ся розуміти яко речі, себ-то з можливістю їх застосувати до якого посідача, порівн.: *я співаю*—*моє співання*; *Він каже*—*Його ка́ра*; *рука́ бо́літь*—*бі́ль рука́*.

З формального боку кожен речівник має певний рід, чи то мужеський, чи жіночий, чи ніякий (*муж*; *жінка*, *дитя*), має дві лічбі: однину і множину (*кінь-коні*) (**) і сім різних форм кінцівок, що звуть ся відмінками. Перший відмінок, чи номінатив, (іменний) на питання хто? що? другий відмінок, чи генитив (родовий), на пит. кого?

*) §§ 5-28 стосують ся власне до морфології, але уміщуємо їх тут в цілях практичних.

**) Залишили ся ще до-які пережитки двійні що в певних випадках виконують родю множини (*дві ві́дрі*, *три хаті*, *чотири мі́зди*)

чого? третій відмінок, чи датив (да^{ний}ий), на пит. кому? чому? четвертий відмінок, чи а^{ку}затив (причин^бвий), на пит. кого? що? п'ятий відмінок, чи во^{ка}тив (зов^{ни}ий); шостий відмінок, чи ін^струменталь (оруд^{ни}ий), на пит. ким? чим? і сьомий відмінок, чи льо^{ка}тив (міс^{це}вий); на пит. на (в, при, по) кім? (кому?) чім? (чому?). Ціла ж система відмінків слова зве ся деклі^{на}цією (стосування). Потім того речівники ще мають форми згрубілі і здрібнілі, уважаючи, як уявляють собі предмети, чи грубшими, чи дрібнішими від їх звичайного обсягу (*дід-ди^{ди}ще — дідок-дідо^{чок}чок*).

7. Прикметник чи ймення прикметне—часть мови, що показує прикмету речі (предмету) з огляду на її якість (*доб^{ри}ий, цір^{ни}ий, червон^иий, лих^иий*) чи стосунок до іншого предмету (*дворов^иий, надвір^{ни}ий, доділь^{ни}ий, батьківсь^{ки}ий, ба^{ть}ків*).

Формально прикметник, уважаючи на те, до якого речівника приточує ся, унодібнює ся йому родом, числом і відмінком (*свіж^иа риба, свіж^{их}х риб*) і теж має форми здрібнілі і згрубілі (*вели^{ки}ий, величез^{ни}ий, величє^{нь}кий*); до того ще прикметники, що показують прикмету якості, що дає ся уявити в більшому або меншому ступені, мають форми трьох ступенів якості, нап^р. *доб^{ри}ий* (1-й ступінь), *доб^{рі}іший* (2-й ступінь), *найдоб^{рі}іший* (3-й ступінь).

8. Числівник, чи ймення числове, часть мови, що показує кількість (число) предметів (*один, два, три*), або ряд, в якім вони по собі йдуть (*пер^{ши}ий, друг^иий, трет^иій*), через те числівники й поділяють ся на *головні й рядові*. Перші формою почасті речівники, почасті прикметники, другі—прикметники.

9. Займєнник, часть мови, що заступає ймення, себ-то речівник, прикметник і числівник, і відмінює ся відповідно речівникам або прикметникам.

По своєму значінню займенники бувають:

а) особові: що показують на особу: *я*—показує на ту особу, що говорить; *ти*—на особу, до якої звернено мову;

ми і ви показують 1-шу і 2-гу особи, що чинять разом з иншими особами. Займенника третьої особи нема, замість нього в значінні особового займенника, вживають показуючого займенника: *він, вона, воно, ми. вони.*

б) особово-рефлексійний займенник *себе, ся, сь* показує на особу чи річ, що на неї звернена її власна чинність, а теж на взаємність і зміцнення неперехідного характеру чинності. Ці родів, ці числа цей займенник не має і стосує ся однаково до всіх трьох осіб: *я мию ся, ти миєш ся, він миє ся, ми миємось і т. д.; бороти ся; просити ся, молити ся.*

в) присвійні займенники показують на носідача або утворника чого; для кожної особи є особна й форма присвійного займенника:

для 1-ї: *мій, моя, моє, ми. мої.*

для 2-ї: *твій, твоє, твоє. ми. твої.*

для виразу належності до кількох осіб:

для 1-ї особи: *наш, наша, наше, ми. наші.*

для 2-ї особи: *ваш, ваша, ваше ми. ваші.*

Для третьої особи одиниці нема присвійного займенника; він заступлений 2-м відмінком (генієтивом), показуючого займенника *його, її: його хата, її сукня*, але для множини є *їхній, їхня, їхнє*—що утворено від 2-го відмінку мн. *їх: їх брати і їхні брати.*

г) присвійно—наворотовий: *свій, своя, своє, ми. свої* показує на належність предмету до одної з трьох осіб: *я, ти, він* приніс свою книжку, *ми ви, вони* принесли свою книжку або *непринесли* свої книжки.

д) займенники показуючі, що ми показуємо ними на предмет близький або далекий: *цей (сеї), ця (ся), це (се), той та, те, він, вона, воно* старе і, я, є, що тепер вживає ся його тільки в скісних відмінках: *його, її, йому і т. д. такий, сам. сімий.*

б) **п**ита́йні займенники, що питають за яку особу або річ: *хто, що (що)? котрій, а, є? який, а, є? і пита́йно присво́йний: чий, чия, чий?*

Пита́йні займенники можуть і по виражати питання, а показувати на предмет, що згадано вь другому реченні, і тоді вони звуть ся **стосунковими**: *Хіба ж є пани, яким гроші не милі*. Пом. 1147.

ж) **н**евизначені займенники це ті, що дають загальну ознаку особі, речі або прикметі: *хтось, чийсь, якийсь, абі-який, ніхто, ніщо, де-який, де-хто, хто-небудь, нічий і інші*.

Ці займенники постані з пита́йних в сполученні з невизначеними частицями—*сь, будь-,аби-, де-,небудь* і за́пречення *ні*. До невизначених займенників належать також: *жиден* (~~жиден~~, *ніхто*) *всякий, жодний, ко́жний, усе́сь, усе́, усе́*.

10. Часівник, **ч**асть мови, що виражає чинність (acti-vitāt) безоглядно або в стосунку до суб'єкту (підмету) чинності і виражає цей стосунок формами особовими (*беру́, береш, берє*), числовими (*бере, беруть; брав, брали*), і часовими (*беру́, брав, братиму, брав був*).

11. Безоглядна форма **часівника** **з**во ся і **н**фініти^ввом (*бра́ти, сви́дти, моли́тись*).

12. По своїй якості чинність може уявлятись або дієсною, справжньою (що справді була, є, чи буде в певнім часі), напр. *ходжу́, ходи́*; або га́даною, не дієсною, а помнеленою, умо^вною (можливою або неможливою при певних умовах), напр. *ході́в би, був би ходи́в*, або бажа^вною, напр. *ході́в*. **Ф**орми **ч**асівника, що виражають чинність з огляду на її якість, звуть ся **с**пособами: їх три: дієшний (*беру́, брав, братиму*), га́дашний (*брав би, був би брав*), і во́льовий (*бері́, бері́м, бері́ть*).

13. Окрі́ж того вь чинності ми розбі́няємо дві сторони. **а**ктивну (чинну) і пасивну (терну). Перша виражає, що суб'єкт сам чини́ть (даю́, а друга, що він є цілю чинности і́ншого суб'єкту (*ма́ска ві́д Бо́га да́на*).

14. З огляду на об'єкт (предмет), часівники активні діляться на суб'єктивні і об'єктивні (підметові і предметові). У перших чинність обмежується на самий суб'єкт (*я сплю*) у останніх вона має об'єкт інший від свого суб'єкту (*я печу хліб*).

15. Часівники суб'єктивні по формі діляться на середні (*сидіти, лежати*) і рефлексивні (*міти ся, сподіватися*). Рефлексивні часівники виражають чинність, обмежену на суб'єкт під формою чинності, що на той самий суб'єкт повертається (*обираю ся*), але в багатьох рефлексивних часівниках таке первісне значіння затерлося, вони визначають тільки, що чинність відбувається в сфері (в обсягу) суб'єкта (*молюсь, надіюсь, прошуся*).

16. Часівники об'єктивні діляться на перехідні і неперехідні. Перші мають об'єкт (предмет) в 4-му відмінку (в акузативі), а решта в інших.

17. Чинність може уявлятися або в своємутриванні, щоб-то виражати свої статичні моменти, або в різних ступенях своєї кількості, зложеності, енергії, щоб-то виражати свої динамічні моменти. (*)

18. З огляду на статичну чинність, вона може бути або протяжною, недоконаною, щоб-то визначати процес в різний час (*ходжу, ходив, ходити-му*), або доконаною, показуючи на свій початок або кінець в минулому чи прийдучому часі.

19. З огляду на динаміку чинності, часівники недоконані виражають, що чинність або тільки повинна бути, або що відбувається повторно. Перші звуться недоконаними-протяжними (*durativa*), (*везти, нести*), другі повторними (*iterativa*). Останні бувають 1-го ступеня (*ходити*) і 2-го (*ходжати* або *ходжувати*). Ті протяжні, що поступове настання

*) Див. Махальчук, К. Къ южнорусской діалектології. Київ, 1893, стр. 33.

певного стапу показують, можна назвати **настаннми**. напр. *світн, бліднути, теплішати, тепліти, чорніти, чорнітати, біліти, жовтіти* і т. ин. (**).

20. Часівники доконані визначають докнання або без огляду на протяг чинности (*згукити, взяти*), або з огляду на неї. В останнім разі, як початок і кінець чинности одно до одного припадає, то часівники звуть ся **рантовими** (*спирівнути, лікити, шити, гнати*).

21. Окрім того доконані часівники, залежно від префіксів при них, можуть показувати на початок або кінець чинности (*підти, засніваю, приїссу, відснваю*), на певну її енергію або короткий час (*попідніти, порішити; посидіти, побілакати*), поширення на кілька об'єктів (*перевірати*) або в різні моменти часу стосункове до одного суб'єкту і кількох об'єктів (*попіднести*), або кількох суб'єктів (*попіднести, поприїзнити*).

22. Форми часівника, що показують статику і динаміку чинности звуть ся **видами часівника**.

23. Система форм часівникових **зв** ся кон'югацією (часуванням).

24. До форм кон'югації належать також часівникові імення (окрім вже названого інфінітива), а власно часівникові речівники, що визначають процес або скіток чинности (*брання, знання, смертя, обривання*), прикметники (*прошній, приїснений*) і прислівники (*пріснчи, озвнчи; чітано, взнто*). Часівникові прикметники і прислівники звуть ся **причасниками**.

1. Причасник тепер. ч. активний: *читаючи, беручи*.
2. Причасник минул. ч. активний: *читавши, бравши*.
3. Причасник присудковий минул. ч. активний: *приїшло, прийшло, прийшло*.

(**) Біліти, чорніти, жовтіти і т. под.—можуть і не визначати настання (ставати чорним, білим), але віддаватись чорно, біло, бути на довір чорним, білим, жовтим.

4. Причасник присудковий минул. ч. пасивний: *читано, брано*.

5. Причасник минул. ч. пасивний: *читаний, браний*.

Увага. Колись в укр. мові були форми причасника тепер. ч. активн. на—ч и й (ш и й) і пасивні на—о м и ѣ, напр. *тнучий, видючий; відбмий, знайдмий*, але тепер вони втратили характер причасників і мають значіння прикметників, а середн. їх рід—прислівників (напр. *відбмо, рухбмо, свідбмо*), таке саме значіння мають тепер і причасники минул. ч. пасивні, напр. *читаний, везений, прояснений*, а також займенникові форми причасника минул. активн. присудкового, напр. *вляий, ставий, тривалий*.

Окрім названих п'яти змінних (флексійних) частей мови, є ще чотири незмінних, що здебільшого постанали із змінних:

25. **Прислівник**, часть мови, що окреслює чинність з огляду на спосіб її виявлення, на місце і час, напр. *добре, злв, дома, вибри*.

26. **Злучник**, часть мови, що служить до зв'язку слів і речень, напр. *а, але, і, та, аж, чи, або*. і т. инш.

27. **Прийменник**, часть мови, що показує на стосунок слів і таким чином доповнює функцію відмінків, напр. *без, в, у, до, з, за, на, о, об, по, при, про* і инш.

28. **Вигук**, часть мови, що служить до виразів різних душевних зворушень або слухових вражень (звуконаслідування), покликів і т. под., напр. *ах, ох, ой; наа, муу, цін-цін! гаття! цоб! цабе! шля!*.

29. **Розклад слів**. Ми можемо розкладати слова на частини, або вважаючи на вимову, або на їх склад морфологічний.

По вимові (цеб-то скільки звуків за одним духом ми можемо вимовити) слова розкладають ся на склади. Число складів у слові лічить ся числом голосівок. Так, слова бувають однокладові, двукладові, трискладові і більше напр.: *на, лев, кінь, сон; во-да, крі-ця, пер-ло; де-ре-во, па-рубок, ко-зс-ня; пе-ре-хіну-ти, по-пе-ре-ки-да-ти, по-пе-ре-но-шу-ва-ти*.

Складах, що кінчать ся на голосівку, звуть ся відкритими, напр.: *тво-я, не-бо*, а що на шелестівку (і складові *з, у*), то закритими, напр. *на-рід, хід, вій-на, вів-на*.

30. Слова, що можуть прибирати різної форми, як напр. *рук-а, рук-и, руц-і; ба́ч-у ба́ч-иш, ба́ч-иш, звуть ся флексійними* (гнучкими), чи змінними, а такі, що їх вживає ся в одній певній формі, як от: *а! о! до, при, на, вчора стійка*, і т. под., незмінними. Незмінні слова часто бувають заціпенілою формою певного змінного слова, напр. *с-тійка (стійкий)*.

31. В флексійному слові розрізняють частину сталу й рухому. Перша зве ся пнем, друга кінцівкою, напр.: *чоловік, чоловік-а, чоловіков-і, чоловік-ом; сонн-ий, сонн-ого, сонн-ому; нес-у, нес-с-иш, нес-е, нес-е-мо; -а, -ові, -ом* в першому слові, *ий, -ого, -ому* в другому, *-у, -иш, -мо* в третьому—кінцівки.

Пень слова часом теж можна розкласти на сугави, що звуть ся морфемами, чи морфологічними одиницями: *корінь, суфікс і префікс*.

32. Коренем слова зве ся спільний елемент, що повторює ся в групі слів і форм і що далі вже його розкласти не можна, напр. в словах: *нош-а, за-но́с-и-ти, при-нес-ти́, до-ні́с*—корінь *нош-, нос-, нес-, кіс-*, в словах *за-хо́д-и-ти, приход-и́с-у, хід-и́к*—корінь *ход-, ходж-, хід-*.

33. Частина ния перед коренем зве ся префіксом по кореневі суфіксом, так в слові *за-но́с-и-ти* *за-*префікс,—*и-ти* суфікс. в слові *ви-на-хі́д-и-и́к*—*ви-на*—префікс,—*и-и́к*—суфікс. (*)

34. Слова, що складають ся з самого кореня (*суд, сир, рід*) або з кореня й кінцівки (*вд-а́ мѣт-а*) звуть ся первісними, а що мають до того ще префікси й суфікси—похідними (*ва-хі́д-и-и́й, по-пере-ки-д-а́-ти, ви-хі́д*).

(*) Розділ слова на корінь, суфікс (один чи кілька) і кінцівку (що є власне теж суфікс, що служить прикметою до якої граматичної категорії належить слово) має велику практичну догоду, але не має безумовного значіння. в багатьох бо випадках дуже трудно розгравити корінь і суфікс, суфікс і кінцівку флексії.

35. Наголос. Зміцнення голосу на якому-неб. складі в слові, тоб-то голосніню його вимовляння проти інших, зве ся **наголосом**, чи **акцентом**. В де-яких языках наголос завжди буває на одному певному складі, напр. у французькому на останньому, в польському на передостанньому, в німецькому на корінному складі; такий наголос зве ся **сталним** або **нерухомим** супроти наголосу **рухомого**, чи **перехідного**, що припадає на різні склади слова і міняє своє місце залежно від форми слова. В українській мові, як в російській, сербській, болгарській та інших, наголос рухомий, напр. *кни́жка*—*книжкí*, *ба́ба*—*бабí*, *ша́бля*—*шаблí*, *па́рубок*—*парубкí*, *ві́конати*—*ви́конувати*, *ви́полоскати*—*ви́поліскувати*. В словах зложених, тоб-то що складають ся з двох коренів, буває два наголоси, напр. *чо́рно-о́кий*, *рі́вно-ва́га*; при тому другий наголос вимовляє ся з більшим притиском, через те й зве ся **головним**, а перший **другорядним**, або **приголоском**.

Типи наголосів і закони їх переходу буде викладено в відповілях частях морфології

Фонетика.

36. Органи мовні. Органи мовні складають ся:

а) з дихального апарату,

б) з гортанки з голосовою щільною (*rima glottidis*), що творить ся двома голосовими струнами (*chordae vocales*)

в) з ям, що лежать понад гортанкою—ям гортанкової, носової й ротової з частинами цієї останньої: твердим і м'яким піднебінням, язиком, зубами й губами; язик, губи й м'яке піднебіння—частини рухомі, а зуби й тверде піднебіння—нерухомі.

37. Поділ звуків. Слухові вражіння поділяють ся на тони й шелести. Тонем зве ся звук, що його довгість і високість, можна ясно визначати, а шелестом—звук що високости його не можна ясно визначати. Тон лежить в основі творення тональних тембрів (голосівок *Sonorlaute, vokales*), шелест—шелестових (шелестівок, *Geräuschlaute, consonantes*)

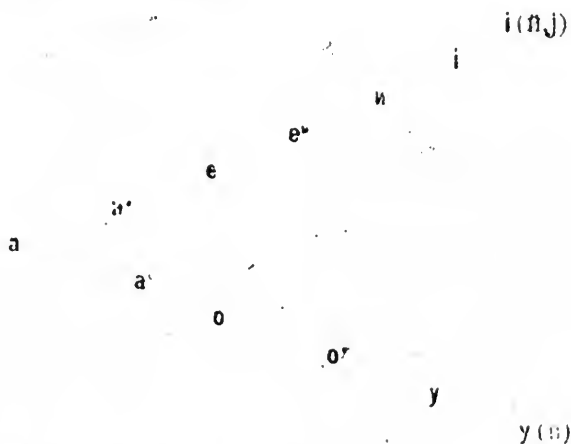
38. Тональні тембри, чи голосівки, повстають таким робом: коли ми подаємо голос більш або менш відкритим ротом, то повітря, проходячи з легких (легенів) кріз дихальний апарат і гортанку, вправляє натужені голосові струни в дзвінке дріжання, і через те повстають зложені тони, що, залежно від форми, якої прибирає усна яма, мають прикмети поодиноких голосівок. напр. *а, е, и, і, о, у*.

Вимовляючи *а*, маємо усну яму досить відкриту, і язик майже не відмінює свого звичайного положення.

При вимові *і*, усна яма сплющує ся, і язик своєю середньою частиною наближує ся до твердого піднебіння; *и і е* стоять по середині між *а* і *і*, при тому *е* вимовляє ся подібно до *и*, але усна яма більше відкрита.

При вимові *у* язик посуває ся в-глиб усної ями і задня його частина підносить ся до піднебіння, губи ліжкувато закруглюючись, висувують ся вперед, гортанка значно нижче опущена, як при вимові *и*, і тон, що повстає, значно нижчий від тону *и*. *о* вимовляє ся подібно до *у*, але з більш відкритою усною ямою.

39. Переходи тонів від найвищого (*і*) до найнижчого (*у*) можна уложити в такому порядку:

а — в *ра* міно, *Ба* рдичів, *ча* бєр.

а°—в ха° лява, ма° настір, ба° ніч, на° нчір.

в°—в се° лó, не° сé, нз° чé, ле° жіть, се° діть, ке° рніця,
не° ріі, це° бўля.

оу—в моу міла, коу жул, піроу бок, поу риніти, строу
ііти, зоу пиніти.

і—в іти, читіі, краї.

у—в на Україні, до удові, заутра, писау.

Звуки і і і повстають з того, що язик наближує ся до
середниї твердоґо піднебіння, і струмінь повітря виходить
вужчим, як при вимові інших голосівок, через те вони й
звуть ся вузькими чи піднебійними (палятальни-
ми), супроти ренти широких; з них

а, а°, а° звуть ся волярними,

е, е°, и—піднебінно-волярними,

о, о°, у, у—губними.

40. Шелестові тембри, чи шелестівки, залежно від двох
рухомих органів мовних, губ і язика, що найбільше прича-
сняють ся до їх утворення, можна поділити на **губні** й **язикові**.

Губні: б, п, м, в.

Язикові, уважаючи на положення язика при їх вимов-
ленні, ділять ся на:

а) **передньо-язикові**, що теж поділяють ся на зубні: д, т,
з, с, дз, ц, н.-вимовляючи їх, ми наближуємо кінчик язика до
горішніх зубів і їх яєд; і альвеолярні: р і л.-вимовляючи
їх, кінчик язика наближує ся до альвеол (ямок зубних. alve-
oli dentium) горішніх зубів.

б) **середньо-язикові** чи **піднебінні:** ж, ш, дж, ч, й (і).

До них належать так звані **зубно-піднебінні:** дь, ть,
зь, сь, дзь, ць, кь, ль, рь, що інакше звуть ся м'якими шелес-
тівками супроти ренти твердих.

в) **задньо-язикові** чи **велярні:** к, г, ґ, х.

Шелестівки м, н, нь, звуть ся ще **посовними** через
участь посової ями при їх вимовленні, а р і л **плавними**.

Увага 1. Знаки *в* і *й* відбивають то шелестівки, то голосівки. Шелестівками вони бувають тоді, як стоять перед голосівками, після ж них вони виражають нескладові (що не творять складу, unsilbische) *у* і *і* (див. § 39).

Увага 2. Звук *л* має альвеолярний характер переважно в східних говірках (Черніговиц., почасті Полтавиц. і Київц.) а в західних, окріч говірок Буковинських, зубний, подібний до російськ. *л* і польськ. *ł*.

41. Шелестівки *б, н, д, т, ґ, к, ц, ч*, що при вимові рантом уривають ся, звать ся рантові, а *в, м, ж, й, з, л, р, с, ш, щ, дж, дз, г*, що вимовляючи можна протягти - протяжніми.

Рантовим *д, т, ґ, к*, відповідають—
протяжні *з, с, г, ш*.

42. З огляду на брєніння, шелестівки ділять ся на дзвінкі й тихі; при чому

дзвінко́му	відповідний	тихний
<i>б</i>		<i>п</i>
<i>д</i>		<i>т</i>
<i>к</i>		<i>к</i>
<i>г</i>		<i>х</i>
<i>з</i>		<i>с</i>
<i>ж</i>		<i>ш</i>
<i>дз</i>		<i>ц</i>
<i>дж</i>		<i>ч</i>

Дзвінким *р, л, м, н*, нема відповідних тихих, а шелестівці *и (і)* відповідає (нескладове) *і* і *і* а *в*—(нескладове) *у* і *у*.

43. Дифтонги (дво́звукн). Сполучення двох різних звуків ув один зве ся дифтонгом, або дво́звуком. Дифтонги бувають голосові, що з двох голосівок, мішані з голосівки і *і* або *у*, і шелестові, що з двох шелестівок.

Голосові дифтонги властиві північно-українському діалектові, і це становить найзначнішу прикмету, що відрізняє

ного від південно-українського, такі *уї*, *ує*, *уб*, *іє*, напр. *куїнь*, *куоць*, *шієсть* замість південних *кінь*, *шієть*.

мішані: *ів*, *ив*, *єв*, *ав*, *ов*, *ув*; *ій*, *ий*, *ей*, *ай*, *ой*, *уй*; напр. *вів*, *ходів*, *півний*, *зівтра*, *півний*, *був*; *сійній*, *бий*, *клей*, *рай*, *той*, *купій*.

Шелестові: *дз*, *дж*, *ц* (*т+с*), *ч* (*т+ш*).

44. Таблиця шелестівон.

		раптові		протяжні				
		тихі	дзвінкі	тихі	дзвінкі	тихі	дзвінкі	
				Двозвуки				Носові Шляхи
ЯЗИКОВІ	Губні	п	б				в	м
	пер. язикові (зубні).	т	д	ц	дз	с	з	н
	сер. язикові (піднебен.)			ч	дж	ш	ж, п(j)	р, л
	зад. язикові (велярні).	к	г(g,кг)			х	г	

Міна звуків.

45. При творенні слів і в різних формах того ж самого слова як голосівки, так і шелестівки підлягають певні міни.

46. Голосівки мінять ся:

1. В коренях слів спільного походження; при чому міна звука сполучена з різницею значіння. Здебільшого ця міна повстала за часи прадавні залежно від варунків і причин, що різними добами впливали на життя язикове.

2. В різних формах того ж самого слова:

а) під впливом наголосу;

- б) в закритих складах;
- в) під впливом *ј* (*й*).
- г) під впливом сусідньої голосівки (гармонійне унодібнення).

47. Шелестівки мінять ся.

1. Під впливом первісно-вузьких голосівок *е* (*є*) і *і* (*ї*).
2. Під впливом *ј*.
3. При збігу кількох шелестівок і на кінці слів.

Міна голосівок.

48. В коренях слів спільного походження мінять ся:

е—о: *вєстї—водїти, нестї—несїти, мїрзти—морїзати, мєрнї—морїти, дзвєнїти—дзвонїти, вертїти—ворїчати, мєркнути—морочити, брєсєжї—брєдїти, грєбтї—гробкї, плєстї—плєту (плїт), мєлю—молєти* і т. под.

е—і (ї): *лєнїти—лїнїти, плєстї—плїнїти, меснї—замїтїти, грєбтї—затїбїти, брєхїти—набрїхувати, чєкїти—очїкувати, шєнїти—вишїнїувати, вертїти—завїрїувати.*

Увага 2. Такі міни як *чєкїти—очїкувати, шєнїти—вишїнїувати*, повстали пізніше по аналогії з *лєнїти—лїнїти*.

е—а: *грєбнїй, грєблї—грїбати.*

е (є)—и: *тєрнї—вїтирїти, дєрнї—задирїти (задїра), жєрнї—зажирїти, нєртї—запирїти, мєртї—вмирїти зберу—збирїти, грємїти—грімати, клєну—проклїнїти, жєнї—обжїнїти.*

Увага 3. В деяких говірках, по губних плавних, замість *и* вчуває ся *і*, аналогічно з міною **е—і:** *збїрїти, вмірїти, грїмати, проклїнїти.*

и (и)—і (ї): *сидїти—сїдїти, висїти—вїшати, вїїти—вїдати, лїїти—лїнїти, цвїстї—цвіт, свинїти—свїтїти, тїїснотї—тїїсний, тїїго—тїїшити; вїїти—вїїєи.*

Увага 4. Форми *и висїти, свитїти*—галицькі. Українські ж: *и висїти свїтїти*. Сюди ж належить теж міна: *дїїти—дїїєи, дїїти.*

и (и) **о і:** *ніти*—*ноїти*(*но-їти*), *жіти*—*юїти*, *ліїти*—*ліїти*, *но-ні-ти*—*коїти* (*пскій-пскою*), *біти*—*бою* (*біи*), *літи*—*лою* (*ліи*), *віти*—*веюи*.

и (ы, ү) — а в: *слїти* (*сло҃ти*)—*слів-а*, *п-ли-в-ти* (*п-ло҃ти*)—*п-лів-ати*.

и (ы) — о в: *рїти*—*рєв-а* (*рїв*), *крїти*—*пскр-в-ї*.

і (ї) — а: *лізи*—*лази**ти*, *різати*—*вразїти*, *сісти*—*сидїти*.

о — а: *скочити*—*скака́ти*, *юліти*—*юкїти*, *помогіти*—*помогі́ти*, *котїти*—*кака́ти*, *вхопїти*, *халпїти*, *юріти*—*зар*, *кєдбїарж*, *хропїти*—*хрїпати*, *юліи*—*заїл*, *продїли*, *пїляв*.

Увага 5. Треба зауважати, що мїна **о-а** заховала ся в видових формах часівника тільки в тїм разї, коли на **о** не падає наголос і в сусїдньому складї є теж **а** (*гармонїчне утворєння*; див. § 49, г.); в інших варунках такої мїни не заховує ся, напр. *носіти*—*знаювати*, *ноїти*—*спїковати*.

о (ь) — и (ы): *схїти*—*засиха́ти*, *здїхїти*—*зди́хати*, *пїзов*—*поливати*, *сон* (*спїнь*)—*висипля́тись*.

Увага 6. Окрїм того можна спостерєгти фонетичну мїну **о-и** в групах **з р і л** напр. *крєв*—*криві*, *крива́вий*, *ко́рати*—*кї́рє-а*, *торєати*—*тї́рє-а*, *кєвї́ти*—*кї́тїти*; *кришї́ти* (єд. *крї́нїти*), *брєвї́*—*чєрєбрї́вий*, *єторї́*—*єти́рїти*, *юрлє́*—*ї́рлє*.

ов — оло-ла: *пїзати*—*пї́лєз*—*пї́зувати*.

у — и (ы): *слїгати*—*слих*, *дух*—*дїхати*, *єцї́и*—*засиха́ти*, *цї́ти*—*цї́кий*, *хуткї́и*—*хитї́ти*, *цї́ти*—*вї́кнїти*, *цубї́ти*—*цї́(б)нїти*.

я (я) — у (ю): *вїзї́ти*—*вї́зл*, *лїкї́ти*—*лук*, *тїлї́и*—*тї́лий*, *тїлї́и*—*тї́лєти*, *пї́ти*—*пї́то*.

49 В різних формах того ж самого слова:

а) під впливом наголосу. Голосівка **е** без наголосу, переважно перед наголошеним складом і в закритих складах після наголошеного звичайно брєнїть майже, як **и** (див. § 39 **е**) а після **і** (див. § 49 в), як **і**, напр. *єлѡ* (*сє́ла*), *мїні* (*мє́ні*), *нїсє́* (*принє́зєний*), *нїчє́*, *лїжї́ть*, *прѡжї́нє́*; *бї́-чи* (*будє́*) *ка́жиш*, але *пї́тє*, *вї́жє*, *пї́тє*; *бї́лїш* (*бї́лїєш*),

їдна́ти (єдна́єш), дума́ти, прислуха́ть ся, рубáймо, Київá (Ки́јева), ї́ї.

І навпаки́, ненаголошене **и** бренть близько до **е** (**е***) *седіли (сиділи), белі́на, бенді́г, керні́ця, лелі́я, лебо́нь, цебу́ля пері́ї, поча́вши, ідо́ує.*

Увага 1. Ітак ми бачимо, що ненаголошене **е** і **и** в певних випадках бренть майже однаково посередині між **е** і **и** (**е***). На письмі звичайно ці відтінки вимови не відзначаються, і ми пишемо слова згідно з їх етимольогічним походженням.

Подібно ж до цього і **о** ненаголошене бренть близько до **у** (див. § 39 **о^у**), напр. *па́рубок* (при *робі́ти*), *ма́нуха* (*мі́чох*а), *купу́вати, годувáти, (го^у дувáти), кува́ти, але купо́ваний, годова́ний, кова́ний.*

Увага 2. Форми *купу́вати, годувáти, тани́юва́ти* і т. д. постали певно під впливом форм *купі́ю, годі́ю, тани́ю* і т. д.

Так само на початку слів і в середині **у** після голосівок переходить в **в** (**у**): *не-васе́* (але *ході́м усе́*) *знаю́ все, вчи́ти (навчи́ти, але па́ўка).*

б) в складах закритих. Голосівки **о** і **е** в складах закритих звичайно мінять ся на **і**, так напр. *дорба́—дорі́ї, голова́—голі́ї, мо́ва—мо́ї, но́са—ні́с, ро́ва—рі́в, оси́—ві́сь, овце́нь—ві́вця, со́ли—сі́ль, ві́н—ві́нці, брва́—брі́вка, мій—мо́ї, но́чі—ні́ч; ді́йсн (з до-ж-исне), ді́йті (до-ж-ити), ді́ждати (з дождати).*

Далі: *шесті́ї (шості́ї)—ші́сть, семі́ї—сі́м, не́чі—ні́ч, плі́ч—плі́ч, між—ме́жи, мо́лоде́жі—мо́лоді́є, ле́бедя́—ле́бідь, пості́ї—пості́ль, осе́ні—осі́нь, ка́меня—ка́мінь, я́чменю́—я́чмінь, весе́лий—весе́лля, перо́—пі́рря, зе́лю—зі́лля. Київá—Ки́їв.*

Аналогічно до цього в словах *рі́ч, зу́стріч, ведмідь*, і колишнє **ѣ**, міняє ся в відкритих складах на **е**: *ре́чі, зу́стреч* (але й *рі́чі і зу́стрічі*). *ведме́ня*, а в мі́ч (*мьу́ч*) і по аналогії в *плі́ч, ні́ч*.

Увага 3. З історії язика ми знаємо, що на місці теперішніх закритих складів були відкриті, що кінчались на глухі **л** (коротке **у**) і **ь** (коротке **і**); е теорія, що в міру того, як поз

никали глухі, **о і е** перш, як перетворилися в **і**, подовжились, утворивши потім ряд двозвуків. Процес **мінн** цих звуків можна подати в такому порядку:

для **е (є): ē = ē²** з якого постали:

а) перед м'якими шестестівками дифт. **іє**, що згодом стягнувся (спочатку ненаголош., а після її наголошення) в одних говірках в узьке **є**, а в других в **і** (*шіссть, шість, шість*).

б) перед твердими шестестівками теж дифт. **іє**, що перейшов в **іо**, а далі в **юо** (**юо**), **юе** (**юе**), **юі** (**юі**), а цей останній в одних говірках в **ю**, а в других в **і** *нісє. нідє. нює, нює. нюіє, нює, ніє*.

Для **о: ô**, з якого вийшли дифт. **юо. уе. уі. уі**, а цей останній дифференціювався, особливо ненаголошеним, в одних говірках в **и** або **і**, а в других в **у**: *куонь, куєнь, куинь, кунь, кинь, кінь, кунь*

о і е не міняються на **і**:

а) в основних (давніх) закритих складах, напр. *вєзті, нєсті, землі (земля)* і т. под.

б) де **о і е** на місці колишніх глухих **ъ і ъ**, напр. *дѣшка, лѣшка, дощ, лоб, мох, сон, сонті, тонкий, топіти, піном, (паньм), тєсть, чєсть, конѣм (кѣньм), брєсть, борці, горб, торі, мори, корх, корж, повк, верт. сері. хрєст, шовк (з шьк), смєрть, стѣжка, тѣмний*; але винятки: *мѣч (мѣь), рѣт (рѣть), хѣрт (хорт)*, хоч напуючі форми *мєч, рѣт, хорт*,

в) в групах **оро, оло, ере**: *горѣх, горѣ, ілюд, очєрѣт*. Винятки: *бєрѣ, порѣ* (по аналогії з сл. *рѣ*) теж в Ген. мн., напр. *корѣв, голѣв, берѣз, ворѣт, долѣт*.

г) в словах **на—оба,—она,—ота,—ода**: *шанѣба—шанѣб, жалѣба—жалѣб, занѣма—занѣм, ієтѣта—ієтѣт, водѣ—вод, нѣдѣда—нѣдѣд* (але й *нѣдѣд*).

д) в словах, де **о і е** можуть зникати. Здебільшого ці слова підходять під пункт б), як напр. *дєнь (дѣнь)—дня, пєнь (пѣнь)—пня; нѣсѣк (нѣськѣ)—нісѣк*, але й *воѣнь (огнь)—вогнь, сєстѣр—сєстрі, земѣль—земля*.

В деяких словах ми стріваємо обидві форми *мед* і *мід*, *лед* і *лід*, *Бог* і *Біг* (але в зложених завжди *бі*: *бі-ме*, *спасибі*, *матій-бі*, *бі-заплатити*).

Окрім того усталила ся міна **о** на **і** навіть в відкритих складах коли такий склад приходить ся перед суфіксом де **о** або **е** з глухих **ъ** і **ь**, напр., *кінєнь*, *кіло́к*, *місто́к*, *каміне́нь*, *брівдо́к*, *ла́стиво́чка*.

в) під впливом *ј*. Ще в добу дуже давно язикового життя голосівки **о**, **і**, **и**, під впливом попередньої *ј*, явної або схованої в шестистівках **ж**, **дж**, **ц**, **ч**, **ш**, заміняли ся таким чином:

о на **е**: *ніном*, але *конє́м* (*кінь*, *кін*), *ножє́м*, *душею*, *мє́нєм*, *но́ле* (**нолјо*). (*)

Увага 4. Але навпаки, вже на ґрунті укр. мови, по аналогії морфологічній, **е** переходить в **о** напр. *його́*, *сього́*, *ні-того́*, *чого́*, *сányого́*, замість *йєго́*, *сєго́* і т. д., аналогічно до *кого́*, *того́* і т. под.; також подекуди *мєчо́м*, *душо́ю*, аналогічно до *орбо́м*, *тріхо́м*, *руко́ю*.

и на **і**: *дарі́* але *царі́* (*царј-и*), *юсті́*, *коні́*, *краї́* (*крај-и*), *поїти́* (*по-ј-іти*), *деїти́*, *поїти́*.

і (**ѣ**) на **а**: *сидіти́*, але *бѣ́яти ся* (з *бѣ-ј-ѣ(і)ти ся*), *сто-їти́* (з *сто-ј-ѣ-ти*), *кричати́* (з *крик-ј-ѣ-ти*).

Що до міни первісного **е** на **а** (**я**) в таких словах як *цастя́* (*цастјє*), *весі́ля* (*веселјє*), *кожа́ня* (*кожанјє*), при *цї-сто́*, *весі́ли*, *кожа́не* (Див. § 52, в. ув. 3), то є думка, що форми на **я** замість **є** постави по аналогії з іншими відповідними формами, як от *сі́мі*, *ті́мя*, *ло́жі*, *те́лі* і т. под.

г) під впливом сусідньої голосівки (гармонії) не унодібнені **и** і **а**. Гармонійним унодібненням зве ся міна голосівки під впливом сусідньої; так, вузька голосівка під впливом широкої переходить в широку, а широка під впливом узької в узьку; часом таке унодібнення доходить до однаковості, напр. **о** під впливом сусіднього **а** переходить в **а**: *багі́-*

(*) Звіточкою (*) відзначають ся форми, що не подобують ся в забуттях мовних, але припущені від учених, щоб пояснити існуючі форми.

ний (бог-), *гаразд* (гаразд), *кажэн* (кожан), *качэн* (кочан), *нама-
виці* (ногавиці), *паламір* (поламар), *халіва* (холова), *ганцір*
(гонцір), а під впливом сусіднього у в у: *зузўля* (зоуля), *нучу-
ва́ти* (ночува́ти), *юлўбка* (юлюбка). Далі *Гара́сим* (Гера́сим),
чэснїк (чеснік), *яліна* (еліна), *Ладбо́ха* (Евдо́ха); *сёго́дня* (се-
ю́дня), *тене́р* (то-перво) і т. ин.

Міна шелестівок.

50. Під впливом вузьких голосівок **е** і **і**.

1. Передньоязикові (зубні і альвеоларні) уподібнюючись із звуком **і** набувають піднебінного (пал'ятального) характеру; це з'являє зв'яз неперехідним м'якшенням шелестівок.

Таким чином зубні шелестівки **д**, **дз**, **з**, **н**, **т**, **ц**, і альвеоларні **л**, **р**, стають зубно-піднебінними; **дв**, **дзь**, **зь**, **нв**, **тв**, **цв**, **лв**, **рв**.

Увага. Шелестівка **р** в більшості говірок не м'якшиться.

2. Велярні **к**, **г**, **х** перед **е** (**є**) і **і** (**ї**) міняють ся:

к—**ц**—**ч**: *рука*—*руці*, *вовк*—*во́вче*.

г—**дз**, (**з**): *Гирлі́га*—*Гирлі́дзі* (=зі), *хурді́га* *хурді́зі*, *вар-
га* *варзі*.

г—**з**—**ж**: *доро́га*—*доро́зі*, *сли́ні*—*сли́зі*, *дру́г*—*дру́же*.

х—**с**—**ш**: *страх*—*стра́сі*, *дух*—*дусі*—*ду́ше*.

51. Під впливом **і**.

1. Велярні перед **і** міняють ся:

к—**ц**—**ч**: *отець* (*з*отькѣ*)—*отчий*, *вік-вічний*, *кричати*
(*з*крик-і-ть-ти*).

г—**з**—**ж**: *княи́ня*—*князь* (*з*кѣнѣѣ*)—*княи́сий*, *сли́ні*—*сли-
жѣти*, *доро́га*—*доро́жий* (вплив посередній через **и**), *дри́жати*
(*дры-і-ть-ти*. § 49 в).

х—**ш**: *дух*—*душа́* (*з*духѣ*), *брехати*—*брену́*, *пта́х*—*пта-
ши́*, *страх*—*страши́ий*.

2. Зубні перед *ј* мінять ся: ¹

д—дж (або **ж**): *судіти*—*суджѣ*, *садіти*—*сіджавка* (*сіджавка*), *твердіти*—*тверджѣ*, *тврѣджа* (*з*тверджа*).

т—ч: *світїти*—*свічѣ*, *мїтїти*—*мїчѣ*, *вертїти*—*верчѣ*.

з—ж: *грозїти*—*грозѣ*, (*з*грозѣ*), *возїти*—*вожѣ*, *грізїти*—*гріжжа* (але *грізѣ* з *грізѣ*) *нїж* (*з*нозѣ* порівн. *проноза*, *низїти*—*нижѣ*),

с—ш: *носїти*—*ношѣ*—*ноша*, *писїти*—*пишѣ* (*з*писѣ*).

Увага 1. Міни шелестівок, показані в § 50 і 51 є забутки дуже давньої доби, так само, як і міна **с—х** в таких випадках, як *просїти*—*прохїти*, *коліска*—*колихїти*, *вблос*—*волохїтий*, *чесїти*—*чїхати*. Постали вони на ґрунті давнього укладу мовного. В новотворах сучасної мови ці закони не мають обов'язкової сили, бо тепер можливі такі форми, як *тихїнький*, *макїнький*, *лєгїнький*, *тяхїций* (при *тїхший*), також форми (діалектичні) *ходїю*, *возїю*, *світїю*, *носїю* по аналогії з формами *ходїши*, *вблїши* і т. под.

Увага 2. Не треба вважати, що **ч** в таких формах, як *хлопче*, *творче*, *бїтче*, *вітчина* і т. под., виникло з **ц**, бо воно походить власне не з форм *хлопець*, *творець*, *отець*, а через міну велярних від **хлопцькь*, **творьцькь*, **отцькь*.

52. 3. При збігу кількох шелестівок і на кінці слів.

а) уподібнення.

При збігу шелестівок різного характеру, коли попередній відміняє ся згідно з природою того, що за ним, то така міна зве ся уподібненням, чи асиміляцією.

Уподібнення буває трояке:

1. Тихий перед дзвінким (з винятком *м*, *н*, *р*, *л*, *в*, що не мають відповідних тихих) переходить в відповідний дзвінкий, напр. *велик-дєнь* (*велик-день*), *нїз би* (*ніс би*), *нїт' би* (*нік би*); відворотне уподібнення, щоб-то дзвінкого тихому, подвоює

ся рідко, напр. *ніхті* (*ніті*), *михтіти* (*митіти*), *лехий*, (*лехий*), *доц* (з *дъждъ*, **дъг'ъ*, *лехий* (*лехий*, *лехий*, *лехий*), *тхір* (*дхір*), *тхнүти* (*дхнүти*); переважно така міна буває в галицьких говірках, звичайно ж при збігу двох слів, першого з кінцевим дзвінком і другого з початковим тихим, а також кореневого дзвінкого з суфіксом —*ка*, уподібнення не буває: *без хат*, *ніжка* і т. под.

Увага 1. При збігу двох рантових *гд*, *нт* спостерегає ся розподілення з переходом першого рантового в протяжній, напр. *кто* (колишнє *кто*), *доктор* (*доктор*), (*йде* (*к-де*, *где*).

2. Твердий передньо-язиковий перед м'яким уподібнює ся м'якому: *сній*, *сній*, *сній*, *дній*, *гали*, (*гала*) і т. под.

Увага 2. Треба заважити, що і з *о* звичайно не м'якшить попередньої шестівки; через те *сніз*—*снози*, *сній*—*снопа*, але *світ*—*світа* (вплив через губний).

Одначе таке м'якшення, як *сній*, *сній*, *світ* здебільшого не відзначає ся на письмі.

3. Зубний перед піднебінним переходить в піднебінний і навпаки, піднебінний в зубний: *брызати* з *брызати*, *пицати* з *писцати*, *їжджу* з *їжджу*; *ніці* (*нізьці*) з *ніжці*, *запороці* (*запорозіці*) з *запорожці*, *тіччи* з *тіччи*, *бччи*, *очче* (*оче* в *набоче*) з *отччи*, *отче*, *здаціця* (*здаця*) з *вдаєть ся* (*ть+сь+ця*).

б) міна груп шестівок.

Коли при збігу шестівок мають силу два чинники: *й* [або *і* (*й*—*ѣ*)] і уподібнення, то відбуває ся групова міна шестівок, так:

ск і *ст* мінять ся в *щ* (*шч*): *тріск*—*тріщати*, *плескати*—*плещи*, *віск*—*воицна*, *невіс(т)ка*—*невицн*; *місто*—*мищанка*, *товстий*—*товца*, *хрест*—*хрещик*—*водохрещі*, *пустіти*—*пущ* (*з*пустя*).

зд—*ждж*: *їздити*—*їжджу* (*з їждж*, але *їзду*, див. §1 ув. 1).

зн (зьн) — жч: *бряжати* — *бряжчати*.

Увага 1. В останньому разі діалектично: *бряскати* — *бряццати*.

Потім того:

сш—щ (шч): *крящий* (*крас-ший*), *товщий* (*товс(т) — ший*), *війщий*.

зш, жш—жч: *няжчий* (*ніз-ший*), *вужчий* (*вуз-ший*) — *дужчий* (*дуж-ший*).

Увага 2. В деяких говірках по аналогії з формами *вужчий*, *війщий* подібуємо замість *мєнший*, *поіанший* — *мєнчий*, *поіанчий* і т. под., щоб-то замість *нш* — *нч*, також *корітчий*, *молодчий* замість *корітший*, *молодший*, і т. под. (*ди*, *ши* = *ди ч*, *ш ч*). Так само під впливом форм *на-чий* треба пояснити новотвори *на-щий* замість — *ший* в *мудріщий*, *гарніщий* і т. под.

Далі під впливом і (ѣ):

жн зѣц: *ніжка* — *ніжці* (*ніжці*);

шн сѣц: *кішка* — *каські* (*каські*).

чн - цѣц: *кічка* — *качці* (*качці*).

При творенні слів, збіг шестістівок:

чсь, *чсь* *тьсь* дає звук *ц*. *ць*, напр. *ткїїтво*, (*ткачїт-во*), *рїбїїтво*, *бїїїтво*, *козїїцький* (*козїїський*), *їїїїцький*, *сїїїцький* (*сїїїський*), *дїїїцький*, *бїїїцько*.

дс, *дсь* — *дз*. *дзь*: *сусїїтво*, *сусїїцький* (*сусїїський*), *лїїїцький*, *прїїїїз кїї*.

нїсь — *зь*: *нїїїцький* (*з нїїїський*), *зпїїїїцький*, *нїїїцький*, *петїїїїцький*. *Рїїїдво* з *рїїї(дв)ство*.

в) заміна *ј*, *дь*, *нь*, *л*.

шестістка *ј* в суфіксах після губних *б*, *в*, *п*, *м* часто замінює ся на *ль*, напр. *крїїля*, (*з крїїля* — *крїї а т*), *пїїїлі*, *земїїля*, *крїїїль*, (*з крїїїль*), *любїїль* і *здїїїїїля*, [при *здїїїїїля* (— *я*)], *крїїїїїлю*, [при *крїїїїїлю* (*ю*)], а в коренях і суф. після *м* перед *я*

з **а** в **нь**: *мя́со, їмня́, мня́та, сі́мня* при формах *мя́со (мясо), їм'я́ (їм'я)* і т. под.

дь (перед м'яким складом) в **й**: *рї́ння (радця́) дванї́цять (дванадцять), збу́йвік (збудівк)* і т. под.

нь в **й**: *на́йматка (наньматко), со́нний (соняний) (ня=ня), борода́й (бородя́нь);* теж *токе́йкий, со́нськ* (галлц. з *тонє́цький, сонє́цько*).

л(ь) на кінці слів (в причаснику присудковому) в **в** (**у**): *хоті́в (хотіла), читі́в (читіла), нішів (нішла)*.

Увага 1. В укр. говірках на кінці слів (в речивниках) і перед суфіксом **-н**, тверде **л** не переходить в **в** (**у**). Але в галицько-буков. говірках по аналогії з формами *хтї́в, повний*, і т. под.: *ві́в (віл), горівка* і т. под.

Увага 2. **ј** перед голосівкою уподібнюється попередньому шестестовому (коли він не губний і коли нема збігу двох шестестових), подвоює його напр. *весе́ля (з весе́ліє), беззе́мля, житт́я; судді́, ні́ччу, ні́ччу, по́ганню; ля́ти, (ля́ти) ссе́є, зі́сти, але щі́стя, безло́вля*.

Увага 3. В часівниках корінне **д** і **т** перед суф. інфінітива **-ти**, уподібнюються йому, при чому, щоб уможливити виголоє цих звуків з'являється **с**, а далі 1-ше **т** впадає. Таким чином, напр. з **вед-ти, *вєтти, *вєтєсти; *плєтти, *плєтєсти* маємо *вєстї́ (вед-ї), плєстї́ (плєт-ї)*.

Зникнення і з'явлення звуків.

53. Зникнення і з'явлення голосівки. В деяких формах голосівка зникає і з'являється або на початку слів, або в середині, або в кінці.

1. На початку слова:

і зникає в: *мі́ти (імі́ти), ї́лка, (ію́лка), ірї́ти (ірї́ти - ірї́вка), му́ (іму́), ні́че (іна́че)* і т. под.

Або з'являє ся: *ї́мля, іржа́, і́к, і́з (ію́ мю́ю), і́кло* і т. под

о зникає на початку слів після голосівки попереднього слова, щоб уникти роззіву (збігу двох голосівок) напр.: (*).

їдем на 'дин день, а хліба бери на тиждень; за 'дин вечір; одна за 'днією; за 'дним разом; одно 'дного не любимо; не було добре змалку, не буде й до 'станку; що 'д місяця неначе днем; ні тієї стіни не дістав, ні 'д тієї стіни не одстав; нема мені обрадонки ні 'д оця, ні 'д пенки; ніт кривавий його 'бливає; втікали 'д погоні; ти мене 'д смерті оборонив; дверей не 'дчинили; не 'диурай ся нас на віки; да лиха ж моя родина, що 'диурала ся родина; уста ж мої сахарний 'дговорили ся, руки ж мої паперові 'дробили ся; що 'дрікла ся вся родина од мене; як би ти його 'дучив? чи сісти поїсти, чи лишому 'днестити; щоб я свого сону та й не 'дадала; за нелюба 'дати; побідати (побідати), довтобрізий (довтобразий).

2. В середніх словах:

В кінцевих складах голосівка **о** або **е** то зникає, то з'являє ся між двома шелестівками, напр. *нес*—*неса*, *день*—*дня* (*дня*), *отець*—*отця* (*отця*), *піськ*—*піскі*. Це з'являє ся внаслідок того, що у всіх таких словах первісно був глухий голосовий звук (голосівка) твердий (**ъ**) або м'який (**ь**). Там, де група шелестівок не утрудняла вимови, глухий зовсім зник, а в групах, що їх трудно вимовити, на місці глухих **ъ** і **ь** з'явили ся **о** і **е**. Так само виявляє ся і з'ява **и** (**ы**) в словах *виривати*, *нагинати*, *висисати* і т. под. при *рвати* (*рвати*), *інати* (*інати*), *свати* (*свати*) або *брати*—*брати*, *мерти*—*мерти*; тут власне відбула ся міна **ъ**—**и** і **ь**—**е**, при тому в нашій мові **ъ** і **ь** зникли без сліду. Але в таких словах, як *вогні* (*вогню*), *дошк* (*дошка*), *сестір* (*сестрі*), *сосен* (*сосна*), *земль* (*земля*)—**о** і **е** це є відбудова старих **ъ** і **ь**: вони постади в skutok того, що, як зникли кінцеві глухі (*огнь*, *дѣскъ*, *сестръ*, *соснѣ*, *земль*), то збіг кінцевих шелестівок став трудний до вимови; щоб це усунути по аналогії і з'явились звуки **о** і **е**.

(*) Всі приклади тут узято з фольклорного матеріалу.

Е з'являє ся перед **л, ль, н, нь, м, р, с, ць**, коли попередня шестестівка не велярна, в протилежному ж разі, як і у всіх інших з'являє ся **о**:

орёл (вірлі-орлі), **кріпель** (кріпля), **сосен** (сосні), **лень** (лня), **пісень** (пісни), **корієм** (коримі=коримі): (але відьом від вільма), **сестёр** (сестрі), **відёр** (відрі), **Дністёр** (Дністрі), **овёс** (вівсі), **овень** (вівці), **коріць** (кіриці), але **вогннь**, **вужоль**, **вікон**, **віхор**, **свёкор**.

Кінцеві шестестіві групи, що дозволяє українська фонетика, такі:

вг, вж: довг, вдовж.	рб: скарб.
вд: кривд.	рг: торг.
вн: вовк, повк.	(рк: зирк).
вх: штовх, повх.	рж, рз: корж, мерз.
вб, вп: нітовн, цовб.	рм: покарм.
вт, вть: бовть.	рс, рт: перс, хорт, жарт.
всть, вч: жовч, повсть.	рх: верх.
вш, вщ: ківш, товщ.	рць, рщ: серць, борщ.
зьб: прозьб.	рч, рш: корч, сторч, іриш.
зд: гарізд.	(ск: плюск, биск, тиск).
(зк: брязк).	ст, сть: зріст, гість.
льб: бульб.	сць: місьць.
лт, льш: ївалт, більш.	цтв: свідомств.
нт: ївинт.	шт: кошт.
нш: чинш.	щ, (шч): дощ.
пт: пошент.	

Увага 1. Групи **рк, зк, ск**, дуже рідко подібують ся (поміж нами в часівникових речівниках, вигуках і чужих словах), так поруч з **зирк, ні-чичирк, карок, бйрок, при́смерок, кйрок, брязк, плюск**, але **пісок** (піску), **бузж** (бузжі), **при́сок** (при́ску), **на́сок** (на́скі).

Увага 2. **й в а й ти, не йди, не йму віри, найміти, зри він і ти, як ітйму** і т. под. можна вияснити випадком **и** після придихового **й(ј)**: **а й (и) ти; не й(и)ди, не й(и)му віри**.

3. На кінці слів:

На кінці слів часто зникають **а, е, и** (**і**), **у, й** напр. *божсь* (**а**), *відсіль*(**а**); *більш*(**е**), *менш*(**е**), *приш*(**е**), *беріш*(**е**). *і* *беріть*; *б*(**и**), *полож*(**и**), *придерж*(**и**), *посидь* (*сиди*); *вчи*(**і**)-*на-вчи*(**і**); *чим*(**у**), *до обід*(**у**), *до раз*(**у**), *до схід* (*сход*у), *сині* (*синий*), *білі* (*білий*).

и і е, зникаючи після зубних, позначають слід, мякушуні їх: *ходіти-ходіть*, *пригдіть*, *посіть*, *беріть*, *несіть*, (*при беріть*, *несіть*).

54. Зникнення і з'явлення шелестівни. При збігу кількох шелестівок часто повстають групи дуже трудні до вимови, через те в таких групах одна шелестівка зовсім зникає (випадає) а власне:

в в групах **ввт.** **рвш.** **рвц.** **ввј.** **звј.** **свј.:** *півтора* (*пів-втора*), *перший* (*перв-ший*), *черню* (*червию-червсь*), *обязати* (*обязати-обязати*), *обітрити* (*сбвјітрити*), *обітра*; *з'язати* (*звјязати*), *с'ятій* (*свјатий*, але *святій*).

г „ „ **гд.** **мгл.** **вгш:** *тоді*, *мла* (*імла*, *мла*), *довгий* (*довг-гий*).

Увага 1. Подобиє ся і *тоді*.

д „ „ **ждн.** **здн.** **рдн.** **рдц:** *кожний* (*кожд-ний*), *тйжн* (*тйждень*), *пізн*, *прізнк*, *миносёрний* (*миносёрд*), *сёрн* (*сёрдешний*); *борозні* (*бороздіти*).

Увага 2 Закон випаду **д**, і теж губних **б і п** перед **н**, що мав силу в прадавню добу життя язикового, тепер не має ваги; його пережитки ми подобиємо в таких словах (переважно в часівниках перед суф-ну-), як *вйнути* (замість *віднути*), *гйнути* (*ледіти*), *кйнути* (*кідати*), *холоннути* (*холодіти*) і т. под., а також *сон* (*з сьнъ*), *гйнути* (*гйбель*), *тоннути* (*тотіти*), але поруч із цим: *тобнути*, *көнкнуті*; *дно* (*дъно*).

к „ „ **скн** (перед суф-ну-): *стйснути* (*стискати*), *прійснути* (*пріскати*), *блйснути* (*бліскати*), *пёрснути* (*пёрскати*), *мёрснути* (*мёрскати*), (але *скіти*, *скіара*).

Л „ „ **сли, шльськ:** змісний, умісний (умислний—ўми-
сел.); Радомиський, Перемиський, Перемишльський, Перемишсь-
кий; **шсь=сь.**

Н „ „ **знл, зни, рнц:** боязливий, боязкий (боязь), черця
(чернець але й ченця), горця (горнец), іарця (іарнець).

Р „ „ **брн, рнч, рнц:** срібний, (серібро), гончар, ченця,
(черниця).

Т „ „ **сто, стл, стн, стьнь, нтсь, ртн, стц, сьтьсь:**
хресьбини (хресьтбини-хресьбини; сьб—зб, дво. § 52, а) ща-
сливий, щасний (щастя), несливий (нестува́ти), пісний (піст),
вісник, звісний (вість), свіснути (свистіти), розтїсний (роз-
пїста), чєсний (честь), пєрєня, (пєрєтьєнь) студєнський, вер-
нїти (верта́ти), горнїти (за-гортати); місце: (місто), шісь-
нацятї (шість), міський (з містський—місьський—міський).

При збігу шелестівок **шсь**, перша унодібнює ся другій і
зникає: товариський (товариш-ський товари́сь-ський), чєський,
волюський, наський (нашський), васький; пта́ство (пташество).
Зникнення **с** без унодібнення ми маємо в рўський (русьський),
прўський, францўський, кивка́зький.

Д і т зникають в часівников. формах перед **в і л:** мів-
мелі (мету́), оів-велі (веду́), плів-плелі (плету́), брів-брелі (бре-
ц). цув-цудлі (цуду́).

55. Зникнення шелестівки на кінці слова.
Зникає в словах четвє́р (але четвє́ріа), протї́р (проторіа),
і в виразах зложених з бі́и (би́и) напр. спасїбі́, дась-бі́ (дазь-бі́),
матї́й-бі́, пробї́, далєбі́, бє́зна-цє́, і теж в на́-бі́р (від бори́).

Т. ть, в виразах: кї́-зна-цє́ (кат-), чор-зна-цє́ (чорт-),
несє́ [але несєть-ся, при тому -ться дає -цьця (ця): несє́цьця,
несє́ця, але в гал. говір. несє́-ся, несє́сь]; далі замісь (за́мість),
шісь (шість), коли вони стоять перед словом, що починає ся
з шелестівки, теж дась-бі́ (дасть-бі́), пядєсат, шісьдєсат, девя́-
тєсат (=пяддєсат... пядьдєсат).

л (=в) зникає в присудковому причаснику після с, з, б, п, в, г, н, х, р: нас (на́сла), ліз (лі́зла), гріб (гре́блі), човп (чов-п'я́), рів (ре́влі), сін (со́п'я́); стриг (стри́гла), пік (пек'я́), тир (те́р'я), солє (со́х'я).

56. З'явлення шелестівки: Іноді між з і р з'являє ся д, а між с і р—т: за́дрість (зрі́ти), скор'о́здрий, здрі́ти, стрі́ти, го́стрий, строка́тий, ніздрі́.

р перед ст і щ: жо́рсто́кий, жо́рсть, до́риц (до́ц), ме́рщій (ме́щій-ме́ткій).

с в інфінітиві гре́бсти́, плессти́, ня́сти, кла́сти, 'ни́сти. Про весті́, плесті́, месті́ і т. под. див. § 52 в) у в. 3.

Так само з'являють ся в, ј, г:

а) на початку слів, як прі́дих: во́гонь, в'у́го, в'у́лиця, ю́ли-ця, (ју́лиця), йов'є́с, ив'є́с, и́скра, и́кати, и́за, І́жмань.

б) при збігу двох голосівок, кореневої і суфіксової (роз-вів), і таким чином усовує ся роззів: да-в-а́-ти, да-ј-ј, да-в-а́-ти, блю-ј-ј, (блюю́), одя-г-а́-ти, ста-в-(з), п'є́с'я-в-а, жи́-сі-в-(з), ви́-ли-в-(з), пі́-в-о, осно́-в-а, грі́-в-о, кра-ј-(з), ба-ј-а, зра́-ј-а, гре́-к'осі-ј-(з), лі́-в-е́нь, пі́-в-е́нь, на-в-у́к, кра-в-е́ц, те́ж по́зі-х-а́ти.

Часом з'являє ся шелестівка під впливом аналогії, напр. и(ј) в прийня́ти, зайня́ти, перейня́ти, по аналогії з форма-ми прийма́ти, займа́ти, пере́йма́ти.

57. Зникнення складів. Склад є (је) зникає на по-чатку, в середині і на кінці в таких формах:

ю (ею), му (ему́), була-м, була-сь, бу́лі-сьмо, бу́лі-сьте (форми галицько-подільські). Далі в мо́ю, мо́му (мо́єю, мо́єму, мо́ю, мо́му), тво́ю (тво́єю), тво́му (тво́єму), ма́бу́ть, (ма́ебу́ть, ма́йбу́ть), гра(є), ма(є), зна(є) і т. под.

еш, иш, еш, ить: хоч(еш), бач(иш), чу(еш); бачи́ця (бачи́ться).

еб: тра (т'р'я, т'р'єба).

бј: ма́ть (ма́бу́ть).

ви: а-ди (а-диві).

га: помай (помайі).

же: ка(же), мо(же).

те, пче: бра(те)!, хло(пче)

Про слова на ан-ин, ян-ин див. §. 210.

58. Переміщення звуків. Часом можна спостерегти в укр. мові переміщення звуків (переважно р і л), напр. талірка (нім. Teller) — тарілка; — гелер — гаріль; — королівна — колівна; далі виниряє — варинає, коноплі — клопні, пікоці — клоці, сермяш — сярма, намісто (монисто), ведмідь (медведь), монастир — намастір, шевалія (szewia), засфудати — закасувати; бондарь (бодня), суровий (суровий), тверезий (ст. сл. трѣзъ-ѣвъ-ѣ), бити (з гькати), жмурити (мжурити — мь), цілюрик (цїрїлик).

59. Заміна звуків:

р — л: міцарь, (Ritter); срібло (срібро); мімарь (Rimer); ярмак (ярмарок).

р — н: некрут (рекрут); парамарь (парамарос), ярмонка (ярмарка).

ч — ш: клібник, вішний, шити, нішком, німещина (Німещина. Німещина).

з — ж: зічити — жичити; залізо (сл. жельзо), міз (між), ожерє (ожерєд).

с — ш: пошлю (послати), помилляти (помісля) дошка (дъска).

н — х: хто (къто), меркнути (мерком), хрест (крєзьбини).

в — л: свобода — слобода

м — в: ківнїта — кімнїта, рімний — рівний.

и — н: пампұх — пмпұ.

МОРФОЛОГІЯ.

І. С л о в о т в о р е н н я.

60. Як було вже сказано (§ 31), морфологічними частинами слова є корінь, суфікс і префікс.

Як суфікс, так і префікс, прилучаючись до кореня, надають йому певних відтінків значіння і творять таким чином нові слова, споріднені з собою спільним коренем.

Суфікси служать до утворення слів як від коренів, так і від інів часівникових або іменних.

Суфікс звичайно складає ся або з голосівки (кінцевий суфікс—кінцівка: *вод-а, с-ко*), або з шелестівки (одної, двох чи трох), або з шелестівки з попередньою голосівкою.

Шелестові звуки, що творять суфікси такі;

н (з міною в **ц, ч**), **г** (**ж**), **х** (**ш**); **б, в, м; д, т, с; н, л, р**. потім того сполучення: **зн, сн, ст, ств, т** (**е**) **р, тель**.

Голосівки всі можуть входити в склад суфіксів.

Нинішні багато суфіксів утратило свою словотворчу силу, щоб-то ми вже не можемо сказати, якого власне відтінку надає кореневі суфікс, це тим, що суфікс так злив ся з коренем, що ми вже не чуємо в слові двох осередків: основного значіння і відтінку, напр.:

н: *лі-в-о, дій-в-о, сні-в-о.*

х: *дг-х, сли-х, смі-х, стрі-х-а.*

д: *ста-д-о, чг-д-о; крад-д-а, прд-д-а.*

т(ть): лі-т-о; смер-ть, závis-ть, кіс-ть, мас-ть, пам'я-ть, ~~ч~~іпас-ть, сі-т-и.

тер: ві-тер.

м: ди-м; ніс-м-о, біль-м-о.

н: ста-н, пли-н, со-н; си-н, ви-н-о, вік-н-о, полот-н-о.

ль: уїс-л-і, літорос-ль.

знъ, снъ: бо-й-знъ, пі-сн-я, кў-зн-я, прї-я-знъ.

Взагалі кажучи, суфікс відокремлює ся в наші свідомості *): 1-ше, коли звуковий комплекс, до якого він прилучає ся, є в мові і без того суфікса і без того відтинку в значінні, що йому надає той суфікс, напр. *рученька*—*ручка*—*ручище*—*рука*; *ніженька*—*ніжка*—*ножище*—*нога*; 2-ге, коли він буває в цілїм ряді слів, надаючи їм завжди того самого відтинку значіння: *дідїще*, *бабїще*, *ножище*, коли ж цього нема, то суфікс не може відокремитись і чує ся, як щось непотрібного з первісним кореневим комплексом, це власне й служить джерелом нових коренїв. Так, *сонце* (з *слън-ьце*), *серце* (з *сърд-це*) здають ся нам первісними, хоч вони й мають суф.—це (—ьце), бо побіч них ми не маємо первісних **солно*, **сердо*, як при *віконце*—*вікно*, *піріє*—*перо*.

61. Так само й префікси тоді тільки відокремлюють ся в наші свідомості, коли стрівають ся в різних сполученнях з більш-менш визначеним відтинком значіння, що вони надають кореневому комплексові; так в словах: *ви-від-за-об-нід-пр-*, *про-ходить* кожне визначає ту ж саму чинність+певний відтінок, і потім того стріває ся в цілому ряді інших часівників, напр. *ви-везти*, *ви-вести*, *вибрати* і т. д. Навпаки ж, в словах *з-дová*, *о-дягати*, *уз-йти*, *об-йти*, *ви-тївати*, *на-тягати*—коренїв і префікс не відокремлюють ся в наші свідомості. бо ми не маємо первісних—*дová*,—*дягати*,—*йти*,—*тївати*,—*тягати*.

Нижче подаємо головніші суфікси, що здебільшого не втратили своєї словотворчої сили.

*) Дав. Крушевскія, II. Очеркъ науки о языкѣ. Казань 1893 стр. 72-84

Речівникові суфікси.

1. *ї* *j*; ай, ій.

62. і (ь). Суфікс *ї* залишив відслід в укр. мові, мякнучи попередню шестівку, напр. *мідь, хіть*.

З цим суфіксом маємо:

а) від інів прикметникових речівники, що визначають якість і, в збірному розумінні, посідачів якості:

біл-, черн-, зел-, син-, червон-, жовт-, блакит-, півн-, молот-, каліч (каліць) і т. п.

б) від інів причасникових — речівники, що показують skutek чинності:

копан-, дан-, просторит-, роз-просторний-, прохан-.

Наголос: безпрефіксні іни а) і б) мають наголос на другому складі, але *просторит-, підмолот-,* (з префіксом).

63. j *jь, jь, ja, jo.* Суф. *j* виникне ся:

а) в мякненні попередньої шестівки, напр. *хін-, (конj-), баня (банjа), плече (плечjо).* (див. § 49, в), *плечj-*.

б) в мінні веларн. і зубн. (див. § 51) в ж, ч, ш.

в) заміною в *ль* і подвійнням або тільки мякненням попередньої шестівки в предметниках середн. роду на *ja* (в *je*). (див. § 49, в. і 52, в. у. в. 2).

64. Суф. j творить:

а) від часівникових інів речівники ж. р., що виражають чинність або обект чинності, напр. *гребля, їдівля, торієля.*

б) від прикметникових інів речівники ж. р., що визначають предмети, котрі посідають певну якість: *тверджа, круча, пуща, муща.*

в) від речівникових інів:

1. збірні сер. роду: *лістя, каміння, шмаття, яблуча, зілля, оолося, колося, лушпіння, збіжжя, віконня.*

2. від скісного відмінку речівника з **применником—оз** наки містин, часу і (з прийм. без) стану:

піді́рря, заді́нря, задесі́ння, поді́лля, прова́лля, узі́рря, підло́б; задобі́ддя, безі́рніша, безві́ддя, бездо́лля, безземі́лля, безлі́ддя, безло́бля.

Теж від прикметників: *безро́нівля, весі́лля, гни́лля.*

3. від часівникових пнів з попереднім суф. **н-** і **-т** (на-**ни**я і **тн**я) творить речівники, що виражають чинність в видовим відмінкам, що вносять форми часівникових пнів тривання, повторність, закінченість):

бажіння, виманіння, друкува́ння, визволе́ння, творі́ння (творе́ння), зоті́ння, терні́ння, дання́; завзя́ття, вмерт́я, мит-т́я, житт́я.

Наголос: на другому складі, напр. *до́ля, во́ля, по́ле*, але *плече́*; також тини а), б), в), 1, 2, (при *яблуща*), слова ж тини в) 3. — двоскладові на останньому: *данн́я взя́ття*; много-складові безпрефіксі на другому (або третьому) складі: *бажіння́, творі́ння*, (і *бажанис, творенне*), *носіння́ і но́шення, годіння́ і годже́ння, сидіння́, і сидже́ння.*

В словах префіксованих наголос відступає на оден склад далі (окріч тих, що вже його мають на третьому). *завзя́ття, (взя́ття), зазді́ння, (данн́я), принесе́ння.*

65. -ай(а́й). Від часівникових пнів — назви осіб, що їм властива чинність, що на неї показує часівник: *митай́, ратай́, гультай́*, але теж *звичий́, (шагрый́—чуже слово).*

Увага. *Бородий́ (бородинь), кудлай́ (кудлань), шолудай́.*

Див. § 52, в.

Наголос: на останньому складі.

66. -ій(і́й). Від часівників, рідко від речівників (*бабій́, мамі́й*), творить назви осіб м. р., що показують на звичку до чинности, вираженої часівником, в відмінком догани:

бамклі́й, шепелі́й, плаксі́й. соні́й, пусті́й, бриді́й, тичі́й;

Наголос: на останньому складі.

2.-н-,г-,х-.

67. Суф.-н-(ьн, ьн) з попередніми о (ь), е (ь), и (и), і з мінною н—ц (див. § 51). чинить такі одміни:

н-а (-ьн-а, ьн-а), —н-о, -ок, -ик, -иц-я, -ець, -цо.

Вони творять:

1. ймення здрібнілі, в чому знати їх первісна функція:

—н-а: доч-ка́, свіч-ка, кни́ж-ка, річ-ка, стрі́л-ка.

—н-о: свёкор-к-о, дівер-к-о, дядь-к-о, тат-к-о, Гриць-к-о.
Пань-к-о, Семён-к-о; віч-к-о, віш-к-о, туся́т-к-о, куря́т-к-о, сит-к-о,

—ок: лист-о́к, нос-о́к, горі́ш-ок, пуч-о́к, остров-о́к, хутор-о́к, облі́ж-ок.

—ик: лі́ст-ик, но́с-ик, хвост-ик, ху́тор-ик, шевч-ик, пёс-ик, лёв-ик, бра́т-ик, сесі́л-ик, ві́чир-ик.

—иця: трав-и́ця, вод-и́ця, сестр-и́ця.

—ець: остров-и́ць, хутор-и́ць, стрибун-и́ць.

це: весель-це, ни-в-и́є, криль-и́є, ко́ліс-и́є, сиді́ль-це, ко́лін-це, дерев-и́є, пі́р-и́є, де́н-и́є, слів-и́є, сі́ль-и́є, вин-и́є, сі́н-и́є, верте́н-це, мото́виль-це.

Подвійним і потроїним цих форм творять ся дальші здрібнілі й пестливі на: —очок (ок-ьн), очечок, очка, ечок, очка-ечко, чик(ьн-ик), ичок (ик-ьн), а прилученням до них суф. —онь, ень— здрібнілі на-онь-но, онь-на, ень-но, ень-на, ич-ень-но, ич-ень-ка:

—очок: лист-о́чок, нос-о́чок, так-о́чок.

—очечок: шмат-о́чечк, кут-о́чечок.

—очка: стрі́лочка, скі́бочка.

—ечок: пуч-и́чок, бере́ж-и́чок.

—ечка: сві́ч-ечка, кни́ж-ечка, рі́ч-ечка.

—ечко: кри́л-и́чко, сер́д-и́чко, ле́нко (я́з-и́чко), дяд-и́чко.

—**чин**: *острів-чик, брат-чик, голуб-чик, гороб-чик, чен-чик.*

—**ичок**: *двор-ичок, кон-ичок.*

—**онько**: *світ-онько, брат-онько, зуб-онько, сокол-онько, вітр-онько.*

—**онька**: *хустин-онька, риб-онька, корів-онька, дружін-онька.*

—**енько**: *серд-енько, бож-енько, тєст-енько, зїт-енько.*

—**иченько**: *кон-иченько.*

—**иченька**: *трав-иченька.*

За помітчу суф.-к-утворено багато речівників, що по маюють, або тепер уже втратили характер здрібнїлих, напр.: *місце, сонце, серце* і т. ин. В них здрібнїлість тільки вихідна точка і служить до виразу інших відтїнків мислі.

Увага. Так, нині такі навіть слова, як *кнїжка, свїчка, річка; смїшок, івїдок.* і т. подіб. (коли є *свїча, ріка, кнїга, івїдь, смух*) вже майже втратили характер здрібнїлих, так само його втратили і слова, що їх первісна форма вже затерла ся, напр. *рінок*, (при ст. слав. *рѣнь*), *вінець*, (сл. *вѣнь*), *кінець* (сл. *копѣ*), *серце*, (**серцо*), *сонце* (**солно*).

Наголос: здрібнїлі на:

—**на**: на другому складі: *свїчка, кнїжка, річка, помівка, поїївїзка, поїївїдка, поїївївка, але дочка.*

—**ко**: 1) від однокладових на останньому складі: *Грицько, (Гриць), Панько.*

2) від двоскладових м. р. на тому самому складі, що в звичайні форми: *свєкорко, (свєкор), дїверко (дївер), Семєнко, (Семєн).*

3) від двоскладових с. р. на другому складі: *лічко, вічко, курятко.*

—**ок**: 1) від однокладових на останньому: *листок, пучок, кілок.*

2) від двоскладових, що мають наголос на другому складі—на останньому: *островок, (острів), хуторок, (хутір).*

3) від двоскладових, що мають наголос на останньому складі—на другому: *горішок* (*горо́х*), *герішок* (*гери́х*).

—ик: 1) від однокладових на другому складі: *містик*, *дзвоник*.

2) від двоскладових, на тому самому складі, що у звичайні форми: *хуторик* (*хути́р*).

—иця: на другому складі: *травиця*, *водиця*.

—ець: на останньому складі: *табунець*, *горобець*, *хуторець*, *корінець*, *хлібець*, але *хлібець*, *огородець*.

—це: на останньому: *пивице*, *крильце*, *деревице*, *коліниці*, але від слів на -сло,-дло,-ено,-ило,-іно,-дно на другому: *вчелице*, *сидельце*, *веретінце*, *мотовильце*, *колінце*, *дівче*, *рядівце*.

В словах з злож. суфіксами: *очок*, *очечок*, *ечок*, *ечко*, *ичень*, *на*, *иченько* на неринному суфіксі: *листо́чок*, *хуторо́чок*; *пшени́чок*, *пуче́чок*; *криле́чко*, (але *дяде́чко*, м. р.), *коні́ченька*, *травиче́нька*.

В словах з злож. суфіксами: *очка*, *ечка*, *ичок*, *онько*, *онька*, *енько*, *енька*, на третьому складі: *стріло́чка*, *сві́чка*, *дворичок*, *світони́ко*, *хустини́ночка*, *серде́нько*, *руче́нька*.

Увага. В піснях буває й *серде́нько*, *руче́нька* і т. под.

В словах з злож. суф.—чик на другому складі: *острі́вчик*, *брати́чк*, *чє́нчик*, *хло́пчик*.

68. 2. Імення, що не мають характеру здрібнєлих.

з суф.—к-а творять ся:

1. від часівників речівляки ж. р., що показують об'єкт чинності: *дум-к-а*, *ка́з-к-а*, *ба́й-к-а*, *ка́д-к-а*, *ми́лав-к-а*, *по́ржав-к-а*, *за́сід-к-а*, *кри́пис-к-а*, *лі́пис-к-а*, *блі́скав-к-а*, *на́лив-к-а*.

2. від імів прикметникових і причасникових назви носителів якості (осіб, звірят, річей): *бі́л-к-а*, *ви́шнів-к-а*, *ду́бів-к-а*, *айсі́в-к-а*, *шовкі́в-к-а*, *черча́т-к-а*, *бі́ло-к-а*, *чорня́в-к-а*, *п'я́нів-к-а*.

сеснян-к-а, хутрян-к-а, дротян-к-а, носат-к-а, бородав-к-а, бо-
ляч-к-а, задріпан-к-а, кохін-к-а.

Зрідка місць і дійства: схован-к-а, копан-к-а, сажав-к-а;
пан-к-а, присяд-к-а, лій-к-а, бій-к-а.

3. назви осіб ж. р., від муж., що кінчають ся:

а) на шестівку і й голуб-к-а (голуб), лий-к-а (лях), не-
роб-к-а (нероб), лихоїй-к-а (лиходій), злодій-к-а (злодій).

б) на-ець: брін-к-а (бранець).

в) на-ак: козак-к-а (козак), приймач-ка (приймач).

г) на-ан-ан-ин: боїдін-к-а (боїдін), дворян-к-а (дворянин),
челяд-к-а (челядін), заріччін-к-а, толобочін-к-а.

д) на -ин: полковник-к-а (полковник), мірнич-к-а (мірник
мірний), індій-к-а (індік).

е) на -ач: прохач-к-а (прохач).

ж) на -ук-(юн): селюк-к-а (село).

з) на -ич: родич-к-а.

Увага. Різка, брізка, з роз'я, бриз'я.

Наголос: Безпрефіксні двоскладові мають наголос на
другому складі: бійка, ідка, а в похідних від прикметників
часівників (трискладові) на тому складі, що в прикметнику
часівнику: білка (білий), шовківка (шовковий), чорнеча (чор-
ний), дротянка (дротяний), блискачка (бліскати), мілавка
милати), схова́нка (схований), бранка (браний). Теж у жіноч.
муж. згідно з муж.: неробка, злодійка, козачка, але голубка
(голуб).

З суф.—анна на другому складі: міщанка, селянка, але
біланка (під впливом префіксу), теж челядка (челядін).

Трискладові з префіксами: у—,до—,за—,на—,по—,при—,
про—,мають наголос на префіксі: устілка, уставка, дописка,
надка, доказка, добичка, забавка, заїдка, заїортка, замазка,
стібка, записка, налітка, нішівка, наїдка, покришка, по-
шка, приязка, приїдка, проїшка.

недосідох, недоляшок, недоломк, недомосск заулок, підніжок, набутк; з префіксами **пере-,пів-**,—на другому складі: *перелок, півбочок, півконок*.

72. З суф.—**ин** речівники:

1. від пнів прикметникових назв осіб, рослин, річей і (рідко) збірні (напр. *ялівник, чагарник, дійник*): *молодік, боров-ійк, домов-ійк, стар-ійк, кнїжн-ик, пустельн-ик, картн-ик* (частіше *картівнік*), *бортн-ик, ланцирн-ик, мечн-ик, шкідн-ик, рєчн-ик, хабарн-ик, елєсн-ик, довжн-ик, війн-ик, приятн-ик, бїдн-ик, чарівн-ійк, будовн-ик, читальн-ик, вязальн-ик, баранн-ик, збірн-ик, задн-ик, борцївн-ик, бабн-ійк, березн-ійк, гречан-ик, небїжч-ик, (*небожєскъ).*

Наголос: відповідає наголосові прикметників, з яких походять речівники: *молодік (молодій), кнїжник (кнїжний)*; *збірник, (збірний), варєник (варєний), товчєник (товчєний)*. У збірних наголос на останньому складі: *дійник, березнік, ялівнік, чагарнік*.

73. З суф.—**иця** речівники ж. р.:

1. від первісних: *гран-иця (грань), вїл-иця*.

2. від прикметників, відповідно муж. на-ин, назви осіб, одежі, місця і т. под. по якості і стосунку, що виражає прикметник: *молод-иця, гордївн-иця, непривітн-иця, розлїчн-иця, порїдн-иця, пустельн-иця, чарївн-иця, кнїжн-иця, бещєсн-иця, оїдн-иця, ялов-иця, сливов-иця, козав-иця, багрян-иця, баран-иця, волохн-иця; ливн-иця, темн-иця, світл-иця, мурав-иця, війн-иця, камен-иця, різн-иця, і теж зовїця (ст. сл. злѣв-а).—*

3. відповідно муж. на шелєстївку і на—ець *цар-иця, (царь), вовч-иця, лєв-иця, лис-иця, осл-иця, далі лєдащ-иця (лєдащо), абищ-иця, (абїщо), пол-иця (піл); черн-иця*.

4. Від пнів прикметникових назви часу, коли відбуває ся діяство, що його виражає корїнь: *воз-ов-иця, кос-ов-иця, їреб-ов-иця*.

5. від причасників: наслідок дієства, що виражає часівник: *сажен-ія, ділен-ія, пилен-ія, котан-ія, збиран-ія*.

Наголос. В словах пункту 1 і 2 здебільшого наголос підлягає тому ж запові, що й муж. на—ик: *молод-ія, (молодік), розлүн-ія (розлүнник)*, але на другому складі *кисл-ія, син-ія, рун-ія, марн-ія, дивн-ія, тасмн-ія, сливов-ія, світл-ія, барн-ія, мурав-ія, теж новн-ія, зовн-ія, грнн-ія, але в-ія*.

В словах п. 3, 4 і 5 на другому складі.

74 З суф.—*ець* назви осіб і річей:

1. від часівникових коренів: *кон-ець, куп-ець, нир-ець, за-в-ець, бор-ець, мр-ець, жн-ець, кос-ець (частіно кос-арь), перєбі-ець, здїр-ець, держа-в-ець і злож. злочн-ець, душо-люб-ець, пере-люб-ець*.

2. від інів прикметникових: *черн-ець, мертв-ець, син-ець, чист-ець, щир-ець, слпн-ець, мжр-ець, мисл-ець, оцнуєт-ець, їржав-ець (і їржавець), червон-ець, сапян-ець, ласк-ець, чорн-ець, голон-ець, пєсн-ець*.

3. від причасників пасивних: *задріпан-ець, кох-ець, обідран-ець, недоверен-ець, карбован-ець, годван-ець, винуват-ець*.

Наголос: в двоскладових на останньому складі: *сон-ець, дав-ець, але здїр-ець*. В зложених і що з преф. *пере—* на другому: *злочн-ець, пере-люб-ець, але пєсн-ець*.

Многоскладові від прикметників (причасників) відповідно прикметникам: *сапян-ець, мисл-ець, ласк-ець, кох-ець, карбован-ець, але їржав-ець, висл-ець, вб-ець*.

75. З суф.—*ич* назви від речивників і прикметників з ознакою походження: *пан-ич, рід-ич, вєрб-ич, дід-ич; Самойлов-ич, Мартин-ич*.

Відповідні жіночі на—ичка *рід-ичка, дід-ичка, Самойлов-ичка, (але п-ичка)*.

Наголос: на другому складі (але *паніч*); в жің. *на-мчка*, відповідно муж.: *додичка*, *дідичка*.

76. З суф.-*ан, -аха* від пнів часівників і прикметникових—речівники, що показують на властивість: *двор-а́к*, *чу-ж-а́к*, *куц-а́к*, *моц-а́к*, *дуж-а́к*, *бід-а́к*, *гол-я́к*, *більм-а́к*, *во-я́к*, *виши-я́к*, *бубн-я́к*, *молодн-я́к*, *перв-а́к*, *друг-а́к*, *юц-а́к*; *дб-а́ха*, *бід-а́ха*, *бідл-а́ха*.

Наголос: в сл. *на-ан* на останньому складі, в. сл. *на-аха*, на другому.

77. З суф.-*ана (-яна), -іна, -уна(-юна), -ага(-яга), -уга (-уган, -иган)* речівники всіх родів найчастіше з відтінком побільшення: *ши-я́ка* (*шиц-а́ка*), *змі-я́ка*, *кол-я́ка*, *нож-а́ка*, *друз-я́ка*, *руб-а́ка*, *задир-а́ка*, *бурл-а́ка*, *спів-а́ка*, *лом-а́ка*, *посп-а́ка*, *розбін-а́ка*, *брехун-я́ка*, *спин-я́ка*, *верещ-а́ка*, *дран-і́ка*, *шул-і́ка*, *зл-ю́ка*, *шабл-ю́ка*, *ид-ю́ка*, *звір-ю́ка*, *камен-ю́ка*, *бигн-ю́ка*, *хал-п-ю́ка*, *кат-ю́ка*, *пям-ю́ка*, *казирл-ю́ка*; *добр-я́ка*, *блуд-я́ка*, *чолов-я́ка*; *діз-у́ка(н)*, *свеч-у́ка(н)*, *стар-и́ка(н)*.

Наголос: на другому складі в сл. *на-ана, -яна, -іна, -юна, -уга, -яга*; на останньому складі в сл. *на-уга(н), -иган*.

78. З суф.-*ун(-юн)* імення здрібнілі:

1. дітей, молодих звірят: *татарч-у́к*, *ведмедч-у́к*.
2. похдження по батькові: *Іван-ю́к*, *Кармел-ю́к*.
3. належність до містини: *Севр-ю́к*, *сел-ю́к*.
4. зневажливо: *писарч-у́к*.

Наголос: на останньому складі:

79. З суф.-*ч (-ач, -ич)* речівники від прикметників *на-ат-і* часівників *на-а-т-и* і *и-т-и*, що визначають:

1. носителя якості з значінням рясноти, великості: *банк-а́ч* (*банкати́й*), *бород-а́ч*, *пірн-а́ч*, *рог-а́ч*, *нос-а́ч*, і теж *кол-а́ч*.
2. діяча: *закли-а́ч*, *прох-а́ч*, *пів-а́ч*, *пони́ч-а́ч*, *підспів-а́ч*, *підбрех-а́ч*, *припліт-а́ч*, *нюх-а́ч*, *коп-а́ч*, *ор-а́ч*, *захвати-ч*, *сві-ти-ч*, *пого́ни-ч*.

3. по аналогії з попереднім, назви річей, що їх дасть ся уявити, яко ділчів: *колод-áč, кв-áč, сѣк-áč, (за-сѣк-á-ти), би-ч.*

Наголос: в сл. на-ач типу 1 і 3 на останньому складі; типу 2. згідно з наголосом часівника: *заклинáč (заклиnáти), підбрѣхач (підбрѣхувати), приплѣнчач (приплѣнѣтисѣ), але поплѣхач (з пасєви. знач.);* в сл. на-ич на другому складі.

80. З суф.-иха назви жінок по чоловікові: *дячѣха, шв-ч-ѣха, ковал-ѣха, Михáйл-иха.*

Наголос: на другому складі, але *Михáйл-иха* (від *Михáйл*).

81. З суф.-ух (-юх) назви осіб і річей, що показують на їх властивість: *кож-ѹх, лоп-ѹх, лін-ѹх, леж-ѹх, смерд-ѹх.*

Наголос: на останньому складі.

82. З суф.-ище (-исько): від речівників:

1. згрубілі муж. і жіночі: *брат-ище, кон-ище, дід-ище, баб-ище, юрщ-ище, кисел-ище.*

2. Назви місця, до відбувало ся або було що: *город-ище, бойов-ище, косов-ище, робов-ище, глин-ище, двор-ище, сѣл-ище, (сѹ)-ище, пѹт-ище, замч-ище, замков-ище, мост-ище, потреб-ище.*

Наголос: на другому складі, але *дворище, глинище* і т. д.

3. — б, — в, — т.

83. З суф.-ѣба: назви діїства від коренів, що творять часівники з суф.-и: *ган-ѣба, (і ганѣба), грѣз-ѣба, уч-ѣба, жур-ѣба, суд-ѣба, слѹж-ѣба, хвал-ѣба, чин-ѣба, і теж сѣ-ѣба (сѣ-ѣба), рѣз-ѣба, клят-ѣба.*

Наголос: на останньому складі, але *прѣмба, учѣба, слѹжба.*

84. З суф.-оба: абстрактні (відірвані) речівники (з переход. в конкретні): *гуд-оба, хор-оба, жал-оба, жад-оба, тан-оба, (але по-доб-а, корінь дб-).*

Наголос: на другому складі.

85. З суф.—**ва**: речівники збірні: *муж-ва, діт-ва, жін-ва, миш-ва, лиш-ва, лях-ва, жиждо-ва*.

Наголос: на останньому складі.

86. З суф.—**во**: *лі-во, дій-во, сляй-во*, (§ 60).

Наголос: на другому складі.

87. З суф.—(**ь**)**ава**: імення абстрактні: *бєрж-ава, кўр-ава, тємр-ава*.

В сполученні з суф.—**от-н** визначає довні шестисти: *стук-от-н-ава, турк-от-н-ава, тур-от-н-ава*, (порівн. § 93).

Наголос: на третьому складі.

88. З суф.—**иво** речівники:

1. від часівників: обєкт чинності: *прїд-иво, вєр-иво, мє-л-иво, кўр-иво, пєч-иво, твєр-иво, молєз-иво, квєс-иво*.

2. від прикметників (по аналогії): *мєс-иво, трїз-иво*.

Наголос: на третьому складі, але *мєс-иво*.

89. З суф.—**мо**: *бїль-мо, нїс-мо, нись-мо, лр-мо*, (§ 60).

Наголос: на останньому складі, але *нїс-мо*.

4.—**д,—т,—с**.

90. З суф.—**да-до**: *прїд-да, крїв-да, стї-да, цї-до* (§ 60).

Наголос: на другому складі.

91. З суф.—**то**: *лі-то, жї-то, нї-то, тїс-то, зєлю-то, долю-то, конї-то* (§ 60).

Наголос: в двоскладових на другому складі; в трискладових —різно.

92. З суф.—**т-ва**: назви діяства від часівників на **-и-ти**: *мєлї-т-ва, їонї-т-ва, нї-т-ва*, також *жєр-т-ва* (жєрти).

Зрідка (переносно) назви річей: *брї-т-ва*.

Наголос: на другому складі, але *нїт-ва*.

93. З суф.—**тель** (різкий суф.) творять імення осіб чинних від часівників на **-и-ти**: *учї-тель, лєсї-тель*.

Наголос: на другому складі, але *приймєль*.

94. суф. — *іт (от)* від ознак слухових вражінь, імення з відтінком тривання, повторності: *шеп-іт, клек-іт, рел-іт, гурк-іт, сту́к-іт, ту́рк-іт, ту́п-іт, цок-іт, брємьк-іт, брязк-іт, вор-кіт, (кіт-воркіт=воркотун, по типу дівчина-красі).*

Наголос: на другому складі, але *воркіт*.

95. З суф. — *ота, -ета, -еча* від речивників і прикметників імення якості; з них багато метонімічно набуває значіння збірності: *сам-ота, сльн-ота, гурк-ота, тяз-ота, скорб-ота, турб-ота, дрім-ота, сором-ота, тісн-ота, бід-ота, дрібн-ота, свин-ота, гол-ота, жон-ота; плюск-ота, кеб-єта, дорожн-єта і дорожн-єча, стар-єча, мал-єча, холоди-єча, гол-єча і теж гуркотн-єча, стукотн-єча, колотн-єча.*

Наголос на другому складі; деякі абстрактні на — *ота* мають наголос на останньому складі: *тютю́та, сльноту́та* (збірно: *сльноту́та*), *самоту́та* і *самота́*.

96. З суф. — *ість* абстрактні від прикметників: *ста́р ість, рід-ість, живіт-ість, молод-ість*, а з спорідненням йому — *ощі*. з конкретним значінням: *стари́ощі* (старі літа), *рідощі* (радисті події, стан), *різнощі* (різні речі), *мил-ощі, люб-ощі, нест-ощі, нєг-ощі, зізд-ощі, нїст-ощі, жєл-ощі, лєн-ощі, хїт-ощі, молод-ощі*.

Наголос: у двоскладових на другому складі, в трискладових на третьому, але *молото́щі*.

97. З суф. — *ство (—тво)* від речивників назви якостей, часто викликають ся в збірному значінні: *цїр-ство, пан-ство, брїц-тво, (братство § 52), нїтєс-тво, (нїтан-ство, нїтєс-ство § 54), злар-ство, парубїц-тво (§ 52), бурїц-тво, козиц-тво, калїц-тво, робїц-тво.*

Наголос: на другому складі.

98. З суф. *усь, -уса, -уно, -уня* імення здрібнілі-песливий *муж.* і жінк.: *тат-усь, оц-усь, Петр-усь, бабу́с-я, мат-усь,*

Наст-у́ня і *теж тат-у́ньо, дід-у́ньо, Петр-у́ньо, баб-у́ня, мат-у́ня, Наст-у́ня*; останні форми переважно на Правобережжі.

Наголос: муж. на останньому складі, жіні. і муж. на -у́ньє на другому.

5.— н.

99. З суф.—*ня*: 1) назви дійства від часівників і речівників:

брех-ня, цуль-ня, різ-ня, свар-ня, тупот-ня, брязкот-ня, балак-ня, бор-ня, колом-ня.

2. від прикметників:

а) мієне, де що діє ся: *пекáр-ня, друка́р-ня, пра́ль-ня, їда́ль-ня, спáль-ня, кока́ль-ня, сичка́р-ня, ла́з-ня, волів-ня, волів-ня.*

б) якість: *дешев-ня, дорож-ня, рів-ня, пов-ня.*

в) збірні: *комаш-ня, дерев-ня, батів-ня, со́т-ня.*

Увага. *Ку́тя, пі́жма з ку-знь, пі-єнь.*

Наголос: в словах типу 1. на останньому складі; типу 2. а) на другому, б) і в) на останньому або на другому.

100. З суф.—*ан* назви осіб і річей: *Молдав-ан, молод-ан, ший-ан, каж-ан, кач-ан* (тюркське *çingani*, лит. *ciġon-as*). Див. § 103.

Наголос: на останньому складі, але *цї́пан*.

101. З суф.—*ань* імення від речівників з тим самим значінням, що в *на-ач* (§ 78. 1): *гора-ань, ок-ань, чере́в-ань, пуз-ань, грив-ань, боро́д-ань.*

Наголос: на останньому складі.

102. З суф.—*єнь, -їнь*, назви осіб і річей від інів часівникових і прикметникових: *близ-єнь, влиз-єнь, айр-єнь, леж-єнь, лив-єнь, миз-єнь, мід-єнь, муч-єнь, перет-єнь і перет-їнь, пов-єнь, рів-єнь, стріж-єнь, тріт-єнь, їч-єнь; білет-єнь, верхов-єнь, вікрут-єнь, зізуб-єнь, колом-єнь, молебєнь, облиз-єнь, переверт-єнь, при́нут-єнь; грєб-єнь, дуж-їнь, кор-їнь, кур-їнь, бистр-їнь.*

Жіночі абстрактні від прикметників на—**оний-оний**: *височ-інь, глибоч-інь, далеч-інь, широч-інь, теж близ-інь, довж-інь*.

Наголос: в словах на—**ень** двоскладових на другому складі, в трискладових на третьому; (але *молібень*) в словах на-**інь** на другому або на останньому складі.

103. З суф.—**еня, -иня**: 1. ймення жіночі від муж. і кілька словотворів по аналогії: *Турк-еня, (Турчин, Турок), Німк-еня (Німчин, Німець), Грек-іня (Грек), княз-іня, господ-іня, бездітк-іня* (але й *бездітниця*).

2. від прикметників абстрактні: *прост-иня, горд-иня*.

Наголос: типу 1. на другому складі; типу 2.—на останньому.

104. З суф.—**ин** назви осіб по походженню або місцю мешкання, з відтінком одиницності: *Турч-ин, Серб-ин, Рус-ин*; над-то з суф.-**ян(ан)**: *Ки-ян-ин, міщ-ан-ін, тогоч-ан-ин, Заріч-ан-ин*.

Наголос: на другому складі, але *міщанін, дворянін*.

105. З суф.—**ина -изна** від пнів речівникових і прикметникових.

1. показує одиничність: *род-іна, люд-іна, зёрн-іна, пер-іна, домов-іна, горош-іна, буз-иня*.

2. історичну добу: *козачч-ина, Хмельниць-ина*.

3. властивість, якість: *старов-иня, давн-іня, заслужен-іна, заслуж-ина, матёр-ізна, біл-ізна; піниц-ина, бісовиц-ина (бісовськ-ий § 52), батьківц-ина*.

4. назви осіб і речей з відтінком зрібності: *сирот-іна, туст-іна, дівч-іна*.

5. назви містин, країн: *Задесенц-ина, Черніївц-ина, Гетьманц-ина, Полтавц-ина, Німець-ина, займанц-ина*.

6. від іменів дієства на-**ання**, назви дієства з характером конкретності: *біан-іна, мішан-ина, балакан-іна, різан-іна*.

7. **ми**.— **и-ни**, від часівників на— **ити, іти**, і від прикметників,—**речівники**, що показують на час подій, на святкування приєднане до певного часу; на процес чинності: **зрідч-уни**, **огляд-уни**, **перенос-уни**, **вирод-уни**, **змов-уни**, **згно-їни**, **заклад-уни**, **звод-уни**, **привод-уни**, **згод-уни**, **злюб-уни**; **роков-їни**, **дев'ят-їни**, **сороційни**, **сход-и-ни**, **знос-и-ни**, **запрос-и-ни**.

Наголос: 1. в словах на—**ина** а) від речівників і часівникових іменів на другому складі: **родіна**, **сиротіна**, **дівчйна**, (і **дівчина**), але **бузина**; **заслуженіна**, **біланіна**; б) від прикметників абстрактні на останньому складі: **стар-ині**, **давн-ині**, **нов-ині**, (і **новіна**), **чужина**, (і **чужіна**), **зайвині**; в) від прикметників на—**ськ** наголос на тому складі, що й у прикметника: **Черніговщина**, але й **займіщица**, (утв. по аналогії).

2. в словах на—**ини** від речівників і часівників на другому складі. від часівників—на третьому: **роковїни**, **дев'ятїни**, **змовани**.

106. З суф.—**иння** збірні від прикметників: **бобов-їння**, **маков-їння**, **горохов-їння**, **жабур-їння**.

Наголос: на другому складі.

107. З суф.—**ун** назви осіб, що посідають певну властивість, якість, вдачу: **брех-їни**, **белкот-їни**, **ленет-їни**, **сміх-їни**, **сміхот-їни**, **регот-їни**, **балак-їни**, **весел-їни**, **віст-їни**.

Відповідн. суф. для жіноч.—**уха**: **лас-їна**, **шепт-їна**, **латр-їна**, **цокот-їна**, **ленет-їна**, але й **свекр-їна**, (при **свекор**).

Наголос: муж. на останньому складі, жін.—на другому.

108. З суф.—**ун-ок** від часівників імення, що показують на skutek дієства: **дар-їнок**, **поціл-їнок**, **верб-їнок**.

Наголос: на другому складі.

109. З суф.—**івна** від прикметників (два суф.: прикметникових **ів-и**) назви дочок по вітцеві: **корол-івна**, **попів-на**, **фед-івна**, **княз-івна**, **війт-івна**, **Самойлович-івна**.

Наголос: на другому складі.

6.—л—.

110. З суф.—ло(-дло,-тло),-ало,-а-й-ло,-и-ло 1. від часівничових коренів назви знаряддя і (рідко) станів: *вес-ло*, (з **вес-тло*, **вес-тло*), *чис-ло*, (з **чит-тло*, **чис-тло*), *греб-ло*, *їд-ло*, *їд-ло*, *жит-ло*, *теж яс-ла* (з **яд-тла*, **ят-тла*, **ят-с-тла*), *біл-й-ло*, *крас-й-ло*, *черн-й-ло*.

2. від часівничових коренів на *и* і від часівничів на *и*, *-а*-назви знаряддя, з переходом до значіння дієв. чинних осіб з відтінком зневаги, що надав ся тим, що чинна особа уявляє ся, яко знаряддя: *шій-ло*, *мій-ло*, *рі-ло*; *кад-й-ло*, *крон-й-ло*, *пруз-й-ло*, *точ-й-ло*, *чорн-й-ло*, *біл-й-ло*, *прав-й-ло*, і *теж мотков-й-ло*; *ков-й-дло*, *крес-й-ло*, *простир-й-ло*, *укрив-й-ло*, *теж опуд-а-ло*; *брівк-а-ло*, *пурк-а-ло*; *овійк-а-ло*, *мін-й-ло*, *поган-й-й-ло*, *брех-й-ло*, *попих-й-й-ло*; *бурм-й-ло*, *тряс-й-ло*.

Наголос: 1. в словах на—ло на останньому складі, або другому 2. в словах на—ало,—айло згідно з часівником: *крес-ало*, *поган-й-ло*, *брівк-ало* (*крес-ати*, *поган-яти*, *брівк-ати*). 3. в словах на—ило—на другому складі, але *прав-ило* і *прі-ви-ло* (з одмінною значіння).

111. З суф.—аль,-аля назви осіб (рідкій суф.) від часівників і речівників: *древ-аль*, *ков-аль*, *моск-аль* і жіноч. *пр-аля*, *шв-аля* (при *прічка*, *швачка*).

Увага. *дові-аль* (з *дові-нь*).

Наголос: в муж. на останньому складі, в жін. на другому.

112. З суф.—уля назви осіб і річей з характером здрібнелих.

баб-уля, *дів-уля*, *крас-уля*, *сив-уля*, *крив-уля*, *рог-уля*, *коз-уля*, *кош-уля*.

Наголос: на другому складі.

7.—р.

113. З суф.—**ар(ь)** назви осіб від речівників і часівників; 1. показують на роботу, спосіб життя: *кобз-а́рь, нос-а́рь, му-а́рь, скот-а́рь, штук-а́рь, різьб-а́рь, господ-а́рь, чобот-а́рь; весл-а́р, біл-а́р, арф-а́р, гол-а́р*. 2. =-ач: *нос-а́рь, рот-а́рь*.

Наголос: на останньому складі.

114. З суф.—**ирь** (дуже рід. суф.) від прикметн. и речівників, назви осіб, що показують на властивість: *багат-и́рь, чунринд-и́рь*, але й *повод-и́рь* (і *поводі́рь*).

Наголос: на останньому складі.

8. ат.

115. З суф.—**я, я (ат)** назви маленьких звірят, дітей і дрібних річей: *мел-я́, вовч-а́, щен-я́, орл-я́, кач-а́, кур-я́, кот-я́, порос-я́, ян-я́; дит-я́, хлоп-я́, дівч-а́; юрн-я́, збан-я́; мш. рукавч-а́та*.

З суф.—**ен**: *кач-ен-я́, лев-ск-я́, муш-ен-я́, жид-ск-я́, пан-ен-я́*; мш.: *бров-ен-я́та*.

Наголос: на останньому складі.

Прикметникові суфікси.

1.—ї.

116. З суф. **ї(ь,і)** прикметники від речівників: *пророч-ий (пророк-і-ий), чоловіч-ий, вівч-ий, княж-ий, суч-ий, лисич-ий*.

Наголос: на другому складі.

2. -к—.

117. З суф.-**к(-ок-, -ек-, -ик-)** 1. від іменних коренів—прикметники якості: *пр-кий, мя-кий, солод-кий; далє-кий (даль), одині-кий (одинъ), вис-окий, глїб-окий, вел-икий, лег-кий, вох-кий*.

2. від часівникових коренів і (рідко) від речівників (бояз-кий): *овиж-кий, верт-кий, хит-кий*, (порівн. *непохитний; хиткий*—що хитася, *непохитний*—що годі його похитнути),

ювір-кий, бай-кий, бас-кий, бач-кий, жал-кий, важ-кий, близь-кий, жут-кий.

Наголос: У двоскладових на останньому складі; в три-складових на другому.

118. З суф.—**ан-**прикметники від числівників: *одн-ак-ий*, *дво-ак-ий*, *тро-як-ий* але *легкий*, *вогкий*.

Наголос: на другому складі.

119. З суф.—**ч(н)---**від речівників на **-ець**: *твор-чий* (*тво-рець*), *вйбор-чий* (*вибор-ець*), *знав-чий* (*знав-ець*), *законодав-чий* (*дав-ець*), *лов-чий*, *іон-чий*, *кпн-чий*, *от-чий*; *слід-чий*, *порів-чий*; *повстан-чий*, *піддан-чий*.

Наголос: на другому складі.

120. З суф.—**ськ-** від речівників показує на походження, належність: *руський* (*рус-ський*), *запорозький*, *козачький*, *нась-кий*; *батьківський*, *сусідський*. (**сь-, зь-, ць-, сь-, дзь-, з-сьсь-, жьсь-, чьсь-, шьсь-, дьсь-**, див. § 52, з).

Наголос: відповідно речівникам.

З.—**в-, м-**.

121. З суф.—**ів** прикметники присвоєнні від речівників м. р. *ковал-ів*, *батьк-ів*.

Наголос: згідно з скінним відмінком речівника, з якого походить.

122. З суф.—**ов-, ев-** від речівників—прикметники стосункові: *бук-ов-ий*, *верх-ов-ий*, *наук-ов-ий*, *вишн-ев-ий*, *кри-їв-ий*, *поль-ов-ий*, *беріз-ов-ий*.

Рідко від прислівників: *однак-ов-ий* (*однако* але її *однак-ий*).

Наголос: різно.

123. З суф.—**ив-, лив-**від часівників і речівників— прикметники якості: *дрім-лів-ий*, *сонід-лив-ий*, *примам-лив-ий*, *пес-лів-ий*, *бесід-лив-ий*, *млячл-лів-ий*, *полюх-лів-ий*, *балак-лі-*

в ий, брех-лив ий, буркот-лив-ий, бач-лив ий, милост-ів ий, лют-ів-ий, плакс-ів-ий, помст-ів-ий, черв-ів-ий.

Наголос: здебільшого на другому складі, але примі-
ливий, догідливий, бесідливий, милостівий.

124. З суф.—**ав-(-яв-)**. 1. від речівників і часівників
прикметників, з відтінком зневаги: *слін-яв-ий, міри-ав-ий,*
дір-я-вий, шепел-яв-ий.

2. від прикметників якості з відтінком меншого ступеня
якості: *біл-яв-ій, чорт-яв-ий, син-яв-ий; крив-ав-ий.*

Наголос: в словах типу 1. наголос на тому складі,
що і в речівнику або часівнику (*слінявий-сліна, шепелявий-*
шепеляти;) в словах типу 2. на другому складі.

125. **-м-** причасниковий суфікс, що, як пережиток, зали-
шився в кількох прикметниках: *відб-м-ий* (при *зніний*),
зна-й-б-м-ий, роді-м-ий, рух-б-м-ий, мак-б-м-ий.

Наголос: на другому складі.

4.—л—.

126. З суф.—**л-** від пнів іменних і часівникових: *теп-лий,*
соит-л-ий, в'я-л-ий, зрі-л-ий, спі-л-ий, крї-л-ий, умер-л-ий,
юрі-л-ий, ста-л-ий, мину-л-ий.

За помічу цього суфікса творять ся причасники
присудков. мип. ч. *ході-ла* (*ходи-в*), *нес-л-а*.

Наголос: на другому складі.

5.—н—.

127. З суф.—**н—**1. прикметники якості і стосунку від
іменних коренів, первісних прикметників, речівників, прислів-
ників і навіть цілих виразів; *оіч-н-ий, порож-н-ій, ніз-н-ій,*
оін-н-ий, схід-н-ій, голод-н-ий, гриш-н-ий, змін-н-ий, кін-н-ий,
страш-н-ій, заліз-н-ий, мід-н-ий, брат-н-ій, зїт-н-ій; червб-н-ий
(черв), *зем-н-ий, (зем); заздаленід-н-ий* (заздаленід), *зздоров-*
н-ий (за здоров), *надвір-н-ий* (на двір), *ніщїм-н-ий, (ні з*
чим), схїдуш-н-ий (схїд души).

Від прислівників, що кінчать ся на голосівку з посереднім ш (з -сь-) *горі-ш-ні-й* (*горі*), *добі-ш-ні-й* (*добі*), *доміш-ні-й* (*дома*), *ніні-ш-ні-й* (*ніні*), *тепері-ш-ні-й* (*теперь*), *тімо-ш-ні-й* (*тамь*).

2. від часівникових пнів з відтінком пасивності: *засуд-н-ий*, *непрохід-н-ий*, *похват-н-ий*, *непохит-н-ий*, *засів-н-ий* (*засівні збіжжа*).

3. від речівників: *рясбѣту*, *гойність*: *гриб-н-ий*, *хліб-н-ий*, *пѣрос-н-а*, *кіт-н-а*, *жерѣб-н-а*.

4. від часівників з суф.—а причасники пасивні: *брі-н-ий*, *задріпа-н-ий*, *хова-н-ий*, *трі-н-ий*, *докона-н-ий*, *скажа-н-ий*, *задивога-н-ий*, *замілка-н-ий*.

Наголос: 1. від пнів іменних на другому складі, але *страчений*. Від прислівників — згідно з наголосом прислівника, але *тупіший*.

2. від пнів часівникових на останньому складі: *засуд-н-ий*, *похватний*; але з запереч. не- на другому: *непохитний* *непоручний*.

3. в словах типу 3) на останньому складі.

4. в словах типу 4) на кореневому складі або на суф.—а: *доконаний*, *недоторканий*, *казаний*, *браний*, але *незайманий*. З суф.—ова— на третьому складі: *задово́тний*, *годо́ваний*.

128. З суф.—ен— причасники пасивні від часівників з суф.—и-, -і-, -ну- і безсуфіксних, що кінчать ся на шлестовині: *носа-ен-ий* (*нос-и-ти*), *відділ-ен-ий* (*відділ-и-ти*), *засідж-ен-ий* (*засід-і-ти*), *кїм-ен-ий* (*кї-ну-ти*), *нєс-ен-ий* (*нєс-ти*), *пєч-ен-ий* (*пєч-ти*).

Наголос: на кореневому складі, але *печєний*, *варєний* і інші (з значін. прикметника).

129. З суф.—ян— (ян-) від речівників—показує на матеріал, з якого що зроблено. *дерев-ян-ий* (при *дер-в-н-ий*), *мід-ян-ий* (і *мід-н-ий*), *гrec-ян-ий*, *пшон-ян-ий*, *горох-ов-л-ян-ий* (і *горох-ян-ий*), *кпѣст-ян-ий*, *віс-ян-ий*, *жїт-ян-ий*, *бавош-ян-ий*, *шлєб-ян-ий*.

Наголос: на другому і третьому складі.

130. З суф.—**єзн-, -єн-єзн-, -єн-н-** від прикметників якості—згрубілі: *велич-єзн-ий (велич-єн-н-ий)*, *довж-єзн-ий (довж-єн-н-ий)*, *здоров-єзн-ий*, *давн-єзн-ий*, *давн-єн-єзн-ий*, *люб-єзн-ий*, *груб-єзн-ий*, *крем-єзн-ий*, *стар-єзн-ий*, *стар-єн-єзн-ий*, *височ-єзн-ий*, *широч-єзн-ий*, *товст-єн-єзн-ий*; *дуж-єн-н-ий*, *дьявол-єн-н-ий*, *багат-єн-н-ий*.

Наголос: на другому складі.

131. З суф.—**єн-ьн-, -єсен-ьн-, -ісін-ьн-, юсін-ьн-** від прикметників—здрібнілі: *мал-єньк-ий*, *мал-єсенєнєк-ий*, *мал-ісінєнєк-ий*, *мал-юсінєнєк-ий*, (*малюсєсінєнєк-ий*); *чорн-єньк-ий*, *чорн-єсенєнєк-ий*, *чорн-ісінєнєк-ий*, *чорн-юсінєнєк-ий*.

Наголос: в словах на—**єнький** на другому складі; решта—на третьому.

132. З суф.—**ин** від речивників ж. р.—присвійні прикметники: *матер-ин*, *сестр-ин*, *жінч-ин*, *Стєш-ин*, *зовіч-ин*, *вдовіч-ин*.

Наголос: на початковому складі; але в прикметн. від речівн. на-**иця** на другому: *зовіч-ин*, *сестр-ин*.

б.-т-, -ш-, -ч-.

133. З суф.—**т**—причасники від безпрефіксних часівників на голосівку і на **р**: *бу-т-ий*, *чу-т-ий*, *кри-т-ий*, *лі-т-ий*, *оу-т-ий*, *набу-т-ий*, *тер-т-ий*, *пєр-т-ий*, (*але даний*, при *д-і-т-ок*).

Наголос: на другому складі.

134. З суф.—**ат-, аст-, ист-, ит-** 1. від речивників—прикметники якості в відтінком рясоти, великості: *баг-ат-ий (бог)*, *волож-ат-ий (волож)*, *білє-ат-ий*, *більм-ат-ий*, *бород-ат-ий*, *крил-ат-ий*, *голов-ат-ий*, *кінч-ат-ий (кінч-аст-ий)*, *бібул-яст-ий*, *ілл-яст-ий*; *голов-їст-ий*, *голос-їст-ий*, *колос-їст-ий*, *бас-їст-ий*, *стебл-їст-ий*, *насм-їст-ий*, *баш-їст-ий*; *серд-їт-ий*, *грошов-їт-ий*.

2. від прикметників з відтінком здрібнілості: *біл-іст-ий*, *засп-іст-ий*, *червон-іст-ий*, *погн-іст-ий*.

Наголос: на другому складі, але *похн-істий*, *перекідистий*.

135. З суф. — *ув-ат-(-ов-ат-)* від речівників прикметники, що показують на подібність (в якості або формі): *бачув-ат-ий*, *барильк-ув-ат-ий*, *горби-ув-ат-ий*, *стебельк-ув-ат-ий*; теж *наб-ок-ув-ат-ий*, (*на-б-іт*), *бісн-ув-ат-ий*.

Наголос: на другому складі, але *наб-окуватий*.

136. З суф. — *яч-, уч-(-ущ-)* 1. від прикметників згрубілі: *добр-ячий*, *зліт-ий*, *каносн-юч-ий*, *проклят-юч-ий*.

2. від речівників — прикметники якості: *гар-яч-ий* (*гор-і-чи*), *тн-юч-ий*, *тям-юч-ий* (*тям-юч-ий*), *кол-юч-ий*, *слін-юч-ий*, *пунд-юч-ий*, *балак-юч-ий*, *ров-юч-ий*, *несмер-юч-ий*.

3. від речівників прикметники належності, властивості: *баб-яч-ий*, *свин-яч-ий*, *дат-яч-ий*.

Наголос: в словах типу 1. і 2. на другому складі; в словах типу 3. згідно з наголосом речівника: *баб-ячий* (*баба*), *кор-ювачий* (*ж-роби*).

137. Суф. — *іш-(-іщ-), -ш-, -ч-* творять 2-й ступінь порівняння:

а) — *іш-ий*: *всесл-іш-ий* (і *всесл-ний*), *голодн-іш-ий*, *буйн-іш-ий*, *сильн-іш-ий*, *добр-іш-ий*, *прост-іш-ий*, *густ-іш-ий*, *клян-іш-ий*, (*попін-ш-ий*), але *тов-ш-ий* (від *товст-ий*, див. § 52, б). Побіч цих форм ми подібуємо новотвори на *-щ-ий* (*ш-чий*) по аналогії з іншими формами на *-чий*: *голодніщий*, *сильніщий*, *всесл-іщий*, *буйніщий*, *зліщий* (§ 52, ур. 2).

б) — *ш-ий* прилучає ся до інів на г, х, ль, б. п. в: *доб-ш-ий*, (з *довг-ий*, § 54), *тлх-ш-ий* (але *дор-юж-чий*, і *дор-юж-ий*), *блх-ш-ий*, *тр-ш-ий*, *лпн-ш-ий*, *здор-ш-ий*, *щасл-ш-ий*, *прифров-ш-ий*, *щасл-ш-ий* теж *крив-ш-ий*.

в) **-ч-ий** прилучає ся до прикметників з суф. —**н**-(**он**-, **ен**-), при чому цей суф. опускає ся: **виш-чий** (**вис-о́к-ий**, **вис-ѣк-ий** про звукові міни **с**, **з** див. § 52), **ниж-чий** (**низ-ѣк-ий**), **вуж-чий** (**вузь-к-ий**), **глид-чий**, (**глад-к-ий**), **тон-чий**, (**тон-к-ий**), але від **лєкий**—**лєг-чий** і **лєк-ший** від **глибокий**—**глибший**, **широкий**—**ширший**. Так само по аналогії з формами **рід-чий**, **тєн-чий** від шів на **д**, **т**, **н**: **молєд-чий**, **багѣт-чий** (і **багѣтіший**), **мєн-чий**, **погѣн-чий** але й **мєн-ший**, **погѣн-ший** і **погнєний** (**-ніцій**). Від **ірк-ий**—**і́р-ший** і **ірк-іший** (з різницею значіння).

Наголос: на другому складі.

Будова часівників і часівникові суфікси.

138. Часівникові морфеми. Часівник можна розкласти на такі морфеми, беручи вихідною формою форму інфінітива (напр. **куп-у-в-ѣ-ти**, **дѣ-ти**, **брѣ-ти**):

1. **пєнь** інфінітива: **куп-у-в-ѣ-**, **дѣ-**, **брѣ-**.
2. **пєнь** теперішнього часу: **куп-у-є**, **дѣ-є**, **бер-є**.
3. **корінь**: **куп-**, **дѣ-**, **брѣ-**.

139. **Пєнь** інфінітива матимемо відкинувши суф. інфінітива—**ти(ть)**, уважаючи при тому на можливі фонетичні одмінн, напр., **брѣ-ти**, **взі-ти**, **молѣ-ти**, нїї інфінітива **брѣ-**, **взя-**, **моло-**, але в **плєсті** **пєнь** **плєт** (див. § 52. в. у. в. 3).

140. **Пєнь** теперішнього часу на практиці легко пізнати, відкинувши в 2-й особі одмінн тепер. часу кінцівку **ш**, напр., **берє-ш**, **вїзьмє-ш**, **купїє-ш**, **знѣс-ш**; **ходш-ш**; тут ниями тепер. часу будуть—**берє-**, **вїзьмє-**, **купє-**, **знєс-**, **ходш-**.

141. **Корєнем** часівника зве ся та його частина, що замкає в собі основне значіння, і служить спільним елементом в цілому ряді слів і форм, напр., **дѣ-ти**, **від-дѣ-ти**, **на-дѣ-в-ѣ-ти**, **за-в-дѣ-в-ѣ-ти**, **дѣ-п-нїѣ**, **від-дѣ-п-нїѣ**—мають корінь **дѣ-**.

142. Часівники, що їх корінь і **пєнь** інфінітива однакові, звуть ся **пєрвієсними**, напр., **дѣ-ти**, **пєк-ти**, коли ж корінь і

пень інфінітива не однакові, то похідними, напр. *слухати*, *усміхатись*. Часівники похідні творять ся від коренів і від інів іменних за помічку суф.—*а-, і-, ну-*, і т. д., напр. *сміятись*, (кор. *смі-*), *усміхатись*, (від *сміх*).

143. Пень теперішнього часу мають:

1. теперішній час дійсного способу (*бер-і*).
2. волювий спосіб (*бер-і*).
3. причасник тепер. часу (*бер-учи*).

144. Пень інфінітива мають:

1. інфінітив (*бра-ти*).
2. причасник активн. минул. присудковий (*бра-в, бра-ла*).
3. причасник активн. минул. (*бра-вши*).
4. причасник пасивн. минул. (*бра-н-ий, бра-т-ий*).
5. причасник пасивн. минул. присудковий (*бра-н-о, бра-т-о*).

145. Видові форми часівника. Безпрефікесні часівники мають три, дві або одну видову форму. Коли часівник має три форми, то з них або дві недоконані (протяжна (тривала) і повторна) і одна доконана, або всі три недоконані (протяжна, повторн. 1-го ступеня і повторна 2-го ступеня):

а) *сидіти*—*сідати*—*сісти*, *лежати*—*лягати*—*лягти*, *стояти*—*ставіти*—*стати*, *брижкати*—*брінжати*—*бринжнути*, *гладіти*—*гладіти*—*гладнути*.

б) *вести*—*водити*—*воджувати*, *текти*—*точити*—*тобчувати*.

Увага. 1. форми *сидіти, вести*—виражають одноставну (одним тавом) чинність (більш в конкретн. значінні); форми *сідати, водати*—виражають чинність зложеноу, чи скомбіновану (більше з абстрактн. значінням); форми *воджувати, жоджувати (жоджіти)*, виражають чинність многомоментну, кількаразову. Безпрефікесні доконані бувають тільки ранкові (одномоментні): *сісти, стати, кіннути*.

Увага 2. Здебільшого в часівниках безпрефікесних повторна форма винипла з уживання і затримала ся тільки в префіксованих часівниках, а її функцію виконує форма протяжна (тривала), напр. *учіти* (повтор. *-учувати*), *брати* (повтор. *-бирати*), *міти* (повтор. *-мивати*).

146. Коли часівник має дві форми, то з них одна докопана, друга недокопана (протяжна), або обидві недокопані (протяжна і повторна), напр.:

а) *кинути*—*кидати*, *пхнути*—*пхати*, *свіснути*—*свисіти*.

б) *іхати*—*іждати*, *біти*—*бігати*, *чути*—*чувати*, *міти*—*мивати*, *знати*—*знавати*, *лізти*—*лазити*, *пливти*—*плавати*.

147. Коли часівник має одну форму то—тільки недокопану (тривалу), напр. *істи*, *біти*, *ловити*, *бігати*, *могти*, *говорити*, *учити*, *спіти*, *сліти*, *вікати*, *надіятись*, *сподіватись*, *відіти*, *діятись*, *мєнкати*, *воліти*, *тримати*, *пхнути*, *брати*, *говіти*, *обіти*, *міти*, *місїти*, *вірвати*, *слабувати*, *потребувати*, *смакувати*, *жовкнути*, *біліти*.

148. В деяких часівниках форми недокопані і докопані (з префіксами) засновують ся на різних коренях, напр.:

брати—*взяти*, *ходити*—*йти*, *ловити*—*піймати*, *поняти*, (при *зловити*), *говорити*—*сказати*, *біти*—*вдірити*, *діятись*—*статись*, *кмісти*—*положити* (при *покласти*).

Так само часом на різних коренях засновують ся видові форми протяжні і повторні, напр.:

іти—*ходити*, *с*—*буває*.

149. Докопана форма багатьох безпрефікесних часівників творить ся за помічу префіксів, що додають ся до протяжної (тривалої) форми: *бічити*—*побічити*, *іти*—*піти*, *біти*—*побіти*, *везти*—*повезти*, *віти*—*звіти*, *міти*—*зміти*, *дірти*—*подірти*, *класти*—*покласти*, *мірти*—*помірти*, *млюти*—*змлюти*, *пекти*—*сипекти*, *вісти* (*віннути*)—*звісти*, *новісти*, *міти*—*поміти*, *сліпнути*—*осліпнути*, *мліхнути*—*охлахнути*, *слабнути*—*ослабити*,

зсла́бити, кй́снути-скй́снути, со́хти-ви́сохти, ги́нути-зги́нути, ма́літи - зма́літи, ржа́віти - заржа́віти, розу́мिति-зрозу́мिति, у́мити - зу́мити, в́ртіти - поверті́ти, го́ртіти-зго́ртіти, вре́жати - за́трежати, ле́гати - по́легати, хо́тити-схо́тити, буди́ти-збу́дити, ва́рити-зва́рити, ві́рити-по́вірити, диви́тись-подиви́тись, ді́ляти-поді́ляти, ла́мати-зла́мати, (і ло́мити-зло́мити), мі́рати-змі́рати, пла́тити-запла́тити, про́сити-по́просити, ро́бити-зро́бити, са́дити-поса́дити, смі́яти-на́сміятися, сні́тись-присні́тись, ста́вити-по́ставити, хва́ляти-по́хваляти, чини́ти-вчини́ти, шкóдити-по́шкодити, бля́жати-за́бляжати, і́ртіти-за́іртіти, д́жмати-поду́жмати, ку́тити-ску́тити, лі́нати-злі́нати, (налі́нати), обі́дати-пообі́дати, о́рати-зоро́рати, ві́орати; пи́тати-спитати́, слу́хати-послу́хати, спі́вати-заспі́вати, хова́ти-схова́ти, захо́вати, по́хова́ти, че́кати-заче́кати, поче́кати, брехати́-збрехати́, ді́яти-вді́яти, зви́ти-по́звяти, ї́хати-пої́хати, ка́зати-ска́зати, ку́вати-ску́вати, ма́зати-пома́зати, рва́ти-порва́ти, адре́сувати-за́адресу́вати, бу́дувати-збу́дувати, по́дувати-попо́дувати, мо́дувати, ви́мо́дувати; ва́ржати-подо́аржати, ма́лювати-нама́лювати, зма́лювати, ви́шати-пові́сити, ку́пати-вкупі́ти, ха́пати-вхо́пати, ї́сти-зі́сти, лови́ти-злови́ти, у́чати-ви́вчити, навчи́ти, смі́ти-посмі́ти, обі́рати-по́дбрати́, і т. д. Часівники лі́нати, брехати́, ма́зати, рва́ти, ку́пати, ха́пати маю́т ще доко́нані форми: лану́ти, брехну́ти, ма́знути, рвану́ти, купну́ти, хану́ти, але з іншим відтінком значіння (одномоментности, раптовости).

150. Часівники префіксовані маю́т або дві форми—доко́нану и недоко́нану протя́жну (привалу́), або одну—доко́нану.

151. Ті, що маю́ть дві форми, твора́ть їх з форм безпрефіксових на чотири́ спосо́би:

1. доко́нану в докóнаної, недоко́нану з недоко́наної повторно́ї, напр.:

вістати-виставати, віляти-виляти, відати-видати, вісити-висіди́ти, засіти-засіати, вілячу-ти-виля́ти, одяти-одя́ти, викинути-викида́ти.

2. доконану з недоконаної протяжної (тривалої), недоконану з недоконаної повторної 1-го ст., напр.:

зібрати-збра́ти, ви́нести-вино́сити, за́просити-запро́шувати, ви́везти-ви́вози́ти

3. доконану з недоконаної протяжної (тривалої), недоконану з недоконаної повторної 2-го або 1-го ступеня (в останнім разі завжди з наголосом, на суф. *-а-*).

ві́стояти-ви́стою́зати, ви́лежтись-ви́лежу́ватись, ви́кнати-ви́кида́ти і ви́ки́дувати, ви́сидіти-ви́сиджу́вати.

4. доконану з недоконаної повторної 1-го ст., недоконану з повторної 2-го ст., напр.:

ви́носити-вино́шувати, заноси́ти-зано́шувати, ви́возити-ви́во́жувати, за́визити-за́визи́жувати, ви́водити-ви́води́жувати.

152. Ті, що мають одну форму доконану, творять її з недоконаної протяжної (тривалої), або повторної форми безпрефікених часівників, напр.:

побачи́ти, пі́ти, поді́рти, спекти́, зів'я́ти, обва́женити, пові́ти, зма́ти, зрозу́міти, зумі́ти, поверті́ти, за́гребіти, помі́ти, полеті́ти, слоті́ти, пові́рити, подиві́тись, запла́ти, по́просити, зробі́ти, поса́дити, насмі́шити, розме́шити, присі́стись, по́ставити, пошко́дити, за́бижати, ску́пати, пообі́дати, спита́ти, послі́жати, засні́вати, по́ховати, почека́ти, збрехáти, віді́ти, сказа́ти, подору́вати, пові́сити, пошко́дити, поє́мити, по́бачити.

Для таких часівників недоконаною формою служать відповідні безпрефікени (див. § 141).

Увага. З цього правила виступають часівники з префіксами *по-*, *на-*, що можуть додаватись до часівників (недокона-

них) префіксованих, напр.: *порозковувати, поприносити, поприходити, поставити, позабирати, парозказувати, напиказувати, напикати*, для таких часівників недоконаною формою служать відповідні часівники без преф. *по-, на-*, (див. §§ 172 і 180).

153. Часівники по нню інфінітива поділяють ся на **шість** клас.

154. I класа. Пні безсуфікєні:

знї-ти, жї-ти, бї-ти, грї-ти, нї-ти, тї-ти; тїр-ти, лїп-ти, тск-тїї, повз-тїї, рев-тїї, сон-тїї; мес-тїї, клїс-ти.

Увага 1. Деякі часівники I класу, що приймають звичайно суф. *-ну-*, можуть творити пень інфінітива без *-ну-*: *тяг-тїї* (*тягнїти*), *сїг-тїї* (*сїгнїти*), *стїїти* (*стїїти*), і т. под.

Безпрефікєні часівники I класу—недоконані тривалі за винятком: *сїсти, бїти (бїду), діти (діну), стрїти, діти, стїїти, лїг-тїї, сїг-тїї, (сїгнїти)*; префіксовані всі доконані, при тому *одїг-тїї* (кор. *дї-*, *дї-*), *обїти, узїти*, (кор. *-у-*), *почїти* (кор. *ча-*, *чї-*), *спочїти* (кор. *чи-*), *уцїх-тїї* (кор. *цїх-*), теж за-, *при-*, *с-*, *дї-*, *ви-*, *с-* *приг-тїї*, без префіксу не вживають ся.

Наголос: Часівники I класу безпрефікєні мають наголос на другому складі (на пні), з того виступають: *мог-тїї* (але й *мїти*), *сїг-тїї, лїг-тїї, приг-тїї, стерег-тїї, волог-тїї, пек-тїї, тек-тїї, товк-тїї, дїб-тїї, хрїп-тїї, рїк-тїї, грїб-тїї, скрїб-тїї, сон-тїї, рев-тїї, повз-тїї, верз-тїї; вєз-тїї, вєг-тїї, рост-тїї, нест-тїї, брєст-тїї, нест-тїї, цїст-тїї, плєст-тїї, мес-тїї, цївїст-тїї, плєст-тїї, трїст-тїї, їтїї.*

Префіксовані закримують наголос первісного слова (*оплїг-тїї, заслїб-тїї, затїг-тїї, зацїст-тїї*), за винятком часівників з преф. *ви-*, що бере на себе наголос, напр.: *вїпєк-тїї, вїповз-тїї, вїмєст-тїї*, і т. под.

Увага 2. В галицько-подільських і почасти волинських

говірках: *не́сти, ве́зти, ве́сти, ме́сти, плéсти, цвéсти, плі́сти.*

155. II кляса. Пні з суф.-**ну-**. Часівники з суф.-**ну-бу-**вають первісні й похідні: від часівників, іменнів і вигуків, напр.:

а) *зя-ну-ти, гор-ну́-ти, то-ну́-ти, ме́рз-(ну)-ти, лі́н-(ну)-ти, і-ну́-ти, гі-ну-ти, ти́с-ну-ти, рі́-ну-ти, ше́з-ну-ти, лі-ну-ти, плі-ну-ти, бра́к-ну-ти, (=брак-ув-а́-ти), та́-ну-ти, пра́-ну-ти, су́-ну-ти, стій-(ну)-ти, урúз-(ну)-ти, і́с-ну-ти, нійк-(ну)-ти, і т. ін.*

б) *мах-ну́-ти, дриг-ну́-ти, крі́к-ну-ти, (див. § 156), зо́йк-ну-ти, ілі́-ну-ти, кі́-ну-ти, грі́м-ну-ти, скі́к-ну-ти, гук-ну́-ти; кашля-ну́-ти, замк-ну́-ти, вер-ну́-ти, усмі́х-ну́-тась.*

в) (настанні) *лі́х-(ну)-ти, сла́б-(ну)-ти, кі́с-(ну)-ти, тійх-(ну)-ти, сла́н-(ну)-ти, со́х-(ну)-ти, ну́х-(ну)-ти, у́с-ну-ти, і́рк-ну-ти, крі́п-ну-ти, м'я́к-ну-ти, мо́к-(ну)-ти.*

г) *а́х-ну-ти, о́х-ну-ти, ба́ц-ну-ти, і́п-ну-ти, лúс-ну-ти.*

Увага 1. Шелестівки **д, т, б, л, в**, в часівниках а) і б) перед-**ну-**випадають: *ки(д)-ну-ти, гор(т)-ну́-ти, гі(б)-ну-ти, то(п)-ну́-ти, (див. § 54, ув. 2).*

Увага 2. В деяких говірках між кінцевою шелестівкою і **-ну-** з'являється голосівка **о**, що надає сили чиннові: *гук-о-ну́-ти, крик-о-ну́-ти, різ-о-ну́-ти.*

Часівники II кляси безрефікесні типу б) і г) доконані, для них форми недоконані творять ся за поміччу суф.-**а-** (див. § 158). Префіксовані всі доконані.

Наголос: 1. на нні: а) в первісних, вилучаючи *горну́ти, тону́ти, іну́ти*, б) в настанних і в) в відвикрикових.

2. на суфіксі **в** часівникових, вилучаючи: *кри́кнути, скі́кнути, зо́йкнути, ілі́кнути, кі́ннути, грі́мнути.*

156. III кляса. Пні з суф.-**і-, а-(ѣ)** (Про міну **і (ѣ)** в див. § 49 в), а **г, н, см, ст** в **ж, ч, щ** див. §§ 51 і 52). Часів-

ники III класу творять ся від коренів, і від іменнів; майже всі неперехідні (див. § 157, увага).

а) бол-і-ти, гор-і-ти, грем-і-ти, крич-а-ти, (див. § 155 б), кип-і-ти, лет-і-ти, терп-і-ти, від-і-ти; верт-і-ти (перехідн.)

б) біл-і-ти, чорн-і-ти, жовт-і-ти, сім-і-ти, мокр-і-ти, ржав-і-ти, ясн-і-ти, товст-і-ти; шум-і-ти, стовп-і-ти, туркот-і-ти, стукот-і-ти, мурмот-і-ти, капот-і-ти; ледяц-і-ти, остобіс-і-ти, яструб-і-ти (з'яструбіти), сирот-і-ти, байдуж-і-ти; подобріти, отетіріти, попомініти, заблавити.

Від 2-го ступеня прикметників (настанні): білим-а-ти, м'яким-а-ти, в'яц-а-ти, доросл-а-ти, дурнім-а-ти, білим-а-ти, жовтім-а-ти, л'яким-а-ти, кріц-а-ти, ширш-а-ти, здорозм-а-ти, розумнім-а-ти.

Часівники III класу безпрефіксні всі недокопані, префіксовані—докопані, випаючі *несвідіти* (док. *знесвідіти*), *привідіти*, *належати*, *заліжати*, *завісіти*.

Наголос: на суф.-і-, а-, отрич *відіти*, і *вісіти*. Часівники *стояти*, *сидіти*, *лежати*, *чадіти*, *ржавіти*, *терпіти*, *синіти*, *близіти*, *уболяти*, з преф. **в-**, **у-**, **до-**, **з(с)-**, **за-**, **на-**, **зд-**, **пере-**, **по-**, **при-**, **про-**, творять докопані часівники з наголосом на кореневому (З-му) складі: *встояти*, *доліжати*, *належатись*, (але *належати*, недокоп.), *учаїти*, *порядіти*, *стерпіти*, *посініти*, *забліти*, *теж отетіріти*, *завболяти*. Преф. **ви-** бере на себе наголос: *виболіти*, *вілєніти*.

157. IV класа. Івні з суф.-и-. Від іменнів; перехідні, неперехідні і рефлексивні.

а) хвал-і-ти, діл-і-ти, в'їз-і-ти, мол-і-ти, роб-і-ти, до-ї-ти, по-ї-ти, (з до-ї-ти, ко-ї-ти, див. § 49, в), син-і-ти, біл-і-ти, корот-і-ти, кінч-і-ти. (н) до-ї-ти.

Повторні від I кл. з мінорою **е-о**: *нос-і-ти* (*нес-ти*), *виз-і-ти*, (*вдз-ти*), *вод-і-ти* (*весті*).

б) вір-и-ти, ірши-й-ти, іроз-й-ти, служ-й-ти, туж-й-ти
ви́дир-и-ти, скоти́р-и-ти.

Повторні від I кл. I-а: ліз-и-ти (ліз-ти).

в) див-й-тись, лум-й-тись, сором-и-тись.

Увага. Суф.-и- в часівниках похідних падає їм перехідного значіння, як суф.-і- неперехідного. Так від неперехідн. часівн. I кл. (з міною е-о, о-у, и-о (ј) творять ся перехідні: мёрз-ти — мороз-и-ти, тек-ти — теч-й-ти; сѣх-ти — сун-й-ти, дох-ти — душ-й-ти; пй-ти — по-й-ти, гнй-ти — гно-й-ти.

від II кл. ліж-(ну)-ти — ліжн-й-ти.

від III кл. (з міною и-а; е-о) сид-і-ти — сад-й-ти, леж-а-ти — лож-й-ти.

Від прикметників: син-й-ти, біл-й-ти, мал-й-ти, золот-й-ти, при (неперехідн.) син-і-ти, біл-і-ти, золот-і-ти.

Часівники IV класи безпрефікесні — недоконані (при тому кілька повторних): водіти, носіти, бродіти, лізати, ходіти, їздити, волючіти, гоніти, женіти (сь), родіти, положити. (положю).

Доконані такі: литіти, прости́ти, рі́йти(сь), р́ушити, стрі́лити, трі́нити, трі́тити, по́ложити (положи́), зви́тяжити, куні́ти, бла́гослові́ти, сло́боніти, ско́ичити, зра́дити.

Префіксується протязки стрижки часівники IV класи стають доконаними (нахва́літи, зра́біти, відве́сти і т. д.), а повторні, з ваголосом на кореневому складі, зістають ся недоконаними (вихо́дити, дово́зити, за́носити, пере́лізати); до них відповідну доконану форму творять часівники I кл. (тривалі) з тими ж суфіксами (вй́йти, дово́зті́, зане́сті́, пере́лізті́), а повторні, з наголосом на префіксі або суфіксі, стають доконаними (з відтінком значіння, що падає префікс): ви́лізати, ви́возити, ви́ходити; дово́зті́ти, доно́сیتی́ (сь), дого́ніти (сь), наво́зті́ти, на́носі́ти, пере́возі́ти; для цієї категорії недоконаними формами служать часівники IV класи: ви́лізжу-

вати, виво́жувати, вихо́джувати, дово́жувати, домо́жувати, дохо́жувати, наво́жувати, намо́жувати, перево́жувати, і т. ін. Часівники з преф. по- (чинність обмежена часом) і з преф. за- (початок чинности), напр. *пово́дити, новозі́ти, походи́ти, заходи́ти* і т. д. не мають відповідних недоконаних форм з тими самими відтінками значіння (бо *походжа́ти, заходжа́ти* виражають інші відтінки мислі).

Наголос: на суф.-и-, вилучаючи: *бви́ти, віри́ти, соро́мити, рју́нити, стрі́лити, трју́тити, бли́зити, висо́чити, віви́рити, скоти́рити.*

Часівники: *води́ти, вози́ти, носи́ти, ходи́ти* з преф. в(уви)-, у-, від-, ви-, до-, за-, з-(с-), зі-, на-, над-, о-, об-, пере-, під-, роз-, при-, про- творять недоконані форми з наголосом на кореневому складі: *води́ти, вози́ти, доноси́ти, виходи́ти* і т. д., але *відді́зати, наї́зати, приї́зати* і т. д.

158. V класа. Іні з суф.-а-: Первісні й похідні від часівників, іменнів і вигуків:

1. *каз-а́-ти, різ-а́-ти, нис-а́-ти, сі-я-ти (сі-ј-а-ти), ку-в-а́-ти, хов-а́-ти, мах-а́-ти.*

2. (Форми повторні) а) від часівн. I класи (з міною **в-і. в-и, я(я)-и**): *да-в-а́-ти, ста-в-а́-ти, жи-в-а́-ти; на-грі-в-а́-ти, за-пик-а́-ти, по-жир-а́-ти, на-рік-а́-ти, за-кли-н-а́-ти, за-пліт-а́-ти, за-тир-а́-ти, при-тин-а́-ти.*

б) від II класи: *мин-а́-ти, згин-а́-ти; при-горт-а́-ти, при-лип-а́-ти, ви-стиг-а́-ти, за-гас-а́-ти, з-ник-а́-ти.*

в) від III класи: *у-м-і-в-а́-ти, у-болі-в-а́-ти, вигрім-а́-ти.*

г) від IV класи: *ви-бав-а́-ти (ви-бав-ј-а́-ти див. § 52 в), ви-хвал-а́-ти, ви-вже-а́-ти (при вибілювати, виважувати), за-крас-а́-ти (*за-крас-і-а-ти.* *закрас-ј-а́-ти*), з-ниж-а́-ти, за-роб-а́-ти, руш-а́-ти, сту́л-а́-ти, в-труч-а́-ти(сь), наближ-а́-ти.*

д) від V класи з звуковими мінами: *за-сі-в-а́-ти, (сі-ј-а-ти), тан-я́-ти, (ін-а́-ти), з-бир-а́-ти (бра́-ти), по-рив-а́-ти (ро́-а́-ти).*

3. а) цокот-а-ти, шепт-а-ти, клопот-а-ти, слух-а-ти, трепет-а-ти, гр-а-ти, за-нузд-а-ти, бі́м-а-тись.

4. від займенників і вигуків часівникового і йменного характеру творять ся часівники прилученням постестівки и.

а) ві-к-а-ти, тії-к-а-ти, щі-к-а-ти.

б) люб-к-а-ти, цїть-к-а-ти, тї-к-а-ти, сполу-к-а-ти, цвїрін-к-а-ти, сіє-к-а-ти, (але тї-к-а-ти від так), овал-к-а-ти, ів-к-а-ти, калї-к-а-ти.

в) здорі-к-а-тись, чолі-к-а-тись.

Часівники V-ї класи безпрефіксні всі недоконані. Префіксовані протяжні—доконані, напр. показати, вірізати (але вирізати,—різати повторн.), засїяти і т. ін.; префіксовані повторні (пункт 2)-недоконані протяжні, напр.:

додивати, дізнавати, вибивати, загибати, доливати, засувати, забира́ти, застигати, (але застелити), дотирати, визирати, донирати, замирати; свівати, зогрівати, випрівати, виспівати, добувати, закривати, допливати, доривати, докладати, викрадати, допадатись, виростати, заїдати, зависати, доживати, викликати, (при вікликати) застигати, долігати, замігати, допігати, закусати, (закус-[ну]ти,) вигримляти, вибачати, вибавляти, визволяти, виганяти, випроводжати, походжати, випускати, виступати, вигубляти, викривати, (і викривляти).

Наголос: 1. на суф. -а-, в типах 1, 2 і 3 а) вилучаючи:

різати, сіяти, слухати, омїхати.

2. на нїї в типах 3 б) і 4 (але сполучити).

159. VI класа. Іні з суф. -у-в-а- (ю-в-а) Часівники похідні: від іменнів і часівників:

1. (тривалі) дар-у-в-а-ти, вір-у-в-а-ти, орїд-у-в-а-ти, дів-у-в-а-ти, вдов-у-в-а-ти, пан-у-в-а-ти, пон-у-в-а-ти, цар-ю-в-а-ти, куц-ю-в-а-ти, баб-у-в-а-ти, дяк-у-в-а-ти, крамар-ю-в-а-ти,

зім-у-в-а-ти, темн-у-в-а-ти, прям-у-в-а-ти, прост-у-в-а-ти, м-лю-в-а-ти, танц-ю-в-а-ти, силк-у-в-а-ти (сь), сіл-у-в-а-ти.

2. (повторні) а) від I класи: *виск-уб-у-в-а-ти*, (при *виску-біти*), *зат-овк-у-в-а-ти*, (при *затовкати*), *ви-кол-ю-в-а-ти*, *на-м-лю-в-а-ти* (*намолюти*), *ви-п-лю-в-а-ти*, *ви-п-лю-ю-в-а-ти*.

б) від III класи: *на-крі-ж-у-в-а-ти*, *ви-л-е-ж-у-в-а-ти*, *ви-с-ід-ж-у-в-а-ти*, *ви-в-ір-ч-у-в-а-ти*, *ви-т-єр-п-л-ю-в-а-ти*, *на-ст-ю-в-а-ти*, *зар-жа-вл-ю-в-а-ти*.

в) від IV класи: *ви-г-вал-ю-в-а-ти*, (при *ви-гваліти*), *ви-ко-п-ю-в-а-ти*, (при *ви-копати*), *від-т-ри-ц-у-в-а-ти*, *ви-д-ю-в-а-ти*, *за-бі-л-ю-в-а-ти*, *ви-д-и-у-в-а-ти*, (при *ви-дати*), *ви-го-в-ор-ю-в-а-ти*.

г) від V класи: *ви-п-и-т-у-в-а-ти*, *за-ко-в-у-в-а-ти*, *на-ка-з-у-в-а-ти*, *ви-т-і-с-у-в-а-ти*, *ви-р-із-у-в-а-ти*, *ви-б-ір-т-у-в-а-ти*, *під-не-р-т-у-в-а-ти*, *пе-р-еш-і-т-у-в-а-ти*, *ви-по-лі-с-к-у-в-а-ти*, (при *ви-по-ліска-ти*), *ск-р-и-п-ю-в-а-ти*, *ви-с-і-д-у-в-а-ти*, *ви-с-п-і-в-у-в-а-ти*.

д) від VI класи: *на-да-р-ю-в-а-ти*, *ск-р-и-п-ю-в-а-ти*, *ви-ма-ль-ю-в-а-ти*, *ви-та-н-ці-ю-в-а-ти*, *за-во-й-ю-в-а-ти*, *ви-ни-т-ю-в-а-ти*, *ви-го-д-ю-в-а-ти*, *ви-то-р-ю-в-а-ти*, *ви-сл-ух-ю-в-а-ти*, *оп-и-н-ю-в-а-ти*, *ви-пр-от-ю-в-а-ти*.

Часівники VI класи безпрефікесні всі недоконані; відіменні тривалі—через префіксування стають доконаними; віднаєвники повторні стають тривалими, але з подвійним і подвійним префіксом доконаними: *ви-пр-од-у-ва-ти*, *ви-пр-од-у-ва-ти*, *ви-сл-ух-у-ва-ти*—*ви-сл-ух-у-ва-ти*.

Наголос: в часівниках типу 1. на суф. *-ува-*, ви-лучаючі: *ві-ру-ва-ти*, *ор-і-д-у-ва-ти*, *дя-ку-ва-ти*, (але *дя-ку-ва-ти*=бути дяком).

В часівниках типу 2, а, б, в, г, на кореневому складі, а типу 2, д,) на першому суф. *-ов-*.

Суфікес часівників здрібнєлих.

180. Здрібнєли суфікес часівників ті ж самі, що й імен-
нів, а власне:

-и, онь-, -очн-, -ці-, -уні-, -унц-, -унечни-, -усі-, -усеньки.

Воши прилучають ся або до інфінітиву, відкидаючи або кінцево **и**, або безпосередно до кореня, коли його кінцевий звук-шелестівка:

їст-к-и, їст-оньк-и, їст-очк-и, їст-уні, їд-уні; нїт-ки, нїт-оньк-и, нїт-очк-и, нит-уні, нит-унці, нит-унечки; куп-нїт-к-и, купнїт-очк-и; спїт-оньк-и, спнїт-очк-и, спат-уні, спат-унці, спат-унечки; робїт-оньк-и, возїт-оньк-и; ход-уні, ход-унці, ход-унечки, люб-еньки, (любляти), кїп-ці, їп-ці, їм-ці, ход-їсі, ход-їсеньки; куп-їсі.

161. Від форм причасникових, напр. *лежачи, стоячи, сїдячи* подибують ся здрібнілі форми: *лежачки, стоячки, сїдячки* частіше з преф. **нав:** *належачки* і т. д., і також *очевїдячки, (оче-вїдячи, вїдячи на очі).*

Суфікси прислівників.

162. Здебільшого по свої будові прислівники є різними формами інших частей мови (речівників, прикметників, часівників і т. ін), спеціально ж суфікси прислівників такі:

-ми, ма: *вель-ми, лі-ма, стов-ма, крадько-ма.*

-де: *он-де, ось-де, їн-де*; здрібнілі: *он-дечки, ось-дечки.*

-уди: *т-удї, к-удї, с-юдї.*

-ді: *то-ді, їноді.*

Префікси.

163. Здебільшого префіксами бувають частинці, що тепер уживають ся, як приїменники; при тому частинці **ви-, роз-, уз (вз)-, пер-, пре-, па-, су-** в сучасному стані мови самотїнно не вживаються і служать тільки префіксами. В укр. мові такі префікси:

164. Без (безо)-, сполучає ся тільки з іменними, а в часівниках ми подибуємо його тільки в похідних від іменнів, що мають уже цей префікс, напр. *безчїстити, (безчїстя), у безчїстї (безчїка).*

Без-показує на небуття або брак того, що виражено іменням (=не): творить речівники (а), прикметники (б), прислівники (в):

а) без-іода, без-одня, без-мік; без-вітря, без-лістя, без-ліття, без-люття, без-хліба, без-грошівя.

б) без-костий, без-бокий, без-окий, без-зубий, без-ногий, без-крайній, без-одній, без-невинний (з подвійним запереченням).

в) без-малъ, без-перестань, без-перечі.

165. В (у)-, у-, з подвійним у-в-; від часівникових іщів творить імення й часівники, і визначає:

I (въ) рух въ середину предмету:

а) в-ливати, в-носити, в-кидати; уві-йти, уві-ходити, вступити.

б) в-хід, в-кладка, в-ступ.

II (у) 1. віддалення, відрізнення (=від); від іменнів: брак чого:

а) у-ломати, у-різати, у-ривати, (уві-рвати), утикати, у-мивати, у-ступати, у-тияти, ути-нати.

б) у-тійок, у-жійок, у-лімок.

в) у-богий; у-цїйок.

2. докінання чину:

а) у-бивати, у-гадувати, у-мирати, уряджувати; врю-дити.

б) уряд, у-гадка, в-рѣда.

166. Вз-, уз- (къзъ) 1. від часівників:

а) (рідко) рух здолу вгору (див. з): уз-лізати.

б) докінання чину: уз-яти (къзъ-а-ти) уз-бирати; уз-вар.

2. від іменнів: близькість: уз-ілля, уз-лісся, уз-річчя, уз-границя, уз-крилля, уз-днілля, уз-біч; прислівки: уз-береж, уз-дошж.

167. Від- (од)- (перед шепелістивою і j) **віді- (оді)** від часівників і йменнів:

а) різні відтінки віддалення, відрізнєння: *від-сидіти, від-сидіти, від-бійти, від-мінати, від-хреститись, від-ураїнічити, від-значити, від-годитись; від-ліжок, від-зімки, від-вічий.*

б) перестанок: *від-співати, від-грімити, від-гуляти, від-любити, від-бродити, від-бути.*

в) відказ, відповідь: *від-повідати, від-пукнутись, від-писати, від-дячити, від-платити; від-пис, від-голос, від-пук, від-плата.*

г) привернення до першого стану: *від-воліжати, від-жувати, від-молодіти, від-вкати, від-найти, від-шукати.*

д) повторення: *від-чувати, від-родити, від-будувати.*

168. Ви- від часівників:

а) рух з середини: *ві-йти (ви-ходити), ви-лізти з, ви-вішувати, ви-літати, ви-скакувати, ві-різати з чого, ви-глядати; ві-юн, ві-хід.*

б) вибір з множества; закінчення чини; поширення його на цілий об'єкт: *ві-брати, ві-ховати, ві-жати, ві-колядувати, ві-канючити, ві-вірити, ві-важити, ві-малювати, ві-гріти, ві-знати, ві-бити, ві-різати (усіх), ві-гинути, ві-збирати, ві-коренити, ві-здихати.*

в) рух угору: *ві-йти, ві-лізти на що.*

169. До-, (перед двома шепеліст. і j) **ді-,** 1. від часівників: визначає межу чинности в простороні і в часі, звідси і сукток, кінець (противн. **від-**): *до-бути, до-бити, ді-йти, ді-знати, ді-ждати, ді-стати, до-водити, до-ганяти, до-слугати, до-проситись, до-робитись, до-горати, до-жати, до-сягати, до-питатись; до-ситішати, до-брати, до-від, до-бір, до-бірний, до-буток.*

2. від іменнів: стосунок до того, що виражає ймення:

до-ладний (до-ладу), до-речний (до-речі), до-земний (до-землі), до-дільний (до-дolu, до-діла), до-животний (до-живоття), до-стотний (до-стоту), до-вічний (до-віку), до-світний (до-світу), до-цільний (до-цiли).

3. в запереченнях не означає недосягнений стан того, що виражає корінь: *недо-ляшок, недо-вірок, недо-людок, недо-ум, недо-тепа, недо-биток, недо-гарок, недо-питск, недо-зімки, недо-ламок, недо-лік, недо-носок, недо-брок, недо-рид*.

170. (j)з-, зо-, зі-, с-, су-, зу-, І. (кѣхъ) рух здолу вгору (=ви-г): *зі-йти, з-лізти, с-ходити, здійснитись, збігти на; зрости, зріст*.

2. (сѣ) рух згори в долину: *зі-йти, з-лізти, с-ходити, з-бігти (з чого)*.

3. (сѣ) злучення, спільність: *з'язати, (сѣ)казати*, див. § 54), *з-бирати, з-бігти, з-ростись*.

4. (сѣ) закінченість: *з'їдати, з'їсти, зі-вяти, з-ловити, зі-псувати, з-носити, с-ходити, (віночок сходула), зу-пинити, зу-стріти*.

б. (нхъ) доконаність і закінченість:

а) *зо-бачити, з-дохти, з-бутись, з-бавити, з-міти*.

б) *с-красити, з-немогти, з-несважати*.

б. (сж) спільність, додажок і звіден певзначність:

а) *су-сїда, су-прїга, сї-мир, сї-провід, сї-плітка, сї-ніж, сї-пор, сї-проти*.

б) *сї-нісок, сї-гнжок, сї-міш, сї-кровиця*.

в) *су-теніти; сї-тінь, сї-темно, су-тїжно*.

171. За-, І. з часівниками і часівниковими речівниками

а) рух поза предметом: *за-ходити, за-говатись*.

б) творення завади, перешкоди: *за-мкнути, занавістити (скіном), за-синіти, за-муривати, за-чинити, за-сідіти, за-юрдити*.

в) рух в середину предмету, заглиблення в себе, ухилення від дороги, віддалення від звичайної міри:

за-совувати, за-водити, за-оѓматись, за-рікаїтись, за-ходити десь, заїздити.

г) поширення чинності на всі предмети: *забрати, заѓрбати, захонїти.*

д) початок чину: *заснівати, задзвенїти, задрїмїти, засніти.*

е) надуживання предмету: *за-бїти, за-сїдїти, за-цїлувати, за-мїчати, заїздити.*

ж) виконання чину: *збїти, задржати.*

2. від іменнїв:

а) місце або час: *за-куток, зі-тїнок, за-десїня, за-їрря, за порїжжя, за-замки.*

б) побїльшення якості: *за-далєкий, за-малїй, за-старїй, за-баїсто, за-мїло.*

172. На-1. від часівникових пнїв:

а) має теж саме значіння, що й прийменник **на** з акузативом і дьокативом: *на-паѓати на, на-скочити на, на-ѓолити на.*

б) виражає кількісний відтїнок чину: *на-лоїти, на-брати, на-несїти* (певну кількість).

З подвоїнням префіксу: *нана-їмїти, нана-бирати, на-на-прїїти.*

в) в часівниках релїкційних має значіння: доволї, досить: *на-дивїтись, на-їстись, на-пїтись, на-жїтись, на-кучїтись, на-робїтись, на-єдїтись, на-гнїдїтись.*

2. від іменних пнїв.

а) визначає предмет, з стосунком його до певного місця. *на-їрєнок, (на-їрєтї) на-їсник, на-їрїца, на-стїльник.*

б) імення від прислївникових виразів способу, місця,

часу: **на-сільство** (*на-сїлу*), **на-дібок** (*на-добі*), **на-двірній** (*на-дворі*), **на-зімок** (*на-зіму*), **на-бчий** (*на-бчі*), **на-ріжний** (*на-різі*).

173. Над-, наді- 1. при часівниках:

а) наближення до чого: **над-біти**, **над-їхати**, **над-летіти**, **наді-йти**.

б) чинність не повну, часткову: **над-різати**, **над-сидіти**, **над-тесати**, **над-пїти**, **над-тяти**, **над-точити**, **над-половинити**; **над-псувати**; **над-тихати**.

в) чинність надмірну: **над-уживати**, **над-шивати**, **над-робляти**.

г) таке ж значіння, як і прийменника: **надпїсувати** (*пїсати над*), **надвишати**.

2. При іменнях, визначає те, що вище або близько до чого: **над-гірбок**, **над-плата**, **над-хмірний**, **над-зоряний**, **над-людський**, **над-морський**; **над-мір**, **над-мірний**.

174. Най-, прилучає ся до другого (вищого) ступеня прикметників і прислівників, щоб визначити найвищий ступінь: **най-більший**, **най-кращий**, **най-старший**, **най-дорожче**.

175. О-, об-, обі- 1. при часівниках:

а) визначає чинність, що забирає цілий предмет: **об-їдати**, **об-дзюбати**, **об-зудити**, **описати**, **обо-вязати**, **об-язати**, **обі-йти**, **обі-рвати**, **об-ложити**, **о-наїкувати**, **о-кранати**.

в) відділення, відгородження: **о-бирати**, **о-бороняти**.

г) надмірність: **об-їдатись**, **об-важнити**.

2. від іменнів.

а) зробити чим, наділити чим: **о-женити**, **о-дружити**, **о-золотити**, **о-вдовіти**.

б) стосунок до чого: **об-лічка**, **о-зимина**, **об-шир**, **о-серёдок**.

в) при прислівниках: має зменшуюче значіння: **об-рідно**, **о-малю**.

176. Па-, при йменнях: визначає шось блявкого до чогось, незначного, недоброго: *па-серб*, *па-рубок*, *па-морюки*, *па-росток*, *па-горок*; *па-тіпки*, *па-сівки*.

177. Пере-, 1. при часівниках і часівникових іменнях:

а) рух через просторонь: *пере-бігати*, *пере-їздити*, *перепливати*, *переходити*.

б) тривання чинности через певний час, перерву: *переднювати*, *перепочувати*, *перелітувати*, *перезімувати*, *перечисувати*; *переломити*, *перерубати*, *переділити*, *переймати*, *перетовкти(сь)*, *перемолоти(сь)*.

в) перехід з одного місця на друге: *переселити*, *перекіннути*, *перевісити*.

г) перехід з одного стану в другий: *переробити*, *переміняти*, *перемінити*, *переміняти*.

д) перевага: *перемогти*, *перемігати*, *перемогти*, *перемогти* кого, *перемігати*, *перемігати*, *перемігати*; *перемігати*.

е) надмірність чинности або стану: *переварити*, *пересолити*, *перемудрити*, *переповнити*, *перекрутити*; *переміняти*.

187. Перед-, пред-, передо-, перед іменнями визначає попередність:

а) в часі: *перед-вік*, *перед-віччя*, *перед-день*, *передобідня*.

б) в місці: *перед-диря*, *перед-містя*.

179. Під-, піді-, 1. при відчасівникових іменнях:

а) визначає чинність під чим, або напрям під що, наближення: *під-кидати*, *під-ходити* кого, *під-кладати*, *під-копати*, *під-їхати*, *піді-їти* під (порівн. *надіяти* до).

б) рух здолу вгору: *під-нести*, *під-няти*, *під-някати*, *під-вистити*.

в) чинність потай або в незначній мірі: *під-лягати*,

під-крада́тися, під-слі́хувати, під-сила́ти; під-нива́ти, під-бри́хувати; під-пáлий; під-брéхач; під-тя́гувати, під-спі́ювати, під-варі́ти, під-топта́тися.

2. при іменних пнях:

а) що зробити чим в певній мірі (подібно 1. в.): *під-сині́ти, під-бі́літи; під-до́бритися*

б) що під чим в простороні й часі, звідси з одного боку близькість, з другого—молодший вік або нижчий стан: *під-борідди, під-мо́стя, під-ні́жжя, під-лі́сся; під-з́емний, під-че́рвий; під-ді́вок, під-сви́нок під-пі́рубок, під-са́к, під-ніса́ч.*

180. По-, пі-, 1. при часівниках.

а) чинність переривна: *по-бо́лювати, по-нива́ти, по-бре́нькувати, по-ві́вати.*

б) чинність обмежена часом або ступенем: *по-сіді́ти, по-бу́ти, по-сто́яти, по-бала́кати.*

Подвійний префікс зміцнює чинність: *попо́бáти, попо́те́ти, попо́ло́дити, попо́сто́яти, попо́пла́кати, попо́пéсти, попо́бі́гати* і т. інш.

в) виконання чину на кількох об'єктах або кількох підметах (при часівниках неперехідних і в цім разі вони не мають однини): *по-ва́зати, по-кла́сти, по-ло́вити, по-за́брати, по-ро́зко́дувати, по-при́нести; по-за́ля́зати, по-спі́ти, по-сі́діти, по-ви́літати.*

г) поширення чинності в простороні: *по-ли́вати, по-мі́зати, по-бі́лішати, по-меша́ти.*

д) надання часівникам недоконаним доконаної форми (закінченість): *по-бі́літи, по-ю́рнити, по-про́сити.*

2. при йменнях:

а) простір, обшар (суцільний): *по-і́рря, по-лі́сся, по-ді́лля, по-до́ірря, по-бе́ріжжя* (звідси похідні: *по-бе́ре́жчик, по-бе́ре́жчий*); *по-ру́ччя, по-лю́ддя.*

б) час і стан: *по-хмілля*, *по-міття*, *по-неділок*, *по-года*.

в) спосіб: *подоба*, *пі-лья*. Прислівники: *по-леґи-ки*, *по-малу*, *по-волі*.

г) близькість, подібність і звідси незначність: *пітьмі*, *по-тёмрява*, *по-братім*, *по-сестра*, *по-вірок*; *по-тяжкий*, *по-холодний*, *по-малий*, *по-леґкий*, *по-леґки*.

181. Пра-, при йменнях: назви з відтінком далекого часу, надмірної великості: *пра-ба́бка*, *пра́-ді́д*, *пра́-вну́к*, *пра́-щур*, *пра-пра́ді́д*, *пра́-мі́с*, *пра́-ле́в*; *пра-ста́рий*, *пра-да́вний*.

182. Пре-, прилучаючись до прикметників зміняє ступінь якості: *пре-до́брий*, *пре-іа́рний*, *пре-бага́тий*, *пре-пі́шній*.

183. При-, основне значіння префікса **при**-близкість:

1. при часівниках:

а) близько бути або наближатись, або ж досягти цілі чинності: *при-бі́ти*, *при-бу́ти*, *при-блуді́тись*, *при-в'язати*, *при-гору́ти*, *при-йня́ти*, *при-чарува́ти*.

б) незакінченість чинності, наближення до того, що виражає ся часівником з префіксом **за-**. **з (с)-**: *при-души́ти*, *при-нес́ти*, *при-в'яли́ти*, *при-чині́ти*.

в) показує на додаткову, незначну чинність: *при-танцю́вати*, *при-гравати́*, *при-бри́хувати*, *прикладати́*.

2. при йменнях:

а) речівників: близькість в простороні й часі: *при-го́ловок*, *при-лі́сок*, *при-до́лінок*.

б) прикметників: назначність якості: *при-ті́ркий*, *при-в'я́лий*, *при-го́лосний*, *при-дуркува́тий*, *при-бі́лий*, *при-жов́тий*, *при-зе́льний*, *при-зе́ленкува́тий*.

184. Про-, 1. при часівниках:

а) рух крізь предмет: *про-бі́ти*, *про-дурти́*, *про-води́ти*, *про-ходи́ти*, *про-сві́чувати*, *про-ру́бувати*, *про-зира́ти*, *про-то́чуватись*.

б) протят чинності певний час (=перо-): *про-жквати*, *про-бувати*.

в) перехід чинності (=мимо): *про-бічити*, *про-дти*, *про-кїнути*, *про-нести*.

г) втрату чого через чинність: *про-пїти*, *про-їсти*, *про-трїнякати*.

д) доконаність чинності, показуючи на її початок або закінченість: *про-хворостїти*, *про-вїти*, *про-казїти*.

2. при йменнях:

а) (=перо-): *про-лісок*, *про-світок*, *про-зір*, *про-зорий*.

б) початок в часі: *про-їток*, *про-весна*.

в) при прикметниках часом визначає незначну якість: *про-сивий*.

185. Роз-, розі, і. при часівниках:

а) визначає напрям чинності в різні сторони: *роз-біти*, *роз-лучити*, *роз-діти*, *роз-дїрти*, *роз-кїнути*, *роз-стїтись*.

б) розвій чинності, зміцнення: *роз-гулятись*, *роз-скакатись*, *роз-веселїти*, *роз-ївати*, *роз-кїхати*, *роз-горїтись*.

в) перестанок чинності (рідко): *роз-любїти* (=відлюбити), *роз-стїтись* (що стїлося, *роз-стїтись* не може), *роз-збрїтись*.

2. при йменнях:

а) розділ: *роз-дорїжжя*, *роз-рїст* (оджї), *роз-цїнь*, *роз-дрїб*, *роз-цїлина*.

б) зміцнення, збільшення: *роз-їм*, *роз-шир*.

186. До префіксів також треба застосувати заперечення *не*, що злучає ся з рєчівниками, прикметниками, прислївниками і зрїдка з часівниками:

а) *не-люб*, *не-пам'ять*, *не-нависсть*, *не-сміва*, *не-ук*.

б) *не-дбїций*, *не-дїжций*, *не-чрїяций*.

в) не-наро́ком, з-не-обачки, не-сте́сню.

г) не-на́видіти, не-до́чувати, з-не-мі́ти^{сь}.

Потім того **пів-**, **полу-**, **напів-**, що прилучають ся до речивників, прикметників, причасників, числівників і прислівників:

а) **пів-міток**, **полу-драбок**, **полу-копок**, **полу-мисок**, **полу-панок**.

б) **пів-дénний**, **пів-голий**, **пів-ні́чний**, **полу-днéвий**.

в) **напів-зруйно́ваний**.

г) **пів-п'ята**, **пів-деся́та**, **пів-тора́** (**пів-сто́ра**).

д) **пів-біг**, **пів-пе́рек**, **напів-перекі́**.

мени: **межі-і́рря**, **межі-рі́ча**.

проти: **проти-ле́жний**.

серед: **середо-ні́стя**.

187. В слові може бути й кілька префіксів, і з них кожний вносить свій відтінок в значіння слова, напр. **ви́проб-даж**, **по-роз-по-зи́чати**, **по-по-ходи́ти**, **у-по-до́бж**.

188. Префікси **на-**, **об-**, **пере-**, **про-** при часівниках неперехідних можуть надавати їм перехідного значіння: **на-**, **об-**, **пере-**, **про-ї́хати**, **-ско́чити**, **-ходи́ти**, **-сиді́ти** і т. под.

Наголос безуфікених слів залежно від префіксу.

189. Односкладові префіксовані слова мають звичайно наголос на префіксі.

Приклади:

без (о): **бе́збач**, **бе́звік**, **бе́звість**, **бе́звіч**, **бе́згар**, **бе́здар**, **бе́злист**, **бе́зліж**, **бе́зліч**, **бе́змір**, **бе́змаль**, **безо́дня**, **безо́дній**, **бе́зрік**, **бе́зсмак**, **бе́зум**, **бе́зцін**. а також двоскладові **бе́ролів**, **бе́здорож**.

[illegible]

пра-: *пра́дід*, *пра́внук*, *пра́щур*, *пра́ліс*, *пра́лев*.

при-: *прибі́р, прибі́ч, при́ваб, при́від, при́в'яз, при́в'ір, при́-
гори́ти, при́грати, при́грі́в, при́грі́х, при́грати, при́йма, при́клад, при́-
мі́с, при́мі́ст, при́нос, при́пини́ти, при́пис, при́пису́в, при́плі́д, при́-
слу́х, при́сма́к, при́сма́рк, при́спі́в, при́ступ, при́суд, при́тя́ти.
при́язнь, а́бо при́го́д, при́ки́т, при́кі́л, при́сі́л, при́сі́в, при́-
сі́л, при́сти́г, при́сі́л.*

про: про́буди, проваля, провіди, проіаля, пролюб, проліяв,
проіріє, пробіла, пробуз, продух, прозір, проїзи, проїсть, пролив,
проміс(е)л, промір, пронад, пронасть, прооруь, просвіт, просил,
проблід, пробстят, протят, проучд, але пробой, проюон, проюніл,
проюрі, проклін, пропій, протік, прохід.

роз-: *ро́збіт*, *ро́збрат*, *ро́збрід*, *ро́звас*, *ро́зварт*, *ро́звій*, *ро́з-
лад*, *ро́згляд*, *ро́злив*, *ро́зират*, *ро́здієй*, *ро́зділ*, *ро́здір*, *ро́здум*,
ро́здум, *ро́зді*, *ро́здіт*, *ро́зказ*, *ро́зквас*, *ро́зкид*, *ро́зкіп*, *ро́зклад*,
ро́зкнут, *ро́злад*, *ро́злив*, *ро́змах*, *ро́змир*, *ро́змисл*, *ро́зміст*, *ро́з-
мір*, *ро́знад*, *ро́знал*, *ро́зпис*, *ро́зпис*, *ро́зпід*, *ро́зрив*, *ро́звіт*,
ро́звин, *ро́зстрій*, *ро́зсуд*, *ро́зтон*, *ро́зум*, *ро́зхит*, *ро́зхріст*,
ро́звіт, *ро́зцен*, *теж ро́зюлос*, *але розбіт*, *розбір*, *розвід*, *розділ*
(*розділу*), *розкол*, *розлом*, *розріз*, *розрост*, *розтвір*, *розхід*.

не: *небіж, небій, неїдь, нелюб, нелюд, неміч, неряд, не-
мак, неітеч, неук, нехить, нечесть.*

197. Безсуфіксні жіночі з кінцівкою —а спрефіксовані мають наголос на другому складі (на корені), напр:

без-: безѡда, безрѡда, безслова, безстѣда.

поку́са, по́мив, по́лога, по́ман, по́мова, по́мога, по́нада, по́нова, по́нбса, по́ну́ка, по́пра́ва, по́пру́га, по́ра́да, по́ра́за, по́ру́ха, по́са́да, по́свя́та, по́сес́тра, по́ста́ва, по́тво́ра, по́то́ля, по́тру́ба, по́ту́га, по́хві́ла, по́хо́да, по́яви.

при-: *приблѣ́да, привѣ́ба, приго́да, приго́това, приго́за, придѣ́ба, прико́ва, прикра́са, прилу́ка, примáна (але при́манка), примѡ́ва, приплѡ́да, припу́ка, припу́на, припо́на, приру́да, при-сла́га, приспо́ра, пристáва, прися́га, прито́ка, приту́за, при-че́на, причі́на, про́яви.*

про-: *прові́ла, прові́ня, проволѡ́ка, проже́ри, про́міна, про-мо́ва, проно́ва, просві́та, прохоло́да.*

роз-: *розбі́ла, розборо́ни, розви́та, розволо́ка, роздѣ́ма, роз-зя́ва, розлу́ка, розмо́ва, розпу́ка, розпу́ста, розру́ба, розто́ка, розтри́та, розче́на.*

Зложення слів.

191. Зложеними словами звуть ся такі слова, що утвори́ли ся із знаменних частей мови (ймення, часівника, при-слівника). При тому перший член зложеного слова здебільшого відновлює втрачений суфікс **ъ** або **ь** в постаті **о** або **е**, напр. *хитро́мудрий* = *хытьрь-мудрь-и*, а другий член, коли він творить речівник відчасівниковий або прикметник від речівника зви-чайло не має залежного вживання і здебільшого (речіви. м. р.) буває чистим пнем, напр. *греко-сѣй, людо-їд; біло-бокий, ве-лако-дній*.

При зложенні слів ми маємо такі сполучення:

192. 1. Речівник з речівником:

а) аби́два можна мислити в номінативі *болюмо́вік* (бог + чоловік).

б) перший член можна мислити по значінню *наче-б у геці́тви*:

бобо-родиця, брато-вбивця (брата вбивця), лихо-дій, коло-мазь, кото-луй, макі-тра, сіно-жійть, листо-ноша, міго-ноша, подо-пійло, кожу-мйка, жоно-люб, сно-вида, горло-різ, мако-їм, гречко-сій, куро-хвѣт, страхо-полох, страхо-пуд, чорто-пхдійка, листо-пад (але й падо-лист), бого-боязнъ, бого-зневага, вирло-окий, вовко-дужий.

В інших відмінках.

богомалець, домосйда.

193. 2. прикметник з речівником:

а) сполучення окреслююче:

α) обидва номінативи.

живо-пліт (= живъ пліт), суго-діл, остро-кіл, перво-спи, листо-ліття, велик-день, сало-люб, вербо-ліз, вербо-ліст, вербо-тірнь, своя воля, біж дѣрево (божъ-дерево), ворон-кінь, барвін-листок, сив-сокіл, невір-земля, клен-дѣрево, сон-трава, нар-лілля, поян-дівчѣ, дівч-вечір; марно-травець, просто-ріка, рівно віна, зло-вжиток, серпо-ріл.

β) обидва г'єнітиви:

великодній (велика-дня), чорно-морський, тогорічний, того-бічний.

б) сполучення присвійне:

біло-окий, (по білі очі має, з білими очима), біло-бोкий, біло-ліній, чорно-брівий, криво-ротий, тяжко-тілий, легко-дужий, нависно-головий, сиво-бородий, тонко-в'єргий, широко-чільний, туго-носий.

звідси речівники:

біло-зір, біло-зорець, чорно-брівка, довго-носок, песі-головиць, голо-колінець.

194. 3. Числівник з речівником і прикметником:

семи-літка, семи-літній, двѣ дѣнний, три кутний.

195. 4. Прикметник з прикметником; перший член має форму прислівка:

хитро-мудрий (хитрий і мудрий), *біло-рожевий*, *біло-руміний*, *ясно-червоний*, *скорб-здрій*; *само-чверть*, *само-чиість*, *тихо-мірний*.

196. 5. Вольовий спосіб часівника і речівник:

юкй-вітер, *жмй-крут*, *юрі-цвіт*, *зайдй-голова*, *мочй-губа*, *перекотй-поле*, *урвй-голова*, *розникдй-гора*, *перейй-ніс*, *прилидй-голова*, *пробйй-голова*, (*прилидй-голови не знійдеи*, *пібйпробйй-голови*. Помпе. 4073), *Гулйй-поле*, *теж трасй-рукий*.

197. Часом в одно зложене слово сполучає ся цілий вираз:

любй-менé (= *любйсток*), *не-зійти-що*, *приийй-кобилі-хвіст*, *до-сгочу*, *до-не-хочу*, *ни-незабудь*, *не-дай-світа-чвара*, *Петудй-тата* (прнавіще), *Залубй-палиця*.

2. СЛОВОЗМІНА.

Речівнин.

198. Деклінація. Деклінація речівників по характеру кінцівок розпадає ся на чотири типи:

до I-го належать речівники муж. роду, що кінчають ся в номінативі на шестістку, тверду або мяку, на **й(ї)**, і на **о**;

до II-го речівники середн. роду на **о, е, ьага, я**;

до III-го речівники жіп. і муж. роду на **з(я)**;

до IV-го речівники жіп. роду на шестістку.

I. Деклінація.

199. Взірці. Пні: *брат-козак-батьк-слухач-гость-край-*.

О Д Н И Н А

ном.	брат	козак	батьк-о
ген.	брат-а	козак-а	батьк-а
дат.	брат-ові	козак-ові	батьк-ові
акуз.	брат-а	козак-а	батьк-а
вон.	брат-е	козак-е	батьк-у
інст.	брат-ом	козак-ом	батьк-ом
льон.	брат-ові	козак-ові(у)	батьк-ові

М Н О Ж Н И А

ном.	брат-и	козак-и	батьк-и
ген.	брат-ів	козак-ів	батьк-ів
дат.	брат-ам	козак-ам	батьк-ам
акуз.	брат-ів	козак-ів	батьк-ів
вон.	брат-и	козак-и	батьк-и
інст./	брат-ами	козак-ами	батьк-ами
льон.	брат-ах	козак-ах	батьк-ах

О Д Н И Н А

ном.	слухач	гість	край.
ген.	слухач-а	гост-я	кра-ю. (крај-у)
дат.	слухач-еві	гост-еві	кра-еві. (крај-еві)
ануз.	слухач-а	гост-я	край.
вон.	слухач-у	гост-ю	кра-ю.
інст.	слухач-ем	гост-ем	кра-ем.
льон.	слухач-еві	гост-еві	кра-ю(ї)

М Н О Ж И Н А

ном.	слухач-і	гост-і	краї. (крај-і)
ген.	слухач-ів	гост-ей	кра-їв.
дат.	слухач-ім	гост-ям	кра-ям.
ануз.	слухач-ів	гост-ей	кра-ї.
вон.	слухач-і	гост-і	кра-ї.
інст.	слухач-іми	гост-ми	кра-їми.
льон.	слухач-их	гост-ях	кра-ях.

200. В словах, що кінчать ся в помінативі на **-ел, -ель, -ол, -оль, -ер, -ор, -ек, -он, -ець, -ей, -ев, -онь, -ес, -ег, -оть**, в інших відмінках **е і о** впадають напр.:

-ел. *посѣл-послі, орел-вірлі (орлі), осѣл-ослі, котѣл-котлі.*

-ель: *дійсѣль-дійсля, журавѣль-журавля, корабѣль-корабля*
(але слова з суф.-**тель** сюди не належать: *учитѣль-учителя*)

-ол: *цїцол-цїцла.*

-оль: *кѣжоль-кѣжля, вѣюль (і вѣїль)-вѣяля.* (але *янюль-янюля*).

-ер: *маїстер-маїстра, швѣтер-швѣтра, мѣтер-мѣтра.*

-ор: *свѣкор-свѣкра, цѣкор-цѣкри, вѣхор-вѣхру, бѣюр-бѣрі.*

-он: *вінок-вінкі, зарібок-зрібка, вѣзібк-вѣзібкі, (але **крѣк-крѣку**).*

-ець: *вдѣвѣць-вдѣвця, хлѣвѣць-хлѣвця, отѣць-вѣтця (отця)*

-ей: *рожѣн-рожні, хосѣн-хисні, терен-терну, іорен-іорна*

ень: день-дня, вѣстень-вѣстня, сичень-сичня, блізень-близня (але ясень-ясеня).

-снь: воіо́нь-воіо́нь.

-ес: нес-нес, овѣс-овѣси.

-ет: хребѣт-хребѣтѣ, оцѣт-оцѣту.

-отъ: кі́отъ-кі́тѣя, дьбі́отъ-дѣбі́тѣю (ді́тѣю), ві́хотъ-ві́хтѣю, мѣ́хотъ-мѣ́хтѣя.

З цього правила виступають слова з кореневими групами **оло**, **оро**, **ере** перед кінцевою шестипівкою, напр. *го́рох-го́роху*, *ві́колот-за́колоту*, *мѣ́реб-мѣ́реба*, але *пѣ́р-ець*—*пѣ́рѣю*, *ко́р-ок*—*кі́рку*, *ві́вѣтр-ок*—*ві́вѣтѣрка*, теж *мѣ́рен-мѣ́рну*.

Сон-сму, але в *сон* в значінні рослини **о** не випадає: *со́му* (*со́на*), *со́нові* і т. д.

В словах *лев* (*лъкъ*), *лоб* (*лъбъ*), *рот* (*рътъ*), *мох* (*мъхъ*), **о** і **е** не випадають: *мѣ́з-лева-лева́*, *лоб-лоба-лоба́*, *рот-рѣта-рѣтѣ́*, *мох-моха-мохѣ́*.

Так само не випадає воно в слові *лен* (*льон*).

Псалом має *псалѣмі*, *псалѣмові* і т. д.

Перстень-персня і *пѣ́рстѣя*, мн. *перснѣ* і *перстѣні*.

Гарнець, горнець, чернець,—*и́рѣя*, *го́рѣя*, *черѣя́* (і *чесѣя́*), і так д.

Жнець, мрець, швець—*жѣнѣя*, *мѣрѣя́*, *шѣвѣя́*, мн. *жѣнѣці*, *мѣрѣці́*, *шѣвѣці́*, і т. д.

Великдень-великодня, *великоднѣві* і т. д.

Переддень-передбодня, *передбоднѣві*, і т. д.

Тиждень-тѣжѣя, *тѣжѣві*, мн. *тѣжѣні* і т. д.

201. Коли слова, що в їх ниях **о** і **е** випадає, мають в попереднім складі ния теж **о**, то воно (див. § 49, б.) мінить ся в **і**: *ві́вѣтрѣк-ві́вѣтѣрка* (і *ві́вѣтѣрка*), *отѣ́мь ві́тѣмѣ́* (і *отѣ́я*), *кѣ́мѣц-кѣ́нѣя́* (про *кѣ́нѣць* див. § 49, ув. 3), *тубѣ́лець-тубѣ́льѣя*,

юкѣць-юкця, ноють-нітя (і ніють), дьоють-дітлю, локоть-ліктя, (і лікоть, локіть), овѣс-вівса, орѣл-вірлѣ (і орлі), вдовѣць-влівця (і вдівѣць), і т. д. але хлопця, осла, роженя, їорна, воиою, оцтуту і інші.

Увага. Коли при такі міні **о** було початковим у слові (в назвуку, ім *Anlante*), то воно пабуває пазвучного **в**, напр. *вітця, вірлѣ, вівса* і т. под. (при формах *орлѣ, отця*); це **в** либонь бере початок в добі дифтонгового **уі** (**вуі**), на місці теперішнього і: *урлѣ* і т. д.

202. Четвер і пратір інші відмінки творять від пня *чет-врт-* і *протор-*: *четверлѣ, проторлѣ*, і т. д.

Христос—*Христѣ, Христові, Христѣ, Хрісте, Христом, Христі.*

Господь (*госпѣнь*), *господа, господу, господа, господи, гос-подем.*

203. Ймення з суф.-**ин** в однині відкидають його у множині: *міщан-ін—міщан-с, міщін* і т. д. Множиність від *камінь, ремінь, корінь* і теж *волюс, лист, кіл, клин, брус*, як що вони не сполучені з числівниками, виражає ся збірними формами однини: *каміння, реміння, коріння, волосся, брѣсса, містя, кілля*, і т. д.

Мн. від *чобіт-чоботи, чобіт; чоботам, чоботям і чоботім; чобітьми; чоботях і чоботіх.*

204. **Номінатив оди.** Номінатив 1-ї деклінації ще за часи прадавні втратив кінцеву голосівку і тепер показує чистий пень, вилучаючи ймення на-**о**.

Іні, що на їх кінці збігає ся три шелестівки, в номінативі мають межі другою і третьою **в**. напр. *міністер, Олександр, Дністѣр*. в інших відмінках *міністр-, Олександр-, Дністр-*.

Так само іні на дві шелестівки межі 1-ю і 2-ю мають **о** або **в**, згідно § 63, 2, вилучаючи групи показані в тому ж §.

Так від шів *хлопць-, днь-, посл-, січнь-, вогнь-, піск-, свскр-,* ми маємо номінатив: *хлоп-е-ць, д-е-ня, пос-е-л, січ-е-нь, вог-о-нь, піс-о-к, свск-о-р.*

Іні, що мають перед кінцевою шестестівкою *о* або *е*, мінять їх на *і* (§ 49, б): *рід (род-), двір (двор-), ніж (нож-), біб (боб-), рік (рок-), лід (лед-), беріг (берег-), завіт (завет-), вечір (вечер-), корінь (корень-), ремінь (ремень-).* Винятки див. § 49, увага 3.

205. Ґенітив одн. має кінцівку на *а* або *у*. В добу праславянську ґенітив на *а* мали речівники з нєм на *о*, до таких належать сучасні *лєв, вовк, зуб, птах* і інші: ґенітив на *у* мали іні на *у(ь)*, сучасні *син, дім, сад, мед, діл. віл, дар, верх, стан, став, чин, лід.* З часом деклінація обох шів змінилась, так, наприклад, тепер замість *сїну, во́лу,* говорять *сїни, вола́,* згідно з деклінацією шів на *о*, і навпаки *трудо́,* кращо замість *трудо́,* краща, як годило б ся згідно з деклінацією на *о*; з цього виходить, що, визначаючи яка мусить бути кінцівка ґенітива, ми не можемо тепер спиратись на первісну різницю шів, а мусимо шукати інших підстав. За таку підставу можна взяти значіння речівників.

На *а* мають ґенітив:

ймення конкретні загальні, цеб-то назви осіб, звірят, мір, тижнів, місяців, днів тижня і ін. річей: *брати́, купця́, злодія́, во́вка, вола́, горобця́; ка́меня, коло́са, па́нїа, бубна́, но́са, ву́са; лі́ктя, корця́, кі́рця, гро́ша, гонка́, Грудня́.*

206. На у мають ґенітив:

1. ймення уявні; змислові вражіння: *чїну́, да́ру, до́мену, ро́зуму, бо́лю, трудо́, за́палу, за́киду, упа́ду, зо́ру, смі́ху, кло́тцу, смі́тку, жа́лю, ча́су, підпа́лу, стї́ду, брї́ду, лі́ку, персе́жаку, гро́му, шє́лєсту, сма́ку, за́ходу, прї́знику, плачі́, по́ходу, чо́пасу, ча́раду, оста́нку.*

2. Ймення збірні й матеріальні: *люду, міру, роду, ніроду, по́вку, бо́ру, лісу, снігу, піску, лоду, папѣру, мірмору, барвінку, шовку, по́келу, вогню, жару.*

3. Ймення неживітні на **й**: *краю, рію, розбою, олю.*

4. Чужоземні слова неживітні: *то́му, фі́кту, а́кту, фін-ді́менту, контра́кту.*

Окрім того *тіню, рідку, дощу, трібу, морозу, Дону.*

Деякі слова мають обидві кінцівки: *світу-світа, со́рому-соро́мі, двору і дворі, трігу (трі́ха),* часто з ним з'язана ріж-ниця в значінні: *лі́нця* (місяця), *лі́нцю* (меду); *збіи* (втікача), *збію* (збігання); *зімкі, зімку;* *листа́, листу* (збірно), *стіл-стола́,* але до *сто́лу.*

207. Датив одн. має закінчення—**ові (еві)** і **у**. Папуюча форма на **ові (еві)**; кінцівка **у** виживає ся переважно при збігу двох дативів, напр. *ті́м у Нойно́ві.*

208. Анузатив одн. йменнів живітних подібний до ґені-тыву і кінчає ся на **-а**, а неживотних подібний почасти до номінатыву, почасти до ґенітыву, напр.: *на́йде кія, найшо́в трібі, має рубла́, упусти́я переня, зустріча́є мороза, збудува́в млині, да́є во́за, найшла́ осоко́ри, хвоста́ в зуби вляв, купи́ти во́зика, сажа́ти кльо́та, дам черві́ння, несю́ рублика, бері́ серні, ві́няв ножа́, прибері́ ня, рознесе́ш на́са, бі́ти ві́тра, но́-жика держа́ть, за на́ша вляв-ся; піді́шшов під дуби́, ві́різає здоро́во дру́жкі, бублика́ зі́си, не клади́ на́мця в рот. *).*

209. Вокатив одн. кінчить ся на **у(ю)** і на **о**.

На **у** мають:

а) пні (по давньому) на **у**: *сі́ну, до́му, сі́ду, до́ру* і т. ін.

б) слова, що кінчать ся в номінативі на **й, ж, ч, ш, о**, і на мяку шестівку (окрім **-ець**) і здрібнілі на **-енько, -онько,**

*) Всі приклади з фольклорного матеріалу.

-ок,-ни: *краю, (крај-у), тату, батьку, Семеновичу, бабачу, то-
варшину, коню, селезню, соболу, князю, місяцю, Гріцю, коза-
чєнику. Марку, голубоньку, хлопчику. вівчику, голубчику, конику,*
також *братіку.*

Решта має вокатив на **е**: *боре, брате, Гітє, народе,* при-
тому попередні горлові міняться згідно з §§ 50 і 51: *воче,*
хлопче, друже, душе, отче, краще.

210. Інструментальн. одн. кінчаться на **-ом**, після ж, ч, ш,
ї і м'якої шестистівки на **-ем**, напр. *паном, братом; можєм, ме-
чєм, кошем, їбєтем, конєм, краєм, (крај-єм).*

211. Льокатив. одн. кінчаться на **-ові,-у,-і.**

На **ові (у, і)** здебільшого мають назви осіб: *на козаківі
(козакѹ), братові (браті), на батькові (батьку).*

На-**у** мають імення па **-й (ї)-ин,-он,-ан,-ян,-ко,-ви,-си**, напр.
*в край, в паб, в рай; на збідю; на конику, на пєсакѹ, на
хлопчику, в конику, на брннѹ; на канарку, в мішкѹ, в з'янку,
по бережкѹ, на т'янку, в кутбчѹ, на дуббчѹ, на юрббчѹ, в
шинкѹ, в рххѹнѹ, на козакѹ, на цуцкѹ, на кулакѹ, на держа-
кѹ, в сїрякѹ, на бузкѹ; на шовкѹ, в повкѹ, в випускѹ, в вбкѹ.*

Окрім того: *лід, слід, рід, сад, зад, мед. став, степ, тин,
жар, дах, (дасі і дахѹ), лях (лбсі і ляхѹ), сміх, міх, пух,
мох. сонух, (за)пах, лопѹх, цибѹх (цибѹсі і цибухѹ), сні, вік,
(віні і вікѹ), сік, звук, рак, цялх, бук, знак, скік, крик, пап-
тѹк, (капшуні і капшукѹ) і інші.*

Решта має льокатив на-**і** (при чому **к, г, х**, міняться на
ц, з, с, § 50) напр.: *в нбсі, в рбті, на ббрзсі, в бблосі, в ко-
жжсі, в джсі, в юрбсі, на язичі, на версі, в лѹзі, в байрачі, уві
сні, в тім рбзі, в акті, в хроні, в пбнелі, в вівсі, на дѹбі, у
лісі, на тбрзсі, по сім ббці, на рбзі, в пбтязі, при місяці, в
обелді, на коні, в стозі.*

212. Номінатив мн. кінчаться на **-и,-і,-є, а.**

На —и мають пні з твердою шестівкою: *нам-і, брат-і, чоловіки, вовки*.

На—і пні з м'як. шестівкою, *ж, ч, ш й й* (ї) і теж на аналогії з пнями на м'яку шестівку пні на *р*: *юсті, коні, ножі, мечі, товариші, краї, господарі*.

На—е пні (з суф. *ан-ин*), що відкидають у мн. *-ин*: *бер-мійн-ин, —сережінє, славян-ін, —славяне, побочин-ин—побочине*, але *Турчан—Турчинин, Серб-ин—Сърби, Рус-ин—Русини, Болгар-ин—Болгари, Татар-ин—Татари*, від *хазійн—хазіи, Юзе—із злиття фф. люди (людо) і людин*.

Форми *рукава, вуса* (при *вуса*), *поводі* так само, як і *фелюді* є пережиток фф. помін. і акузат. двійні. На а теж мн. жина від *грукт—грукті, світ—світді*.

213. Генітив мн. або кінчить ся на *-ів,-ей* (*ьй*), або є чистим иєм. Звичайно Генітив кінчить ся на *-ів*: *панів, пнів, мечів, тєстів, країв*, але *кінь-коней, грін-греней, пєть-пєтєй, аї-де-людєй*.

В Генітиві мають пєнь без кінцівки 1) ті ймення, що відкидають суф. *-ин*: *міщан, селян, славян, Болгар, Татар*, але *Сърбів, лизів, Русинів*; теж *аничир*. 2) в сполученні з числівниками: *сто вою, сім рік, шість дєнь, сто раз, сім сїжен, приятель мїю*.

Увага. Числівники, починаючи від *пять* сполучають ся часом з Генітивом одн. (в збірному розумі), напр. *сто чоловіка, невольника пів чвїртаста*.

214. Датив мн. кінчить ся на *-ам*: *панам, коням*, але ймення на м'як. шестівку і на *ж, ч, ш*, діалектично мають теж кінцівку *-ім* (з давніх *-ем, -ьом*): *конім, грінім, юстім, глобцїм; дітїм* теж *штанім, чоботїм*.

215. Акузатив мн. йменнів осіб подібний до Генітиву, а йменнів неживітніх і назов звірят і рослин до номінативу,

напр. я бачу людей, чоловіків, коні, візні, воли, теж діти (хот є й дітей), ворогів і ворогів (погачі вороги під нога).

216. **Вокатив** мн. подібний до номінативу, але від *нам* звичайно *намове*.

217. **Інструменталь** мн. кінчить ся *на-ами* і *-ми*.

Пануюча форма кінчить ся *ами*: *братами*, *паніами*, *по-варитиами*; *на-ми* мають: *пробі*, *коні*, *істні*, *чоботи*, *ліде*, *діти*; *пріями*, *кінями*, *істями*, *чоботями*, *лібами*, *дітьми*. Від *він-візми* і *везіми*.

218. **Льокатив** мн. кінчить ся *на-ах* і *іх* (а давн.-*ьох*).

Пануюча форма *на-ах*, а *на-іх* (порук і *ьах*) мають ті ймення, що в лативі кін. *на-ім*, напр. *пробіах* (при *пробіах*), *коніах*, *істіах*, *чоботіах*, *лібаіах*, *дітьах*, *хлібніах*, і теж *лісіах* (при *лісіах*, *лісіах*).

Наголос в І деклінації.

Наголос в першій деклінації можна поділити на п'ять типів:

219. 1. Наголос на *пні* в однині і множині:

вчс, *вуса*, *вуса*, *вусів*; *лід*, *хобу*, *хоби*, *хобів*; *ззір*, *ззіра*, *ззіри*, *ззірів*; *коники*, *коникиа*, *коники*, *коникиів*; *чолозів*, *чолозівка*, *чолозівки*, *чолозівків*.

Ще приклади: *турри*, *клин*, *ріт*, *горіт*.

220. 2. Наголос на *пні* в однині, на кінцівці у множині:

брат, *братіа*, *братів*, *братівів*; *бар*, *бару*, *барі*, *барів*; *бір*, *бору*, *борі*, *борів*; *писарь*, *писаря*, *писарі*, *писарів*; *пірубок*, *пірубка*, *пірубкі*, *пірубків*.

Ще приклади: *пшас*, *свас*, *кат*, *чорт*, *лист*, *суд*, *мід* (мідь), *жид*, *бід*, *мак*, *васк*, *рік*, *від*, *дуб*, *ріт*, *стас*, *батько*, *горіт*, *директор*, *голас*, *плас*.

221. 3. Наголос на пні в однині і номінат. множині:

зуб, зуба, зуби, зубів; кість, кістя, кісті, кістей (але *кістям* і *кістим*).

222. 4. Наголос на кінцівці в однині, на пні у множині:

кінь, коня, коні, коней; грін, гроші, гроші, грощей.

223. 5. Наголос на кінцівці в однині і множині:

гріх, гріха, гріхи, гріхів; король, короля, королі, королів; козак, козакі, козаки, козаків.

Ще приклади: *пін, горб, царь, дяк, кіт, віл, смак, зрост, баран, качин, млин, осёл, орёл, овёс, пес, день.*

II. Деєлінація.

224. Взірці. Пні: *дерев-, серць-, бажань-, щасть-, ягнйт-, імен-.*

О Д Н И Н А.

ном. вок.	дерев-о	серць-о	бажанн-я(є)
ген.	дерев-а	серць-я	бажанн-я
дат.	дерев-у	серць-ю	бажанн-ю
акуз.	дерев-о	серць-е	бажанн-я(є)
інст.	дерев-ом	серць-ем	бажанн-ям(ем)
льок.	дерев-і	серць-і	бажанн-і

М Н О Ж И Н А.

ном. вок.	дерев-а	серць-я	бажанн-я
ген.	дерев	серць(серців)	бажань
дат.	дерев-ам	серць-ям	бажанн-ям
акуз.	дерев-а	серць-я	бажанн-я
інст.	дерев-ами	серць-ями	бажанн-ями
льок	дерев-ах	серць-ях	бажанн-ях

О Д Н И Н А.

ном. вок.	щаст-я	ягнй	ім'я
ген.	щаст-я	ягнйт-и	ім'я(імені)

дат.	щаст-ю	ягнйт-і	імѳ(імені)
ануз.	щаст-я	ягнй	імй
інст.	щаст-ям	ягнй-м	імй-м
льок.	щаст-і	ягнйт-і	імѳ(імені)

М Н О Ж И Н А.

ном. вон.	—	ягнйт-а	імй(імена)
гон.	—	ягнйт	імѳ
дат.	—	ягнйт-ам	імйм(іменам)
ануз.	—	ягнйт-а	імй(імени)
інст.	—	ягнйт-ами	імй-мп(іменами)
льок.	—	ягнйт-ах	імйх(іменах)

225. Ймення на **-я** (окріч нів на **-ат. он.**) в номінативі подвоюють попередню шестістку (§ 52 в ук. 2), вилучаючи геніт. мн., і заховують це **я** в акуз., вон., і інстр., але в літерат. язичі, окріч цих форм, подибують ся ще нівнічно-укр. і галицькі на **є** без подвоїння або з подвоїнням попередньої шестістки і подільські на **я** без подвоїння: таким робом ми маємо ще такі варіанти деклінації цих іменів:

1. 4, 5, відм.	бажаня	6 від.	бажаням
	бажанне		бажаннем
	бажане		бажанем

226. Ймення на **-я** (суф. **іє**) збірні, напр. *зілля, кілля, волосья, колючя, збіжжя* і ознаки містин, часу і стану, напр. *піділля, поділля, задобіддя, безлілля, безлілля*—не мають множини, так само, як і часівникові на **-ння**, що тільки в літературнім язичі мають множину.

Ймення **вила, щудла, ворота, дрова, жорна, вуста**—не мають одиниці. **Небо** й **чудо** творить мн. з суф.—**єс**: **чудес-а** (але й *чуд-а*), **чудес**; **небес-а, небес**.

227. **Оно** відмінює ся так: *ока, окові, око, оком, оці (в оці);* мн.: *оці і вці, оцей, очім, оці (оці), очіма і вчіми, очас і очіх, о оці.* (двінн).

228. Льонатив одм. іменнів на-є-ння (не), **тя** (те) діалектично має кінцівку **ю**: на *моря*, на *серця*, на *видінню*, в *щастю*. Слова на-енью мають кінцівку **у**: на *серденьку*, *теж військо—в війську*. Решта кінчить ся на **і** при тому **н**, **г**, **х**, мінять ся на **ц**, **з**, **с**: в *оці* (око), в *уці* (уко).

229. Номінатив і акузатив мн. При числівниках *дві*, *три*, *чотири*, *обидва* функцію множ. виконує форма 1 і 4 відмінку двійни на **і** (**ѣ**): *дві дереві*, *дві яблуні*, *дві оці*, *відрі* і т. д., окрім того форми: *оці*, *гні* (при *вужах*, *плечі* вживають ся тепер, як форми 1-4 відм. мн. від. *око*, *уко*, *плечі*).

230. Генітив мн. а) **є** чистий нень, виділяючи: *морів*, *полів*, *сале* н *плів* в західн. говірках), *шудів*, *шклів*, *горів*, *весілів*, *іметів*, *сонів*, *прислівів*, *серців* (і *серць*), часом у нисьхемників ген. на-ів ми подобиємо у шів на- **ннь**: *зібранив*, *віршанив*, *творинив*.

б) Як що нень кінчить ся на дві недестівки, то між ними, згідно з § 532, з'являє ся **о** або **є**: *вікно-вікон*, *степо-степон*, *басно-басн*, *нісемо-нісом*, *новісемо-новісом*, *весло-весел*, *вітро-вітер*, *ребі-ребер*, *дво-ден*, *тумно-тумн*, *рядно-рядн*, *полотно-полотн*, *зер-о-зерн*, *сідло-сідл*, *віконце-віконсє*, *курчанко-курчиток*, *але місце-місц*, *сирце-сирц*, *місто-міст*.

в) **о** і **є**, в кінцевім складі мінять ся в **і**: *ворота-ворит*, *долота-долит*, *озеро-озір*, *плече-плн*, *колесо-коліс*, *але чудєс*, *небєс*, *дерєв*, *решєт*, *втрєтн*, *джерєл*.

231. Інструменталь мн. кінчить ся на (**ѣ**)ми в словах: *ворітьми* (з *воротами*), *колісьми*, *конітьми*; на-има (останок двійни) в: *обіма* *сале* н *вєма*), *плечіма*, *ушїма* (і *вужама*).

232. Льонатив мн. слова *ворота*, *ліна*, *плечі*, окрім звичайних форм мають ще льонатив на-іх: *воротіх*, *лініх*, *плечіх*.

Наголос II деклінації.

Наголос іменнів другої деклінації має чотири типи.

233. 1. Наголос сталий завжди на **пні**:

братѣрство, бажання і т. под.

234. 2. Наголос в одн. на **пні**, у множ. (окрім ґеніт.) на кінцівці: *слово, слова, слові, слів; поле, поля, поля, полів (піль)*.

235. 3. Наголос в одн. на кінцівці, у множ. на **пні**: *відрó, відрá, відрá, відрє; вікнó, вікнá, вікна, вікт; винó, винá, віна, вин*.

236. 4. Наголос несталий, в обох числах на **пні**, але у множ. з першого (від початку) складу двускладового **пня** переступає на другий:

бѣро, бѣра, оѣра, оѣр, коѣсо, коѣса, колѣса, колѣс, дѣрѣво, дѣрѣва, дѣрѣвч, дѣрѣв; рѣшето, рѣшета, рѣшѣта, рѣшѣт.

III. Деклінація.

237. **Взірці.** **Пні:** *голов-, земль-, душ-, наді-ї.*

О Д Н И Н А

ном.	голов-á	земл-á	душ-á	наді-á
ґен.	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
дат.	голов-і	земл-і	душ-і	наді-ї
азуз.	голов-у	земл-ю	душ-у	наді-ю
вок.	голов-о	земл-е	душ-е	наді-е
інст.	голов-ю	земл-ю	душ-ю	наді-ю
льон.	голов-і	земл-і	душ-і	наді-ї

М Н О Ж Н А

ном.	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
ґен.	голѣв	земѣль	душ	наді-й
дат.	голов-ам	земл-ям	душ-ам	наді-ям
ануз.	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
вок.	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
інст.	голов-амн	земл-ямн	душ-ами	наді-ямн
льон.	голов-ах	земл-ях	душ-ах	наді-ях

238. До III-ї деклінації належать 1) ймення, що кінчать ся в номінативі одн. на **а** з попередньою твердою або м'якою шестестівкою і одно слово на **і**: *п'ані*, що або не відміняє ся, або **ж** відміняє ся правильно, як м'які *пні баня, земля* і т. под. і 2) слова, що не мають однини: *граблі, поличці, вілці* і слова з суф.—**ини**: *заручини, родини, роковини, переносини* і інші; і відчасівників з суф.—**и**: *обжирки, вісівки, п'атінки*; відіменні з суф.—**и**: *зізімки, відзімки*.

239. Генітив однини **пнів** на тверду шестестівку кінчить ся **и-и**, а **пнів**, на м'яку шестестівку і також на **дж, ж, ч, (щ), ш** (що постали з ягачення **г, н, х, д, т, з, с** § 51) кінчить ся на **і** (¹²): *к'їлі, б'ані, шиї; тв'ір'їлі, в'єжі, кр'їжі, св'ічі, п'їці, дур'ї, н'біі*.

240. Датив і льонатив **одн.** кінчать ся завжди на **і** (при чому **г, н, х** мінять ся на **з, ч, с**), а акузатив на **у (ю)**: *бабі, землі, позі, руці, м'їсі; в бабі, в землі, в д'їні, на позі, на руці, на м'їсі, д'їну, землю (з'ємль-у), поці, річку, м'їсу*.

241. Вокатив **одн.** кінчить ся на **о, е, у (ю)**.

Пні на тверду шестестівку мають вокатив на **о**: *мамо, бабо, поєто, сөөөдо*.

Пні на м'яку шестестівку і на **ж, ч, ш** мають вокатив на **а**: *з'ємле, надіє(ю), р'оже, потор'оче, дур'і*.

На **у (ю)** мають вокатив здрібно-пестливі ймення з **пнем** на м'яку шестестівку: *мам'ю, баб'ю, мам'ю, (по аналогії з подібними як муж: тат'ю, дід'ю, і т. под.) теж, д'ю, К'ю. П'ані* має вокатив, як і номінатив: *п'ані!*

242. Інструменталь **одн.** **пнів** твердих кінчить ся на-**ою**, а м'яких і теж **пнів** на **ж, ч, ш** на-**єю**: *ногою, рукою, б'анею, ді-жею, б'учею, душею*, (див. § 49, ув. 4).

243. Номінатив **мн.** твердих **пнів** кінчить ся на **и**, а м'яких і на **ж, ч, ш** на **і**: *д'їми, д'їні*.

В сполученні з числами **дві, три, чотири** номінатив, як і акузатив мають **і**, (при чому кінцеві **ч, н, х** мінять сл на **з, ц, с**), пережиток давньої двійни: *дві рíбі, дві зíмі, дві зíмі, три бíді, чотири мíсі*, рідче *дві руні, нóзі*, частіше *дві рукí, ногí*.

244. ґенітив множ. звичайно виявляє чистий пень: *ра́н-а—ран*, *во́д-а—вод*; але мають ґенітив **-ів** по аналогії з іменнями на **і** деклінації:

1) ймення двоскладові, що мають у множ. наголос на кінцівці: *панний-паннiв, хатий-хатiв, бабiй-бабiв*, теж *сáрна-сáр-нiв, мiшля-мiшлiв*, іноді *брéжнiв* (при *брéжeнь*). Від *свинiя—свиней*.

2. ймення муж.: *ста́роста-старостiв, Кві́тка-Квіткiв* (але *кві́тка-квітoк*), *суддiя-суддiв, сусiда-сусiд i сусiнiв*.

Голосівка **о, е(ьо)** в кінцевому складі мінять ся в **і—юiя, нiдкiв, осiб, дорiв, кiз, бiжiв, смiз, брiв, блiх, кiс, нiв (від *полiя, паннiя, корiв*).**

З цього правила виступають де-які слова, напр., на:

-об-а: *жа́лоб, про́б* (але *осiб*).

-ов-а: *со́в, постано́в* (але *брiв, корiв*).

-ог-а: *ни́дог, запо́мог* (але *дорiв*).

-од-а: *во́д, ви́лод, ко́лод* (але *свобiд, лiд*).

-он-а: *соро́к, моро́к*.

-он-а: *запо́н, воро́н, коро́н* (але *сторiв, борiв*).

-ор-а: *обо́р, ни́пор* (але *пiр*).

-от-а: *чесно́т* (але *робiт*).

теж від *росi-рос*.

При збігу двох і більше шестівок ния, між останньою і передостанньою з'являє ся звук **о** або **е**, згідно з § 53: *мі-т-о-к, лав-о-к, ніх-о-в, на́з-о-в, мо́лит-о-в, бо́ч-о-к, кíх-о-нь, сíч-о-нь, іск-о-р, мiт-е-л, тем. корч-е-м, ста́-е-нь, со́с-е-н, по́нiв-е-н, кра́н-е-ль, ніс-е-нь, шаб-е-ль, вiс-е-н* і т. под.; при цій оказії і з основного

о в закритому складі, як стає він відкритим, знову повертає ся на **о**: *війн-а—воєн* (воєн), *церківн-я—церковень*, (але *ніхт* від *ніхви*); від *вісн-я—осінь*; від *дончк-а—дощок*.

245. Анузатив мн. подібний до помінативу; зрідка назви осіб мають анузатив подібний до ґенітиву: *бачу жінк*.

246. Інструменталь мн. кінчать ся на **-ами**: *іорями, думами, пісями, зміями*, але *слізмами, кісми, сусідьми* (від *сусіда*).

Наголос III деклінації.

Наголос III деклінації має вісім типів.

247. 1. Наголос сталий завжди на **пні**:

дорога, буря, сила, риба, мідя, громада, кляса, кривда і т. ін.

248. 2. Наголос в однині сталий на **пні**, у мн.ж. теж на **пні**, але в ґенітиві перескакує на останній склад:

відьма, відьми, мн. *відьми, відьом*.

Ще приклади: *цїгла* (цїгл), *донька* (доцїок), *ягода* (ягїд).

249. 3. Наголос в однині сталий на **пні**, у мн.ж. (окрім ґен.) на **кінцівці**:

баба, баба, бабї, бабїв; хата, хати, хатї, хатїв; книжка, книжки, книжкї, книжкїв; жінка, жінки, жінкї, жінкїв.

Ще приклади: *корова, драбїна* і слова з суф. **-на-очна, -ївна-їнна**: *свєчка, свєчки; квіточка, квіточкї; жидівка, жидівкї*.

250. 4. Наголос в однині на **кінцівці** у всіх відмінках, окрім анузативу, у мн.ж. в помін., ґеніт. і анузат.—на **пні**:

рука, рукї, рїку, рїки, рук, рукїм; нога, ноги, нїг, нїм, нїм, нїм.

251. 5. Наголос в однині на **кінцівці** у всіх відмінках, окрім анузативу; у мн.ж. на **пні**—сталий:

воли, волї, вїду, вїди, вод, волами; так само *горї, стїнї*, але *земля, землї, землю, землї, земель, землям*.

Двоскладові іні мають наголос в акузативі одн. на першому складі; у мнж. в ґенітиві на останньому складі іня, а в ренті відмінків на першому:

стороні, сторожі, сторожу, сторожи, сторін, сторонам.

Ще приклади: *бороді, юдіві, сквороді, мн. сквороди, скворід, сквородам.*

252. 6. Наголос в однині на кінцівці, у мнж. сталий на іні:

ковбасі, ковбасі, ковбаси, ковбас.

Ще приклади: *звізда, біді, стіні, козі.*

253. 7. Наголос в однині на кінцівці, у мнж. на пні'ї в ґенітиві перескакує на останній склад:

дочки, дочкі, дошки, дочок; сестри, сестри, сестри, сестёр.

254. 8. Наголос в однині на кінцівці; у мнж. в номінативі і ґенітиві на іні:

свіча, свічі, свічї, свічою, свічі, свіч. свічам.

IV. Деклінація.

255. Взірці. Іні: реч-, тінь-, часть-, вдячність-.

О Д Н И Н А

ном.	реч	тінь
ґен.	реч-і(річі)	тінь-і(тіні)
дат.	реч-і(річі)	тінь-і(тіні)
акуз.	реч	тінь
вок.	реч-є(річе)	тінь-є
інстр.	речч-у	тінь-ю
льок.	реч-і(річі)	тінь-і(тіні)

М Н О Ж И Н А

ном.	реч-і(річі)	тінь-і(тіні)
ґен.	реч-єи(річен)	тінь-єи

дат.	рѣч-ам(річам)	тін-ям
акуз.	рѣч-и(річі)	тін-и(тін-і)
вок.	рѣч-и(річі)	тін-и(тін-і)
інстр.	рѣч-ами(річами)	тін-ями
льок.	рѣч-ах(річах)	тін-ях

О Д Н И Н А

ном.	часть	вдячність
ген.	часть-и	вдячност-и
дат.	часть-и	вдячност-и
акуз.	часть	вдячність
вок.	часть-е	вдячност-е
інстр.	часть-ю	вдячність-ю
льок.	часть-и	вдячност-и

М Н О Ж И Н А

ном.	часть-и	вдячност-и
ген.	часть-ѣи	вдячност-ѣи
дат.	часть-ѣм	вдячност-ѣм
акуз.	часть-и	вдячност-и
вок.	часть-и	вдячност-и
інстр.	часть-ѣми	вдячност-ѣми
льок.	часть-ѣх	вдячност-ѣх

256. Ім'я іменів IV деклінації кінчать ся на **д(ь), з(ь), ж(ь), н(ь), с(ь), т(ь), ц(ь).** **ж. ч. ш, р. б, в;** до цієї ж деклінації належить **мати.** що або не відміняє ся. або відміняє ся так:
 1. *мати,* 2. *матери,* 3. *мітері,* 4. *матір,* 5. *мати,* 6. *мітері;*
 мн. 1. *матері,* 2. *матер-в,* 3. *матер-ім,* 4. *матер-ов,* 5. *матері,*
 6. *матірмі,* 7. *матері-г.*

До цієї ж деклінації належать: *двѣрі, сѣни, грѣхи, іуси.*

Міль відміняє ся по IV і по I деклінації: ген. *моя* (м. р.)
 і *мої* (ж. р.).

257. Номінатив одн. представляє змякшений пенъ: *густь, часть, жовч*.

В закритому складі **о і е** мінять ся в **і**: *кість-кост-, вісь-ос* (початкове **і** в **о** має в закритому складі назвучне **в**), *міць-мон-, сіль-сол-, вартість-вартост-, ніч-ноч-, поміч-помоч-, подоріж-подорож-, заміть-замет-, куніаль-кунел-, осінь-осен-, постіль-постел-* (але й *постіля*), *одіж-одіж-* (але й *одіжа*), *ніч-печ-*.

Але **о і е** заховують ся в *любов, кров* (і *крів*) *напоротъ, жовч, зіпалоч, приюрти, чверть, ширинъ, честь*.

258. ґенітив, датив і льонатив одн. кінчать ся на **и і і:**

На **і** мають імення, що кінчать ся в номінативі на **ж, ч, ш, ць, ль**, по аналогії з іменнями III деклінації на **ж-а, ч-а, ш-а, ц-я, л-я**, решта кінчить ся на **и**: *осени, крови* (і *криві*), *зім'яти* і т. под.

Увага. Діалектично навіть в таких словах, як *осінь, любов* і т. под. замість **и** подібує ся **і**: *осені, любові*, і т. ін.

259. Інструменталь одн. кінчить ся на **у** з попередн. **ї**, що виявляє ся у плив на губний: *крівю, (крівіу) і кривлю, (кривлюю)*, а коли збігає ся дві шестнадцяті, то **ї** їх м'якшить: *сторістю, кістю, частию і (частією)*; **ж, ч, ш** подвоює: *подоріж-жу, річчу, ніччу, міччу*, діалектично *річчу, ніччу, міччу*, а **д, з, л, н, с, т, р, ц** подвоює: її м'якшить: *міддю, міззю, сіллю, тінню, вісцю, напороттю, тварю, мічню*.

Як же при цьому попередній склад стає закритим, то в ній **о і е** мінить ся в **і**.

260. Номінатив, акузатив, волатив множ. подібні до себе і кінчать ся у плив на **ж, ч, ш, ць, л** на **і**, подібно до III деклінації, а решта на **и**.

261. ґенітив множ. кінчить ся на **ей**, з наголосом на **ей**, в двоскладових, або ж діалектично на **ій** (**ий**) з наголосом на ній: *річєй-річій, нощєй-нощій, трудєй-трудій*, але *сінєй*.

Кінцівку на **ів** мають слова на **щі**: *мідрющів, заздрющів, лацющів*, і часом імення на-**сть** *вдячностей*.

262. Датив мн. кінчить ся на-ам (в словах на ж, ч, ш) і на-ям: *вістам, шиністям, і т. под.* але і на ім: *прідім, двірім, сінім* (при *прідім, двірім, сінім*).

263. Інструменталь мн. кінчить ся на-ами: *ручіма, ночіма, чертями, але прями, рудими, кістями; двірми.*

264. Льокатив мн. кінчить ся на-ах, але діалектично на іх: *прідіх (і прідіа), двірех.*

Наголос в IV деклінації.

Наголос в IV деклінації двох типів.

265. 1. Сталний, у всіх відм. на нні (в словах багатоскладових і деяких односкладових) напр. *вдячність, приязнь, піпорогъ, тінь.*

266. 2. В односкладових в однині на нні в номін., акуз. і вокат., а в генитиві мн. ході тільки, як він кінчить ся на-ий, -ій: в дативі, інструм. і льокативі мн. на кінцівці, напр.: *ночій, мн. ночі, ноцій (ноцій), ноцім, ноціми, ноціах.*

Творення прислівків від форм речівникових.

267. Різні форми речівників без прийменників або з прийменниками вживають ся в значінні прислівників, так напр. творять ся прислівники від:

номін.: *прізд, сіла, нкєні, сід* (=ходять ся, *прізді, трєба*).

генит.: *вчірч* (=вчора), *сьотбіні* (сього дня), *ціна, дибкі, круді* (круч: світа *пітї*).

датив.: *долів, домів* (галц. з *домови, фелови*).

акуз.: *дрібку, сіду.*

інструм.: *бінієм, живієм, пініком, вітєком.*

льокат.: *ріді, халмі, юрі.*

інструм. мн.: (давня кінцівка на **и** заховала ся в виразі давніми **чиси**): *вѣр҃ти, мови́ти, пі́ти, рѣ́ти*; і мабу́ть такі прислівникові форми як *бѣ́гли, вѣ́рми, кра́дькома*, (**-ма** інструм. двійні).

Далі зложені витвори, напр. *ліво́руч, обі́руч, право́біч, сило́миць*.

268. Речівники з прийменниками:

а) **геніт.:** *безперѣстанку, до-во́лі, до-до́лу, до-сто́ту, до-пра́вди, до-гори́, з нече́си, з-неба́чи, спѣ́реду, спра́вді* (по аналогії з *попрі́вді*), *за́втра* (*за-у́тра*).

б) **дат.:** *по-бли́зї, по-зача́ї*.

в) **акуз.:** *вѣ́ру, влад, вми́ти, врі́вень, за-гурт, навпростѣ́ць, напѣ́качи, на́пліч* (*по плече́*).

г) **інструм.:** *загла́м, пі́лирем, по́вагом, підбі́щем*.

д) **льонат.:** *в-ра́нці, на-разі́*.

е) **ануз. мн.:** *в-ряди́-води, завбі́льши, завши́рши*.

Займенник.

269. Деклінація займенників особових і рефлексійного.

О Д Н И Н А

н.	я	ти	
г.	ме́нѣ	тебе́	себе́
д.	ме́ні	тобі́	собі́
а.	мене́	тебе́	себе́, ся, сь
і.	мно́ю	тобо́ю	себо́ю
л.	мені́	тобі́	собі́

М Н О Ж И Н А

н.	ми	ви	
г.	нас	вас	себе́
д.	нам	вам	собі́

а.	нас	вас	себе́, ся, сь
і.	на́ми	ва́ми	собо́ю
л.	нас	вас	собі́

Форми **ся, сь** вживають ся тільки при часівниках, при тому в західних говірках **ся** може відділятися від часівника і стояти перед ним, а **сь** уживає ся несподільно з часівником *житись, міти ся, ся міти*.

Займенники показуючі **і, я, є**.

270. Займенники **ї, я, є** в номінат. обох чисел виїшли з ужитку і заміняли ся займенником *він, вона́, воно́*, мн. для всіх род. *вони́*.

О Д Н И Н А

н.	(ї)	(я)	(є)
г.	його, нього	її, неї	рід. як муж. рід.
д.	йому́, ньому́	ї(й), ні(ї)	
а.	його́, нього́	ю, ню, її	
і.	їм, ним	сю, нею	
л.	нім, йому́, ньому́	ні(ї)	

М Н О Ж И Н А

н.	(ї)	(є)	(я)
г.		їх, них	
д.		їм, ним	
а.		їх, них	
і.		їми, ними	
л.		їх, них	

Форми **нього, ньому, ним; неї, ні(ї), ню, нею; них; ним, ними**—вживають ся по прийменниках, напр.: *без нього, до неї, при нім, на ні(ї), з ними, про них, про ню, по ним; але ню* вживає ся і без прийменника: *я бачав ню (її)*. Коли ж прийменник не стосує ся до займенника, то вживають форм **його, її**: *на його́ думку, на її прогіння*

Увага. В деяких лівобережних говірках замість форм *нього*, *ньому*, і т. ін. вживають *його*, *йому*, і т. д. *без його*, *на йому*, *на йй*, з другого боку в галицько-подільськ. говірках замість *на нього*—*на нею*.

Займенники присвійні.

271. Подібно до деклінації **І, я, є** відміняють ся і присвійні займенники: **мій, моя, моє; твій, твоя, твоє; наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше; свій, своя, своє; чий, чия, чие; їхній, їхня, їхнє.**

О Д Н И Н А

н. мій	моя	моє
г. мого (мої́го, мойго)	моєї, мої, мого (мої́го, мойго)	(неї)
д. моєму, мойму, йому	мої(й)	моєму, мойму, йому
а. мій, мого	мою	моє
і. моїм	моєю	моїм
л. моїм, моєму	мої(ї)	моїм, моєму

М Н О Ж Н И А

н.	мої
г.	моїх
д.	моїм
а.	мої, моїх
і.	моїми
л.	моїх

наш, наша, наше:

О Д Н И Н А

М Н О Ж Н И А

н. наш	наша	наше	наші
г. нашого	нашої	нашого	наших
д. нашому	нашій(ї)	нашому	нашим

а. наш, нашого	нашу	наше	наші, наших
і. нашим	нашою	нашим	нашими
л. нашим, нашому	наші(й)	нашим, нашому	наших

Так само відміняє ся **чий, чийою, чийому, чий** і теж займенники питайні і невизначені: **котрий, а. е: який. а, е: кожий, усякий** і інші.

Чоклинація показує чужі займенники: **той та, те; цей. (сей), ця (се), це (се).**

О Д И Н Н А

272. м. той	та (тая)	те (теа)
с. того	той (теї, теї, тії), того	
а. тому	ти(п)	тому
а. тої, тоїо	ту (тїю)	те
і. тим	тою (тею, пєю)	тим
а. тим, тому	ті(й)	тим, тому

М Н О Ж И Н А

м.	ті (тіп)
г.	тих
д.	тим
а.	тих, ті
і.	тими
л.	тих

Так само відміняє ся й **цей, ця, це:**

м. р. **цей (сей); цього (сього); цьому (сьому); цей, цього (сей, сього); цим (сим); цім, цьому (сьому); ж. р. ця, цяа (ся, сїа); цієї, цієї (сеї, сієї), цій (сїї); ця, цюю (сю, сїю); цєю, цієї (сєю, сією); цій (сїї).** с. р. як мужеський: **це, цієї (се, сєї); цього (сього) і т. д.**

Деклінація займенників питайних хто і що

273. н. хто	що (шо)
г. когó	чогó
д. комú	чомú
а. когó	що (шо)
і. ким	чим
л. кім, ко́му	чім, чо́му

Деклінація займенників невизначених (в)весь, вся, все.

О Д И Н Н А

274. н. (в)весь	вся	все
г. всьогó	всєї (всієї)	всьогó
д. всьомú	всі́й	всьомú
а. ввесь, всьогó	всю	все
і. всім	всєю (всією)	всім
л. всім, всьо́му	всі́й	всім, всьо́му

М Н О Ж И Н А

н.	всі
г.	всіх
д.	всім
а.	всі. всі́х
і.	всіма́
л.	всі́х

275. Займенники невизначені з частинами -сь, -будь, -небудь відміняють ся так, як ті питайні, від яких вони утворені: *хтось, ко́гось, комúсь* і т. д.

Прислівники від займенників.

276. Від займенникових коренів творить ся багато прислівників, напр. *де* (к-де), *к-уди́* *к-уди́*, *яко*, *усе́*, *за́вжди* (за-всє-гди), *усю́ди*, *ін-о́д*, *від-к-и*, *від-т-и*, *на́че* (нейначе), *ін-де*, *ту-т*, *там*, *до-т-и*, *по-т-и*, *як*, *так*, *сяк*, і т. ін.

Наголос займенників.

277. В формах *мене́, тебе́, його́, йому́, себе́, його́, твого́, своєю́, того́, тому́, свого́, йому́, когось, комусь, чогось, чомусь, всього́, всьому́* під впливом попереднього прикметника наголос відступає на попередній склад, напр. *без мене́, на кому́, для тебе́, при чому́* і т. ін.

Так само наголос відступає на попередній склад в займенниках зложених з *ні*: *який—ніякий, хто—нікого, кому—нікому, нічого*. В займенниках, зложених з частинцями *де-, абі-*, наголос завжди на частинці: *де́хто, де́кого, де́який, абі́хто*. Подібно до цього в прислівниках: *куди́—нікуди, коли́—ніколи* (нема́ коли). *де́коли, абі́коли, абі́-де* і інші.

Прикметник.

278. Первісно прикметники відміняли ся, як речівники і кінчали ся в номінативі одн. м. р. на *ъ*, в ж. р. на *а*, в серед. р. на *о*: *здоров(ъ), здорова-а, здоров-о, новен (пльнъ), новн-а, новн-о* і відміняли ся як іменники муж. або жін. роду. Така деклінація прикметників зве ся іменною, відрізняючись від займенникової, якої кінцівки поставив з кінцівок відмінків *ї, я, є*: *здоров-ъ+ї=здоров-ий, здорова+а=здоров-а, здоров-о+є=здоров-е*.

Іменна деклінація за часи прадавні вже вишнла з ужитку, замінившись займенниковою, але багато форм її залишило ся в язичі і вживає ся або як прикметники, або як прислівники.

279. В номінативі, поруч з формами займенниковими, подибують ся іменні форми у прикметників: *ба́гати, варт, вели́к, ві́нсь, вини́в, во́рон, вся́к, го́ден, голо́ден, госпо́день, готів, ді́вен, дрі́бен, жа́ден, жи́в, здоро́в, зе́лен, зо́лот, ла́дєн, лі́скав, мо́лод, нові́сен, рад, сив, стар, щаслі́в, я́сен*.

Потім того прикметники присвійні на *ів* і *-ин*: *ба́тєв, братів, ба́бєв, сестрин*.

Увага. Сюди ж належать деякі ймення осіб, місць, напр. *Богдан, Вовутія, Львів, Київ*, що власне прикметники в іменній формі.

Далі форми причасників на *-в-ла-ло*, що вживають ся тільки, як присудки і по деклінують ся: *брав, брала, брало, брали*.

Первісні форми прикметників на *о* залишили ся:

1. в значінні речівників: *добро, зло, тепло, світло*.
2. в значінні прислівників: *багато, відно, далеко, близько, темно, нудно, чорно, біло, ясно, повійно, варто* і т. под.
3. в значінні злучника: *ско́ро, я́ко*.

Форму середн. р. іменної деклінації мають причасники пасивні минул. часу присудкові (відчасівникові прислівники): *читано, приїдено, зоджено, біто, ксено* і т. ін.

280. В сучасній мові залишилось багато форм Генітиву іменної деклінації на *а, у*, що вживають їх переважно з прийменниками в значінні прислівника:

свіста, свіста, с-ті́ха, с-ні́мна, с-ті́ра, з-вісо́ка, з-ту́ста, з-діле́ка, с-по́вна, с-па́нська, з-мале́нька, з-ни́зька, з-дрі́бненька, зрі́дка, с-по́вна, зо́ла, зно́ву, с-па́нська, с-ро́ста, з-ни́цька, з-мо́лоду, з-чу́жа, доху́да, досі́та, пі́вторі, пі́втора, пі́внята.

281. Форми дативу залишили ся в сучасних прислівниках: *по-мі́лу, по-прóсту, по-ті́ху* переважно в здрібнілі формі: *по-тихеньку, по-рані́ньку, по-багі́ту, по-часту́*.

282. Форми льокативу в прислівниках: *у-но́ві, на-бо́рзі, на-швидку́, в-че́рні, в-бі́лі, у-мно́зі, о́малъ, о́сторонь, о́собе*.

283. Генітив множини *ми* подибуємо в формі прислівника *з-даве́н*.

Деклінація займенникова.

284. Форми деклінації займенникової утворилися через сполучення іменних форм прикметника з показуючим займенником **ї, я, є**, що прилучався до прикметника для ближчого окреслення, а потім того спаївся з ним, утворивши вложену форму; при тому процесі творення вложеної форми зайшли певні зміни фонетичного характеру, уподібнення і стягнення. Процес цих змін можна подати таким робом:

добр-ъ-їі=дóбрїй
 добр-ъ-јего=добр-а-јого=дóбр-ого
 добр-ъ-јему=добр-о-јому=дóбр-ому
 добр-а+я=дóбр-а
 добр-ъ-јеї(ѣ)=добр-ої
 добр-ъ+јеј=дóбр-ої, дóбр-їй, дóбр-і
 добр-о+је=добр-еје=дóбр-е

285. Взірець деклінації прикметників:

О Д Н И Н А

н. дóбр-ий	дóбр-а(я)	дóбр-е(є)
г. дóбр-ого	дóбр-ої	дóбр-ого
д. дóбр-ому	дóбр-і(їй)	дóбр-ому
а. дóбр-ий, -ого	дóбр-у(ю)	дóбр-е(є)
і. дóбр-им	дóбр-ою	дóбр-им
л. дóбр-ім, -ому	дóбр-і(їй)	дóбр-ім, -ому

М Н О Ж Н И Н А

н.	дóбр-і(її)
г.	дóбр-их
д.	дóбр-им
а.	дóбрі, -их
і.	дóбр-ими
л.	дóбрі, -их

О Д Н И Н А

н. сѣп-їй	сѣп-я(я)	сѣп-є(є)
г. сѣпъ-ого	сѣпъ-ої	сѣпъ-ого
д. сѣпъ-ому	сѣп-ї(ї)	сѣпъ-ому
а. сѣп-їѣ,-ого	сѣп-ю(ю)	сѣп-є(є)
і. сѣп-їм	сѣпъ-ою	сѣп-їм
л. сѣп-їм,-ьому	сѣп-ї(ї)	сѣп-їм,-ьому

М Н О Ж И Н А

н.	сѣп-ї(ї)
г.	сѣп-їх
д.	сѣп-їм
а.	сѣпї,-їх
і.	сѣп-їмн
л.	сѣп-їх

286. В північно-укр. діалекті і почасти в західних говірках південно-укр. в номінативі одн. м. р. звука **й** не чути, але форма з **й** наує в південно-східних говірках і загально вживана в літературній мові.

287. В жін. і середн. роді отриц форм на **а** і **є** часом вживають ся форми на **-ая**, **-ее**: *добрая, добре, сїняа, сїчєє*.

288. В дативі і локативі одн. ж. р. в мові писемній наувають форми на **-їй**: *добрїй, сїйїй*, але здебільшого в говірках південно-укр. перед подостівкою наступного слова звука **й** не чути: *на бїтї дорїї, в рїдї ст-рїні*, але на *чорнїй ожїїї*.

289. Акузатив муж. і сер. р. подібний до номінативу, коли стосує ся до йменів неживих і має форму генітиву, як стосує ся до йменів живих. В ж. р. акузатив кінчить ся на **у** або (в цілях стилістичних) на **ую**.

290. Номінатив мн. звичайно кінчить ся на **ї**: *бїлї* але і поруч з цією формою вживає ся форма на **п**: *бїлї*.

291. Акузатив ми, як і одн., коли стосує ся до йменників неживітних, то подібний до номінативу, а як до живітних, то ґенітиву.

Речівник в формі прикметника.

292. Багато слів, що мають значіння речівників, має форму прикметників: до таких належать:

а) м. р. ймення на *-ій, -ий*, що переважно визначають заняття, уряд: *будовничий, хорунжий, мисливий, бліжній*; ж. р. на *-ева*: *царєва, королєва*; с. р. назви різного роду податків, оплаток: *чоповé, мостовé, лановé, поді́мне, корні́вне*.

б) імення осіб на *-цький, -ський, -ська, -ова, -ина* — *Голові́цький, Пото́цький, Мошійська; братові́, дяди́ва*.

в) назви міст, сел. міст: *Березне, Озірне, Полонне, Рівне, Море, Хвасові, Хві́стів, Печерське*.

Про ступені порівняння прикметників див §§ 137 і 174.

Числівник.

293. Числівники головні **один (оде́н, їде́н), одна, одно, два, дві, три, чоти́рі**, мають значіння прикметників (з огляду на складню) і згортають ся з своїми речівниками в роді, числі (при чому речівники ж. і ср. р. здебільшого стоять в двійстві і відмінку. Числівники вище чотирьох, цеб-то **пять, шість, сім, вісім, девять, десять, сто** і т. д. з огляду на складню речівники і, яко такі, мають при собі речівник в ґенітиві, напр. *один чолові́к, одна хі́та, одні́ вікно́, два воли́, дві кни́жки, (і кни́жки) дві корю́ві, три відри́, три брати́, чоти́рі ві́кні; пять зе́рен, шість кни́жок, сто дере́в* і т. под., хоч цей характер речівників вони заховали тільки в номінативі і акузативі, а в решті відмінків вони його вже втратили, набувши характеру прикметникового: *дво́м коро́вям, тром брата́м* і т. ін.

Деклінація числівників.

294. Один, одна, едно має за́йменикову деклінацію і відміння ся подібно до той, та, те: *одін, одного, одному, одним, одним (одному)*, мн. *одні, одні́х* і т. д., *одна, одної (одній)* і т. д.

Два, дві, три і чотири відмінюють ся так:

н. і а.	два, двох	дві	дві, два	три	чотирі (штіри)
г. і л.	двох	"	"	трох	чотирѳх
д.	двом	"	"	тром	чотирѳм
і.	двома́	"	"	трома́	чотирма́

Числівники *пять, шість, сім, вісім* і т. д. до *сто* відмінюють ся так:

н. і а.	пять	шість
г. і л.	пяти́ (пятьѳх)	шости́ (шістьѳх)
д.	пяти́ (пятьѳм)	шости́ (шістьѳм)
і.	пятьма́	шістьма́
н. і а.	сім	десять
г. і л.	семи́ (сімох)	десяти́ (десятьѳх)
д.	семи́	десяти́ (десятьѳм)
і.	сьома́	десятьма́

При тому *сорок* або не відміння ся, або ж має для *ґенітиву* форму *сорока́*; *пятьдесят, шістьдесят (шісьдесят), сімдесят, вісімдесят*, здебільшого не відмінюють ся, або ж відмінюють обидві складові частини, напр. *пяти́-десяти́*. В *двадцять, тридцять* і т. д. *один, два* і т. д. перша частина не відміння ся: *двадцять одного, двох* і т. ін.

Сто, двісті (двіста), триста, чотириста, п'ятьсот і т. д. мають ще тільки форму *ґеніт.* (хоч „до сто баб“), *двох сот, чотирѳх сот, пяти сот*. Від *сто* подябує ся ще форма інструм. *стома́*.

Подібним способом відмінюють ся невизначені, або загальні числівники: *кільки, стільки, багато: кільки (кімка), кількох, кілько́м, кількома́; багато, багатьѳх, багатьѳм, багатьма́*.

Тисяча відміняє ся, як речівники III або IV деklinації (*бѣча, річ*).

Від числівників родових постанли прислівники числівникові множині: **двічі, тричі, двокроть, ескроть**; до прислівників належить і **раз**.

Увага. Прийменник **по** падає числівникові поділового характеру: *по два, по три, по чотирі* і т. д. *по двох, по трох, по п'ятеро; по-багату, по-малу, по-троху*.

295. Числівники збірні: **обидва, обидві, двоє, трое, четверо, п'ятеро**, і т. д. не відміняють ся.

До збірних належать і такі вирази, як *п'яра, п'ятка, шістька, дев'ятка, копі, сотка, тисячка, десяток, двадцятьок, тридцятьок*, і т. под., що відміняють ся, як речівники.

296. Числівники рядові: **перший, другий, третій** і т. д. відміняють ся, як прикметники; при тому, коли числівник рядовий складає ся з десятків і одиниць, то відміняють ся тільки одиниці: *двадцять першого, двадцять першому, двадцять другого, другому* і т. д.

Від рядових постанли числівникові прислівники: *у-перше, у-друге, у-третє, найперше* і т. п.

297. Числівники дробні: *півтора, півторі; півтретя, півтреті, півчверта, півчверти* не відміняють ся.

298. Числівники множині **двоятий, третій** і т. д., **двоїстий, трієстий**, відміняють ся, як прикметники.

Від числівників множинних постанли відповідні прислівники: *двоєю, трією* і т. д.

Часівник.

I. Нині теперішнього часу.

299. **Теперішній час** дійсного способу. Часування українського часівника в наші часи зводиться власне до відмін

теперішнього часу і почасти вольового способу, бо решта форм, щоб-то часи минулий, передминулий, прийдучий, часи гаданого способу і деякі форми способу вольового творять ся оппсово, щоб-то за поміччу причасника активн. (на **в, ла, ло, ли**) або ж інфінітива і форм часівників **бути і (н)яти** [(і)мѣ, (і)мѣш і т. д.). Форми теперішн. часу творять ся з пня тепер. часу і особових кінцівок.

Особові кінцівки такі:

	одн.	мпож.
особа 1.-м,-у		-мо
„ 2.-ск,-ш		-те
„ 3.-ть,—		-уть(ють).-ать(ять).

Кінцівка 1-ї ос. одн.-м залишилася ся тільки в кількох часівниках, а власпе в формах *да-м, ї-м, (по)вім*, (і в галицько-подільськ. говірках *ем: ходив-ем, ходів-ем*), решта ж має кінцівку-**у(ю)**, що утворила ся з праставянського носового ж (**ѣ**).

Кінцівка 2-ї ос. одн. -си заховала ся теж тільки в формах вищеназваних часівників *да-си, ї-си. ві-си, є-си*, решта має кінцівку-**ш**.

Кінцівка 3-ї особи-ть заховала ся в часівниках з нєм на -и, напр. *сидіть, ходитъ*, а в інших кінцівка -ть віднала здебільшого ще в часи передісторичні; при чому навіть в пнях на -и-, коли на його не падає наголос, в багатьох українських говірках по аналогії з формами без -ть, замість -ить подибуємо -и або -е, напр. *хѣди, нѣси. вѣди і хѣде, нѣсе, вѣде=ходитъ, нѣсѣть, вѣдѣть*.

3-тю особу мн. на -ать(ять) мають пні теп. ч. на-и, напр. *хѣдѣть (хѣд-и-и), вѣдѣть, нѣсѣть, сидѣть*, при тому коли не падає наголос на кінцівку -ать, то подибують ся теж форми на-уть(ють): *хѣдѣють, вѣдѣють, нѣсѣють*, що належать до інших пнів.

Вирець часування теперішнього часу:

да-м	вез-у́	зна́-ю	сидж-у́ (сидж-у)
да-си́	вез-е́-ш	зна́-је-ш	сид-и́-ш
да-с-ть	вез-е́	зна́-је	сид-и́-ть
да-мо́	вез-е-мо́	зна́-је-мо	сид-и-мо́
да-с-те́	вез-е-те́	зна́-је-те	сид-и-те́
дад-у́т	вез-у́ть	зна́-ј-уть	сид-я́-ть(сид-и́-ать).

Треба зауважити, що показані форми мають значіння генер. часу тільки в часівниках недокоханих; а в часівниках докоханих форма тепер. часу має значіння прийдучого часу, напр. *дам, привезу́, посі́джу, зазна́ю*.

300. Вольовий спосіб. Форми вольового способу з свого походження власне забуток колишнього опатива (бажаного способу), що є, напр. в грецькому ланці.

Форми кінцівок вольового способу такі:

одн.	множ.
	1 особа- ім(о),-ймо
2 особа- и,-й	2 „ -іть(іт),-йте

Кінцівку 2 особи одн. на-и мають часівники з пнями тепер. ч. на шелестівку і при тому тоді, як наголос падає на-и, напр. *бер-и́, нес-и́*. (але *ход-и́, і ходь*), коли ж наголос не падає на и. то воно зникає або без сліду, або ж його колишннн при-сутність виражає ся пом'якшенням попередньої шелестівки, напр. *приходь, принось, приво́дь, кинь, стань, пості́в*.

Голосові пні мають вольовий спосіб на-й: *ма-й, кох-и́, трива́й, би-й*.

1-ша особа мн. для пнів шелестових кінчить ся на імо (пні на в на-мо). для голосових на-ймо, напр. *ходімо, берімо* (часто скорочено *ходім, берім*), *пості́мо, коха́ймо, трива́ймо*.

2-га особа мн. в шелестових пнях кінчать ся на-іте, при тому кінцеве е в часівниках, що мають в одн.-и, діалектичче

або відпадає без сліду, або ж лишає слід, м'якшучи пошередню шелестівку, напр. *беріте, беріть, беріт*, а в тих часівниках, що в однині кінчать ся на м'яку шелестівку, на-те: *приходьте, зачосьте*. В голосових ниях 2-га особа кінчить ся на *-йте*: *привийте, кохайте, бийте*.

Увага. Для 3-ї особи вольового способу укр. язык послугує ся:

1. другою особою одн. і множ., напр.: *помаий бі; прибудь тицтя, розум буде; святій ся ім'я твоє; ратуйте хто в Іоїа вірує*.

2. описово — виразом *нехай* (вольов. спос. від. *нехати*), або *хай, най* (скор. з *нехай*) і 3-ю особ. дійсного способу, напр. *нехай (хай, най) прийде, прийдуть, не приходять*.

Для зміцнення вольов. способу вживають частинць *но, ж*, напр. *візьмі-но, бері-ж*.

Окрім названих форм вольового способу, є ще описові форми із заучинком *щоб* (з *що* і часівн. *бих, би*) і причасника акт. минул., напр. *щоб ти прийшов, щоб ви двєрі зачинили; щоб він до мене приходив*; і теж, на ознаку великого байання, вираз *бодай* (з *бог-дай*) і прич. акт. минул., напр. *бодай не ділядів*.

301. Причасник тепер. часу активний кінчить ся на *-учи* (ючи), *ачи*(ячи).

При тому кінцівку *учи*(ючи) мають часівники I, II, V і VI кляси, *-ачи*(ячи) III і IV-ї. Практично їх відповідно творити від 3-ї особи множ. дійсного способу, відкидаючи кінцівку *-ть* і прилучаючи *-чи*, напр. *беру-ть, беру-чи; ходи-ть, ходи-чи*. Відповідно до того, як форми 3-ї особи мн. на *-ать, -ять* змінюють ся з формами на *уть, ють*, так і причасники на *-ачи, -ячи* змінюють ся з формами на *учи, ючи*, напр. *ходячи* (наче від *ходять*), *сидючи* (при *сидять*)

II. Іші інфінітиву.

302. Інфінітив кінчить ся на-ти, що часом скорочує ся в -ть (в галиц. говірках іші на **г, в,** мають інфінітив на **чи:** *мочі, течі, січі*).

303. Причасник присудковий минул. ч. активн. інів голосових кінчить ся на -в,-ла,-ло, мн. -ли. У інів шестестових в муж. р. дає чистий понь (в наслідок відпаду кінцевого **л(в)**), напр. *нас, ліз, ніс, стри*, але у мн. і також в ж. і сер. р. оди., шестестових інів суф. -л- заховує ся: *нісли, нісли, ніслю; лізли, лізли, лізлю* і т. под. також заховує ся воно в іменній формі (атрибутивній) таких причасників, напр. *заліз-лий, мик-лю-лий, триві-лий, засові-лий, приніс-лий* і т. ін.

304. Причасник минул. ч. активний кінчить ся в часівниках з голосовим дном на -вши, а в іних шестестових на -ши, напр. *взявши, посідавши*, але *нісши, бівши* і т. под.

305. Причасн. минул. ч. пасивний кінчить ся на -н-ий, ен-ий,-т-ий.

На -ний, а, е мають кінцівку іші інфінітива голосові на -а-, напр. *ніса-ний, зні-ний, бра-ний* (але й *бра-тий*), *позолочу-ний, подоточува-ний* (*) і т. под.

На -ений, а, е: а) іші шестестові, напр. *ніс-ений, гріз-ений; пріж-ений, ніс-ений* (від *прі-ти, ніс-ти*, **г** і **в** перед **е** мінять ся в **ж, ч,** див. § 50).

б) іші на -и- (IV кляса): *нош-ений (нос-и-ти-носіений-ношениий, § 51), прош-ений, біл-ений, куп-л-ений (куп-ієний § 52 в), топ-л-ений, роб-л-ений; яв-л-ений; прощ-ений, хрещ-ений* (ст.—щ § 52 б).

(*) Що в голуба та сизая голова,
А в голубки позолочува,а,
Чорним шовком подоточуваа Метл. 25-26.

в) пні на -І- (III кляса): *засідж-ений (сиді-ен), наслідж-ений, вєрч-ений*.

Увага. По аналогії з причасниками на -а-ний, діалоктично подібають ся: *нєсний, прѣжаний, нєчаний, нєшаний, пробаний, білний, робляний, прощаний, засіджаний; оди-нний і т. ін.*

На -тий, а, е мають кінцівку пні бозеуфіксії (I кляса) голосові на -і, -у і -я (з **а**) і шелестові на р, напр. *вй-тий, мй-тий, крі-тий, шй-тий, бі-тий; ді-тий, трі-тий; (за)бў-тий, дў-тий, чў-тий, жє-тий, мя-тий; дєр-тий, (по)-жєр-тий, (за)нєр-тий, нєр-тий*.

Пні на -ну (II кляса) мають кінцівку на -ений, і на -тий, хоч переважає перша, напр. *зімж-ений і зімкнутий, одж-ений і оджн-утий, кін-ений і кін-утий, стріж-ений і стріжн-тий, вєрж-ений і вєржн-тий*.

306. Причасник присудковий минул. ч. пасивний є власно середн. рід іменної форми причасника минул. ч. пасивного, напр. *ношено, кошено, бїто, мїто, жєто, дєрто, кїнено, і кїнуто, вєджєно, брєджєно*.

Часи описові, або зложені.

307. Минулий час. В давній мові минулий час творив ся з причасника присудкового минул. ч. активного на -л(в),-ла, -ло і теперішнього часу помічного часівника **бути** (**вѣти**): *єсм, еси, єсть, єсьмо, есте, суть; забутки цєї кон'югації лишали ся в галицьких формах, напр. носѣв-ем, носѣв-сьє, носѣли-сьмо, носѣли-сьте*. В укр. говірках минулий час тепер творить ся без помічі часівника **бути**, являючи з себе тільки причасну форму і стосунок до особи виражаючи займенником особовим, напр. *я, ти, він носѣ: ми, ви, вони носѣли*.

Увага: Зрідка ще подібає ся форма 2-ї особи одн. з помічним часівником, напр. *ходив єси, тав єси*.

308. Передминулий час творить ся за помічку минулого причасника часивн. **бути** -- **був** і такого ж причасника даного часівника, напр. *я, ти, він був прийшов; ми, вони були прийшли.*

309. Прийдучий час твориться з інфінітива (або причасн. акт. присудк.) і форми помічного часівника **бути** і **няти**: *буду, будеш і т. д. му; меш і т. д.*

Взірець часування прийдучого часу:

посяти-му	б́уду	} посяти або посяв
посяти-мені	б́удеш	
посяти-ме	б́уде	
посяти-мемо	б́удемо	
посяти-мото	б́удете	
посяти-муть	б́удуть	

310. Гаданий спосіб. Гаданий спосіб має два часи: теперішній і минулий. Перший творить ся з останків аориста часівн. **бути** (кыти), що зберіг ся в формі частинці **би, б**, і причасника минулого акт. присудк. даного часівника; минулий час творить ся з гаданого способу часівн. **бути** і причасника присудк. минулого активн.

Взірець:

теперішн. час: *я, ти, він би прийшов, ми, ви, вони б прийшли.*

минулий час: *я, ти, він би був прийшов, ми, ви, вони б були прийшли.*

Частинця гадана **би, б** часто не стоїть безпосередно при часівнику, а злучає ся з іншими словами, переважно із злучниками: *а, що, коли, де, і т. под., напр. охоче-б я прийшов, аби сюди не ходили, постівлено вірту; він не прийде, щоб ви знали.*

311. Пасивні форми часування творять ся в причасниках пасивного на -ний і -тий і помічного часівника бути, що в теперішнім часі опускає ся.

Візрець пасивних форм:

д і й с н и й с п о с і б.

теперішн. час: я, ти, він принесений,
ми, ви, вони принесені.

минулий час: я, ти, він був принесений,
ми, ви, вони були принесені.

прийдучий час:	я б́уду	{	ми б́удемо	{	принесені.
	ти б́удеш		ви б́удете		
	він б́уде		вони б́удуть		

г а д а н и й с п о с і б.

тепер. час.	як-би	{	я принесений,	ми принесені
	коли-б		ти „	ви „
	аби, щоб		він „	вони „

минул. час. я б́ув би перенесений
ти б́ув би „ і т. д.

в о л ь о в и й с п о с і б.

б́удь принесений; б́удьмо, б́удьте, нехай (хай, наї) б́удуть принесені.

Неособові пасивні форми виражають ся причасником пасивн. присудковим минутого часу і помічн. часівн. **бути**.

принесено (є); було, б́уло: принесено, аби принесено, було б́ принесено.

Часто пасивність виражає ся прилученням рефлексійного займенника **ся** до активної форми часівника, напр. *книжка читає ся, читала ся, б́уде читати ся, хата б́уде ся.* Неособово: *хата б́уде ся, б́удуватиме ся.*

Поділ часівників на кон'югації.

312. Як часування укр. часівника зводить ся головню до часування теперішнього часу, то за підставу до поділу на кон'югації взято суфікс нів теперішнього часу.

По характеру ния тепер. часу всі укр. часівники можна поділити на чотири кон'югації, що з огляду на існування ния інфінітивного, відмінного від ния теперішн. часу, так поділяють ся на громади.

I кон'югація обімає часівники, яких нень теперішн. часу творить ся суф. -у, -є-.

Громада 1. $\left(\frac{e, y}{-}$) замикає часівники, що нень інфінітиву рівний кореневі: *нєс-ти, нєс-ти*.

Громада 2. $\left(\frac{e, y}{a}\right)$ нень інфінітиву кінчить ся на -а: *вє-а-ти, бр-а-ти, рє-а-ти*.

II кон'югація. Суфікс ния теперішн. часу -ну нє-:

Громада 1. $\left(\frac{ne, ny}{-}$) Нень інфінітиву рівний кореневі: *стї-ти, тїя-ти, лїя-ти, сїх-ти, дїх-ти, ді-ти*.

Громада 2. $\left(\frac{ne, ny}{ny}\right)$ Нень інфінітиву має суф. -ну: *їй-ну-ти, їя-ну-ти, їн-ї-ти* (жор. *їб-*), *крїк-ну-ти, тїа-ну-ти*.

III кон'югація. Суфікс ния теперішн. часу -ју, -је-:

Громада 1. $\left(\frac{je, jy}{-}$) Нень інфінітиву рівний кореневі: *бї-ти, знї-ти, грї-ти, вї-ти, їнї-ти*.

Сюди ж належать часівники на -оло-, -оро-: *молї-ти, полї-ти, колї-ти, борї-ти*.

Громада 2. $\left(\frac{je, jy}{a}\right)$ Нень інфінітиву творить ся від кореня за поміччу суф. -а-: *ка-ја-тись, ла-ја-ти, сі-ја-ти, да-а-а-ти, пис-а-ти, вєз-а-ти, сїя-а-ти*.

Г р о м а д а 3. $\left(\frac{a+j\epsilon, jy}{a}\right)$ Часівники похідні; нень інфінітиву кінчить ся на -а: *чита-ти, трива-ти, бува-ти, збира-ти*.

Г р о м а д а 4. $\left(\frac{i+j\epsilon, jy}{i(a)}\right)$ Часівники похідні, нень інфінітиву кінчить ся на і(ѣ), при чому після j, ж, ч, ш мінять ся і на а, див. § 49, в.: *сїв-і-ти, зелен-і-ти, жал-і-ти, буж-а-ти (бужати), старіи-а-ти*.

Г р о м а д а 5. $\left(\frac{y+j\epsilon, jy}{y-a}\right)$ Часівники похідні. Часівниковий нень на-у-, нень інфінітиву на-а-, в наслідок цього інфінітив на-у-в-а-ти: *куп-у-в-а-ти, урт-у-в-а-ти, бід-у-в-а-ти, корол-ю-в-а-ти (корель-у-в-а-ти)*.

IV кон'югація. Нень теперішн. часу на-м-:

Г р о м а д а 1. $\left(\frac{\dot{a}}{u}\right)$ Нень інфінітиву рівний пневі теперішн. часу: *воз-а-ти, пос-а-ти, боро-н-а-ти, труд-а-ти*.

Г р о м а д а 2. $\left(\frac{\dot{a}}{i(a)}\right)$ Нень інфінітиву на і(ѣ) (після j, ж, ч, ш на а): *віс-і-ти, гр-і-ти, грем-і-ти, держ-а-ти, лет-а-ти, блиц-а-ти, мов-а-ти, крач-а-ти, леж-а-ти, сто-ї-а-ти, сто-а-ти*.

313. Окрім розглядених вище типів часування, в українській мові є чотирі часівники, що заховали оделід давньої кон'югації без суфіксу теперішнього часу, а власне: *бути, давати, (по) вісти*.

Часування часівника бути.

314. Кон'югація часівника **бу-ти** має три пні: нень теперішн. часу **єс**, нень минулого часу **бу-** і нень прийдучого часу **буд-**.

Дійсний спосіб.

теперішн. ч. прийдуч. ч. минулий ч.

одн.	1. —	бўд-у	я	} був, була, було.
	2. (сеі)	бўд-еш	ти	
	3. е, есть.	бўд-е	він	
множ.	1. —	бўд-емо	ми	} були.
	2. —	бўд-ете	ви	
	3. —	бўд-уть	вони	

Гаданий спосіб.

Теперішн. час. Тепер. ч. заховав ся в виді частиці
би, б, що стосує ся зарівно до всіх осіб, напр.:

Як би, мати, я ссїл, я б до тебе прилетїв. Макс. 17.

Да проси, доненько, Бога, що-б щаслива дорога. Чуб. IV, 128.

Кли б ти добра жінки, ти б сидїла дома. Метл. 306.

Як би він в дорозі, то б ренїли вози. Рудч. Чум. п. 183.

Минулий час. Я, ти, він (вона, вонб) був би, була б;
ми, ви, вони, були б.

Вольовий спосіб.

множ. 1 ос. бўдьмо
одн. 2 ос. будь „ 2 ос. бўдьте

Причасники тепер. ч. акт.: бўдучи.

минул. ч. присудк. акт.: був, була, було.

минул. ч. акт.: бўвши.

пасивний тільки в зложеннх: (за)бўтий, а, с.
(на)бўтий і т. д. (за)бўго, (на)бўго.

315. Часівники дати. їсти, (по)вісти.

Тепер. ч. дійсн. способу.

дам	Їм	(по) вім
дася́	Їся́	(по) віся́
дасть	Їсть	(по) вість
дамó	Їмó	(по) вімо
дасте́	Їсте́	(по) вісте́
дадѣть	Їдѣть	(по) відѣть

Вольовий спосіб.

да́й	Їж	(по) віж
да́ймо	Їжмо	(по) вімо
да́йте	Їжте	(по) віжте

Причасники.

даю́чі	Ї́дячи	
да́вши	Ївши	(по) вівши
дав	Їв	(по) вів
да́ний	Ї́жоний	(по) ві́джоний

І. Кон'югація.

316. Часівниковий пеня́ рівний кореневі.

Пеня́ теперішн. часу́ творить ся, додаючи до часівникового пня́ суф.-у, -в-.

По різниці форм інфінітиву маємо такі громади:

Г р о м а д а І. Пеня́ інфінітиву рівний кореневі. Корені кінчать ся на шестівку (Часівники І класи).

а) на шестівки передньозлпкові: **з, с, д, т, р:**

вез-ти (вез-ѳ), нес-ти́ (нес-ѳ), вєс-ти́ (вед-ѳ), плєс-ти́ (лет-ѳ), жє́р-ти (жер-ѳ).

Діасний спосіб.

Теперішній час:

нес-ѣ	вед-ѣ	жер-ѣ
нес-ѣш	вед-ѣш	жер-ѣш
нес-ѣ	вед-ѣ	жер-ѣ
нес-ѣмѣ	вед-ѣмѣ	жер-ѣмѣ
нес-ѣте	вед-ѣте	жер-ѣте
нес-ѣть	вед-ѣть	жер-ѣть

Вольовий спосіб.

нес-ї	вед-ї	жер-ї
нес-їм	вед-їм	жер-їм
нес-їть	вед-їть	жер-їть

Причасники:

нес-учї	вед-учї	жер-учї
нїс-ши	вїд-ши	жѣр-ши
нїс, неслѣ, -ло	вїд, велѣ, -ло	жер, жерлѣ, -ло
нїс-енїй	вїд-енїй	жер-тїй

Часівниковий речівник.

нїс-ення	вїд-ення	жер-тя
----------	----------	--------

Уваги.

317. Пнї д і т в інфінітиві перед -ти мають с з випадом д і т (див. § 52, в. увага 3): *чус-тїй—чуд-ѣ, прїсти—прїд-ѣ, клїсти—клад-ѣ, брестїй—брїд-ѣ, плестїй—плїст-ѣ, мїстїй—мїт-ѣ*, теж д і т випадають в причасниках минул. активному і активн. присудковому (§ 55): *чув, прїв, клав, брїв, плїв, мїв; чївши, прївши, і т. д. (в=л) після с і з відпадає в м. р. одн. в причаснику минул. акт. присудк. (§ 55): нїс, вїд.*

Коренево в я цих само причасниках в м. р. оди міняють ся в і, опріч пнів на р: *брів брівти, віз-візши, мів-мівши, плів-плівши*, і т. под., але *дёр-дёрши, пер-пёрши, мер-мёрши* і т. под.

Причасник мпнул. пасивний у пнів на р кінчить ся на -тий: (за)жёр-тий, пёр-тий, дёр-тий, (про)стёр-тий.

Теперішн. час від пёрти і мёрти—пру. *преш; мру, мреш* і т. д. прич. тепер. ч. акт. *пручі, мручи*.

318. 1. Їти:

теп. ч. *їд-у, їд-еш, їд-е* і т. д. (пень *їд-*).

вол. сп. *їди; ходім, ходіть* (від часівн. *ходіти*), але в префіксованих -*їдім, -їдіть: заїдім, заїдіть*.

Прич. минул. акт. *їшов, їшав, їшав; їшовши* (преф. *най-шов, найшовши*) прич. минул. пасивн. в префіксованих: (*но*) *їдений*.

2. Їхати. Пень теп. ч. *їд-*. Пень інфін. *їха-*.

теп. ч. *їд-у, їд-еш* і т. д.; вол. сп. *їдь, їдьмо, їдьте*; причасп. минул. ч. *їхав, їхавши*.

3. Сісти. Пень тепер. ч. *сад-*; теп. ч. (зн. прийдуч): *сяду, сядеш* і т. д.; вол. сп. *сядьмо, сядьте*.

4. Рости (з *рост-ти*). Пень тепер. ч. *рост-*. Теп. ч. *рост-у, рост-еш* і т. д. Прич. минул. ч. *ріс, росав, -ав; рісши*

319. б) на шестівки задньоязикові г, і я:

ляг-ті (ляж-у)	волокт-й (волоч-й)
мог-ті (мож-у)	пек-ті (печ-й)
пряг-ті (пряж-й)	рек-ті (реч-й)
стерег-ті (стереж-й)	сік-ти (січ-й)
	товк-ті (товч-й)

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

стереж-у	печ-й
стереж-еш	печ-еш

стереж-é	печ-é
стереж-омо	печ-омо
стереж-етé	печ-етé
стереж-ють	печ-ють

Вольовий спосіб.

стереж-й	печ-й
стереж-ім	печ-ім
стереж-іть	печ-іть

Причасники.

стереж-учй	печ-учй
стеріг-ши	пiк-ши
стеріг, стерегдй.-лô	пiк, пекдй.-лô
стережений	печ-ений

Часівниковий речівник.

стереж-ення	печ-ення
-------------	----------

Уваги.

820. В першій особі одн. і в третій особі мн. по аналогії з іншими особами маємо -жу, -чу, -жуть, -чуть замість сподіваних -ку, -гу, -куть, -гуть.

Прич. минул. акт. від *запрягти*—*запріг* і *запріг*, *запрігши* і *запрігшии*.

Кореневе *е* в прич. минул. ч. акт. одн. міняєть ся в *і*: *беріг-берігшии*, *тік-тігшии*.

В (л) після г і я відпадає в м. р. одн. в прич. минул. акт. присуд.: *міг*, *ріг*.

321. Бігти: тепер. ч. *біжу*, *біжйи*, *біжять*, *біжимо*, *біжите*, *біжять*, вол. сп. *біжи*, *біжім*, *біжть*, прич. теп. ч. акт. *біжучй*, прич. минул. акт. *біг*, *біла*, *біло*; *бівши*.

322. в) на носові м і н:

вз-й-ти(віз-ьм-ѣ)	мй-ти(мп-у)
дѣ-ти(дм-у)	пй-с-ти(пп-у)
жй-ти(жи-у)	тй-ти(тп-у)
нй-ти(йм-у)	(по)чй-ти(почн-ѣ)

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

дм-у	тп-у
дм-еш	тп-еш
дм-е	тп-е
дм-емо	тп-емо
дм-ете	тп-ете
дм-уть	тп-уть

Вольовий спосіб.

дм-и	тп-и
дм-ім	тп-ім
дм-іть	тп-іть

Причасники.

дм-учй	тп-учй
дѣ-вши	тй-вши
дув, дѣла-ло	тлв, тйла-ло
дѣ-тий	тй-тий

Часівниковий речівник.

дуттй	(за)тйгй
-------	----------

Уваги.

323 В інфінітиві голосівки **у**, **я**, що попереджують кінцівку **-ти**, постави в носових **ж**, **л** (**дѣти-дѣмти**, **тати-тьнти**),

що заховали ся в ній тепер. часу в наслідок наступної голо-
сівки ($\text{ж}=\text{у}$), перед якою носовий звук розклав ся на складові
елементи ѣм , ѣн , при чому ѣ і ѣ в укр. мові зникли, через
те і з'явились нії дм (дѣм), тн (тѣн) і т. ін.

В часівниках *нясти*, *клясти*, *с* вставне, див. § 56.

Всі часівники з пнем на носові м , н мають причасник
минул. пасивн. на **тий**: *взя-тий*, *мня-тий* (*мя-тий*), *поча-
тий*, і т. ін.

Префікс **с(з)** перед пнем тепер. часу переходить в **зі-**:
зітну́, *зімну́*, *зіпну́*, *зідну́*, і т. ін.

324. 1. **Н-яти** (пень інфінітиву має евтонічно н) теп. ч.
йму, *ймени*, *йме*, *ймемо́*, і т. д. вол. сп. *йми*, *ймі́м*, *йміть*, прич.
няю, *няю́*, *-ю́*; *нявши*.

Сипрефіксовані з **й** перед н , коли префікс кінчать ся на
голосівку **е**, **и**, **і**, **о**: *прийня́ти*, *дійня́ти*, *протня́ти* і т. ін.
(§ 56, б), і з н , коли префікс кінчать ся на **а**: *заня́ти*, *нан-
ня́ти* (і *наиння́ти*), але *взя́ти*—*виз-ѣм-ѹ*, *виз-ѣм-еш*, і т. д.

Здійня́ти при *зня́ти*, утворено по аналогії з *дійня́ти*

2. **Нлясти-кляну́**, *кляне́ш*, і т. д.; *клявши*, *клятий*.

3. **чати** (*чати*) вживає ся тільки з префіксами: *зача́ти*,
поча́ти, *ви́чати*, *розпоча́ти*, напр. *зачну́*, *зачне́ш* і т. д.; *зачію́*,
зачію́ши.

Від цього ж кореня **чнь** повторні часівн. *зачина́ти*, *по-
чина́ти*, і т. д. (IV кон'югації).

Мяти має ще форму *мняти*.

325. г) на губні б, п, в:

греб-ті́(гребѣ́ти-гребу́)	хрон-ті́(хрону́)
плив-ті́(плиѣ́сти-пливу́-ѹ)	сон-ті́(сону́)
жи́-ти(живи́-ѹ)	рев-ті́(реву́)
ску́б-ти(скубу́-ѹ)	

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

греб-у́	плив-у́
греб-е́ш	плив-е́ш
греб-е́	плив-е́
греб-емо́	плив-емо́
греб-ете́	плив-ете́
греб-у́ть	плив-у́ть

Вольовий спосіб.

греб-і́	плив-і́
греб-і́м	плив-і́м
греб-і́ть	плив-і́ть

Причасники.

греб-учі́	плив-учі́
греб-ши́	плив-ши́
греб,гребла́,-ло́	плив,плила́,-ло́

Часівняковий речівник.

гребі́ння	плитті́
-----------	---------

Уваги.

326. Часівники **гребти** і **пливти** часом мають вставний **с** в інфінітиві, останній з опустом **в**: *гребсти́, пливти́*; так само **в** опускає ся **в жити**, що в галицько-подільськ. говірках має форми: *жси́ю, жси́ш* і т. д. вольов. спос. *жйи́, жйі́мо, жйі́те* по III кон'югації гром. 1. Причасники (*про*)*жйі́тий; жйі́вши*.

Причасник минул. пасивн. від. *ску́бти* — (*сб*)*ску́блений* і *ску́баний*.

В причаснику минул. активн. присудков. **о** і **е** мінять ся в **і**: *ревті́-ріа́ (ревлі́,-ло́), хропті́-хріп (хроплі́,-ло́), сонті́-сіп (солі́,-ло́)*.

327. Г'ромада 2. Понь інфінітиву в корінь в суф.-а,-
бр-а-ти, пр-а-ти, вв-а-ти, гн-а-ти, рв-а-ти, сс-а-ти.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

бер-у́	рв-у
бер-е́ш	рв-еш
бер-е́	рв-е
бер-е́мó	рв-е́мó
бер-е́тє	рв-е́тє
бер-у́ть	рв-у́ть

Вольовий спосіб.

бер-я́	рв-и
бер-я́м	рв-я́м
бер-я́ть	рв-я́ть

Причасники.

бер-у́чі	рв-у́чі
бр-а́вши	рв-а́вши
бр-а-в, бр-а́-ла, -ло	рв-а-в, рв-а́-ла, -ло
бр-а́ний	рв-а́ний

Часівниківий речівник.

брання́	рвання́
---------	---------

Уваги.

328. Подібно до брати відміняє ся й прати (*пер-у*).

Звати має *зв-у, звеш, зве і зсв-у, зовеш, зове* і т. д. вольов. спос. *зв-и і зов-и*.

Подібно до рвати відміняє ся ссати.

Гнати має тепер. ч. *жену́, жені́ш, жені́, женемо́, женете́, жену́ть*, вольов. спос. *жені́й, жені́м, жені́ть*. Причасн. *жену́чий; іна́вши*. Є паралельні форми гонити по IV кон'югації.

Гнати: *тчу́, тчеш, тче, тчемо́, тчече́, тчуть; тчи; тку́чи*.

II Кон'югація.

329. Пень теперішн. часу творить ся за поміччу суф. -ну, -не-.

Громада I. Пень інфінітиву рівний кореневі, напр., *ста́-ти, ліи́-ти, тяти́-ти, со́х-ти*. Всі часівники цієї громади протяжні, dokonані і недоконані.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ста́-ну	тяг-ну́
ста́-неш	тяг-неш
ста́-не	тяг-не
ста́-немо	тяг-немо
ста́-нете	тяг-нете
ста́-нуть	тяг-нуть.

Вольовий спосіб.

ста́-нь	тяг-ні́
ста́-ньо	тяг-ні́м
ста́-ньте	тяг-ні́ть.

Причасники.

—	тяг-ну́чи
ста́-вши	тяг-ши
ста́-в, ста́ла, -до	тяг, тягла́, -до
—	тяг-не́вший.

Часівниковий речівник.

стання

тягновня.

Уваги.

330. Інфінітив цієї громади часто подибує ся в суф-ну-, напир. *дохти* і *дохнути*, *пѣхти* і *пѣхнути*, *ліптити* і *ліпнути*, *кієсти* і *кієснути*, *стрієти* і *стрієнути*, *моєти* і *моєнути*, *вїєти* (переважно з преф.: *завїєти*, *привїєти* і т. ін.) і *вїєнути*, *жовєти* і *жовєнути*, *лієєти* і *лієєнути*, *їєєти* і *їєєнути*, *одїєти* і *одїєнути*; до-, за-, при-, о-сяєти, але *сяєнути*, по 2-ї громаді.

Вольов спосіб часівників в голосов. коренем ця -**нь**,-**ньо**: *ді-ти*—*дінь*, *діньмо*, *діньте*; *стрі-ти*—*стрінь*, *стріньмо* і т. д., а з шедестовим на-**ни**, нім. нїть: *пѣх-ти*—*пѣхни*, *пѣхнім*, *пѣхніть* і т. п.

В (л) в причаснику минул. акт. присудк. м. р. після шедестівок відпадає: *здох* (*здохла*), *скис*, *напѣх*, *одїє*, *ліє*, *моє* і т. ін.

Причасник минул. пасивн. від *стрієти* по 2 гром. *стрієний* і *стрієнений*, *зустрієний* (*зустрієти*).

До цієї ж громади належать часівники: *від-є*, *ви-почїєти*; *відпочїєну*, *вієєчїєв* і т. д.

331. Громада 2. Пень інфінітива на ну-. Часівники, вилучаючи *тїєнути*, *їєєнути*, *квієєнути*, *блїєєнути*, *їєєнути*, (*вїєєнути*, *тїєєнути*), доконані. В останніх форма теперішн. часу має значіння прийдучого.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

кї-ну	г-ну
кї-неш	г-неш
кї-не	г-не

кй-номо	г-номб
кй-нете	г-нетё
кй-нуть	г-нуть.

Вольовий спосіб.

ки-нь	г-ни
кй-ньо	г-нім
кй-ньо	г-ніть

Причасники.

—	г-нучй
кй-нувши	г-нувши,
кй-нув, кй-нула, -ло	г-нув, г-нула, -ло
кй-нений	г-нутий.

Часівниковий речівник.

кінення	гнуття
---------	--------

Уваги.

332. Причасн. минул. акт. від **вннути**, **тиснути**, **танути** — **въянув** і **вяв**; **тйснув** і **тис** (але тільки **стис**, **притис**), **тйс-нувши** (**стйснувши**, **притйснувши**), **тйнув** і **тав** (префікс. **вжтйв**).

Вольов. сп. ннів, що мають перед суф.-н голосівку, кін-ються на **нь**, **ньо**, **нте**: **глянь**, **гляньмо**, **глянте**, а що ше-вествівку на **-ни**, **-нім**, **-ніть**: **свйсни**, **свйснім**, **свйсніть**.

Причасник мшвул. пасивн. на-ний і на-тий: **кінений** і **кй-нутий**, **сёрнутий**, але завжди **мўтий**.

Бліднути, **худнути**, **слабнути** мають прич. минул. акт. **блід** (**блід**), **бліднувши** (**збліднувши**), **худ** (**схуд**), **хўднувши**, **слаб** (**зслаб**), **слабнувши**.

III Кон'югація.

333. Пень теперіш. часу творить ся за поміччу суф. **ју, јо**. По різниці в творенні шля інфінітивного розрізняємо 5 гром.

Громада 1. Пень інфінітиву рівний керенезі: *зна-ти, бй-ти, рй-ти*. Сюди ж належать часівники на **оло-, оро-**: *мо-лоти, коло-ти, коло-ти, боро-ти, поро-ти*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

пй-ю	кол ю
пй-еш	кол-еш
пй-е	кол-е
пй-емо	кол-емо
пй-ете	кол-ете
пй-ють	кол-ють

Вольовий спосіб.

пй-й	кол-й
пй-ймо	кол-йм
пй-йте	кол-йт

Причасники.

пй-ючи	кол-ючи
пйв-ши	колв-ши
пй-в, пй-ла, -ло	колв-в, колв-ла, -ло
пй-тий	коло-тий, кол-сний

Часівниковий речівник.

пйтія	колотія
-------	---------

Уваги.

334. Подібно до *пй-ти* відмінюють ся *ми-ти, ри-ти, ни-ти, при-ти, гни-ти*, але *би-ти, пи-ти, ви-ти*, мають *бю (бју в біју)*.

ню, ою; беш, пеш, веш, і т. д. Від **ли-ти** тепер. ч. **лию** (з *лію*), **лєш**, **лє** і т. д.; **лий**, **лиймо**, **лийте**.

Причасн. минул. пасивн. у пиів на **а** кінчить ся на---ний: **зміаний**; решта на---тий: **ури-тий**, **бі-тий**.

Молоти має теп. ч. **мєлю**, **мєлєш**, **мєлє**, **мєлємо**, **мєлєте**, **мєлють**; вол. сп. **мєлі**, **мєлім**, **мєліть**.

Причасники минул. пасивн. **мєлєний**, **колєний**, (**колотий**), **поблєний**, **бєрєний**, **пєрєний**.

335. Громада 2. Цєнь інфінітиву творить ся від корєня за поміччу суф. **-а-**: **ла-я-ти** (*ла-ј-а-ти*), **пис-а-ти**, **вяз-а-ти**.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ла-ю	пиш-у	вяз-у
ла-єш	пиш-єш	вяз-єш
ла-є	пиш-є	вяз-є
ла-ємо	пиш-ємо	вяз-ємо
ла-єте	пиш-єте	вяз-єте
ла-ють	пиш-уть	вяз-уть

Вольовий спосіб.

ла-й	пиш-і	вяз-і
ла-ймо	пиш-ім	вяз-ім
ла-йте	пиш-іть	вяз-іть

Причасники.

ла-ючи	пиш-ючи	вяз-ючи
ла-ючиш	пис-а-ючиш	вяз-а-ючиш
ла-я-в. ла-я-ла, -ло	пис-а-в, пис-а-ла, -ло	вяз-а-в, вяз-а-ла, -ло
ла-я-ний	пис-а-н-ий	вяз-а-ний

Часівниковий речівник.

ла-я-ння	пис-а-ння	вяз-а-ння
----------	-----------	-----------

Уваги.

336. В формах нинів тепер. ч. первісні **з, с, х, т, н**, перед суф. **ју, је** мінять ся на відповідні **ж, ш, ч** (§ 51): *казати-кажѣју, вказати-вѣжѣју, колесити-колишѣју, писати-пишѣју, положити-полошѣју, діхати-дішѣју, прохати-прошѣју, махати-махѣју, брехати-брешѣју, токати-токѣју, клонити-клонѣју, воркотити-воркѣју, плакати-плачѣју, скакати-скачѣју*; а в коренях на **б, ж, і, п, ј** переходить в **ль** (**бј=бль; жј=жль; пј=пль**; § 52 в.): *дѣбати-дѣблю, ламати-ламлю, кленити-кленлю* (клен-*ю*), *тріпати-тріплю, сипати-сиплю, спати-сплю, кріпати-кріплю*.

Увага. Від *полохити, діхати, прохати, махати, дѣбати, ламати, тріпати, кріпати*, є ще форми *полохѣю, діхѣю, прохѣю, дѣбѣю, ламѣю, тріпѣю, і т. д.* по взірцю 3-ї Громади.

До цієї ж громади належить подільсько-галлц. форми **ляти=лити: ллю** (і *ллію*), *лліш* і т. д.

Кувати, давати, плювати мають *ку-ю, да-ю, плю-ю* і т. д. Вольов. сл. від **давати: давѣю, давѣймо, давѣйте**; прич. м. пасивн. *діваний*.

Слати: шлю, шлеш, шле, шлемо, шлесте, шлють; шли; шлючі, шлесті.

337. Громада 3. Часівники похідні. Нень інфінітиву з суф. **-а-**, напр. *дѣ-а-ти, слѣ-а-ти, жа-х-а-ти, по-зі-х-а-ти, бу-а-ти, по-маг-а-ти*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

дѣа-ю	слѣа-ю	бува-ю
дѣа-еш	слѣа-еш	бува-еш
дѣа-е	слѣа-е	бува-е
дѣа-ємо	слѣа-ємо	бува-ємо
дѣа-ете	слѣа-ете	бува-ете
дѣа-ють	слѣа-ють	бува-ють

Вольовий спосіб.

дба-й	слуха-й	бува-й
дба-ймо	слуха-ймо	бува-ймо
дба-йте	слуха-йте	бува-йте

Причасники.

дба-ючи	слуха-ючи	бува-ючи
дба-вши	слуха-вши	бува-вши
дбав, дба-ла, -ло	слуха-в, слуха-ла, -ло	бува-в, бува-ла, -ло
дба-ний	слуха-ний	—

Часівниковий речівник.

дбаннѣ	слухання	бування
--------	----------	---------

Уваги.

338. В 3 особі одн. суф. *је* часто відпадає: *має* і *ма*, *грає* і *гра*, *кохає* і *коха* і т. ін.

339. Громада 4. Часівники майже всі похідні не перехідні. Пень інфінітиву кінчить ся на *і(ѣ)* (після *ј. ж. ч. ш а.* § 49 в.): *днѣ-ти*, *сѣвѣ-ти*, *стѣри-ти*, *прѣти*, *боѣтись*, *убѣжати*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

сѣвѣ-ю	убѣжа-ю
сѣвѣ-єш	убѣжа-єш
сѣвѣ-є	убѣжа-є
сѣвѣ-ємо	убѣжа-ємо
сѣвѣ-єте	убѣжа-єте
сѣвѣ-ють	убѣжа-ють

Вольовий спосіб.

сйві-й	убожа-й
сйві-ймо	убожа-ймо
сйві-йте	убожа-йте

Причасники.

сйві-ючи	убожа-ючи
сйві-вши	убожа-вши
сйві-в, -ла, -ло	убожа-в, -ла, -ло

Часівниковий речівник.

сйвіння	убожання
---------	----------

Уваги.

340. Хтіти, хотіти: *хочу, хочеш, хоче, хочемо, хочете, хотіть; (за)хоч, (за)хоче; хочучи; хтів, хотів, -ла, -ло; хотівши, хотівши; хочено.*

341. Громада 5. Часівники похідні. Часівн. пенъ на у пенъ інфінітиву на а (з вставн. в), тям інфінітив на уват *чын-увати, буд-увати, куп-увати, бід-увати, нилън-увати* і т. п.

Дійсний спосіб.

куну-ю
куну-си
куну-є
куну-смо
куну-сте
куну-ють

Вольовий спосіб.

куну-й
куну-ймо
куну-йте

Причасники.

куну-ючи
кунув-вши
кунув-в, -ла, -ло
кунуваний

Часівниковий речівник.

кунування і купування.

Уваги.

342. Причасн. пасивн. завжди **на--ований**: *купований, со-
дваний, мордований.*

IV. Кон'югація.

348. Нєнь теперішнього часу творить ся за поміччу суф. **-и-**.

Громада 1. Нєнь інфінітну рівний нєві тепер. часу, напр., *носі-ти, просі-ти, труді-ти, возі-ти, бороні-ти, дої-ти.*

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

боронію	носи-у
борониши	носи-ли
боронить (борон-е)	носи-ть (нос-е)
боронимо	носи-мо
бороните	носи-те
боронять	носи-ять

Вольовий спосіб.

бороні (боронь)	носи
боронім (бороньмо)	носи-м
бороніть	носи-ть

Причасники.

борон-ячи	носи-ячи
бороні-вши	носи-вши
бороні-в, -ла, -ло	носи-в, -ла, -ло
борон-ений	ноні-ений

Часівниковий речівник.

боронення но́нення і носі́ння

Уваги.

344. В формах 1 ос. одн. давнє и ния перед голосівками змінилося на *ї*; під її впливом попередня шестівка микшить ся, а с, д, т змінилося на *ш, дж, ч* (§ 51), напр. *носії-ти-ноіш, ходіти-ходіш (ходіш), трііти-трііш, нуііти-нуііш, ростіти-роіш*, а в твх, що мають перед суф. и (*ї*) губний в, б, м, п—*ї* відміняє ся на *ль*: *стаівлю, стаівіш*, але *стаівии*), *стаівлять, стаівлений, стаівлячи*; *куіілю, куіілять, куіілений*.

Увага. Про форми *ноішо, ходішо, тріішлю, нуіішо* і т. ін. див. § 51 ув. 1.

Так само і в причасниках пасивн. *ноішений, ходішено, тріішений, нуіішений*. Але *ходіють, ноісять, трііють* з *ходіють, ноісять* і т. ін.

В 3 ос. одн. замість -ить подібує ся форма на -е, напр. *ходіе, ноіе*, а в 3 ос. мн. *ходіють, ноіють* і т. под. по аналогії з 2-ю громадою III коніюг.: *ніше, вііше*.

Вольов. слов. від. *рідити—радй, віірити—віірй, (на)ноіти—(на)ній, бороніти—боронй і бороні; воруніти—ворунй і воруні; помііти—помііе і поміієй, куііти—куііе, потііити—потііи; ходіти, ноііти—ході, ноіі*, але з префіксами-*ходй: приходй,—заходй,—ходіє,—ходіте; приноіє,—заноіє, ноіємо,—ноієте; стаівити, баівити, здорівіти: став, бав, здорів*.

345. Громада 2. Цевь інфінітиву на і (ѣ, (після *ї ж, ч, ш* на *а*): *пріііти, теріііти, сидііти, мійііти, соліііти, боліііти, стоіііти, крічійіти, блищійіти*, і т. под.

Дійсний словосб.

теріі-ію	крич-ію	боіієсь (боі-ієсь)
теріі-иш	крич-іш	боііш ся
теріі-ить	крич-іть	боііть ся
теріі-имо	крич-імо	боіімоєсь
теріі-ите	крич-іте	боіітеєсь
теріі-лять	крич-іять	боііять ся

Вольовий спосіб.

терп-й	крич-й	бій ся
терп-ім	крич-ім	біймось
терп-іть	крич-іть	бійтесь.

Причасники.

тёрпл-ячи	крич-учй	боячісь
терпі-вши	крича-вши	боївшись
терпів,-ла,-ло	крича-в,-ла,-ло	боявся,-лася,-лось.

Часівниковий речівник.

терпі́ння	крича́ння	—
-----------	-----------	---

346. В 1 особ. одн. і 3-ій особ. мнж. після губних і переходить в **ль**: *тёрплю, тёрлять; молю, молять.*

В 1 ос. одн. **д** і **т** мінять ся в **дж** і **ч**: *відіти—віджу, ненавідіти—ненавіджу, летіти—летю.*

Увага. Про форми *летю, відю, сидю* і т. ін. див. § 51, ув. 1.

Причасник тепер. ч. в часівн. з коренем на **д** і **т** на—**учи**: *відючи, летючі*, а в тих, що корінь на губну на—**учи** і на-**ячи**: *тёрлючи і тёрлячи.*

Наголос в різних формах часівника.

347. В теперішн. часі часівників маємо три типи наголосу:

1. Наголос сталий на ній або корені.
2. Наголос рухомий.
3. Наголос сталий на кінцівці.

348. В 1 кон'югації тепер. ч. часівники мають наголос на кінцівці, напр.:

Громада 1. а) *брєдѹ, -дєч, -дє, -демѹ, -дєтє, -дѹть.*

Винятки: стал. на ній: *їдѹ, сядѹ, лізѹ, крадѹ.*

б) *течу́, че́ти, че́, чемо́, четé, чу́ть.*

в) *жну́, жни́ти, жне́, мо́, те́, жнуть.*

Вияткн: в 1 ос. на кінцівці, решта на нні:

візьму́, візьми́ти, візьме́ і т. д.

г) *плови́, ве́сти, ве́, ве́мо, ве́сте, ве́ють.*

Увага. Показуючи наголоси, ми маємо на оці тип укр. наголосу, не відносячись у розгляд діалектичних варіантів. напр., галицько-подільських, де в вищезазначених випадках наголос 1 і 2 ос. мн. на друг. складі: *веди́, веді́ти, веде́, веде́мо, веде́те, ве́дуть.*

Громада 2. *зну́, зви́ти, зве́, зве́мо, зве́те, зву́ть.*

349. В II кон'югації наголос буває всіх трох типів.

Громада 1. а) сталий на нні, коли він був на пні в інфінітиві: *лі́жити—лі́жну, со́жати—со́жну.*

б) рухомий: в 1 особ. на кінцівці, решта на нні в часів-видах, що мають в інфінітиві наголос на—ти, напр. *ля́гти, ля́гати, ля́гнеш; одя́гти, одя́гати, одя́гнеш.*

Громада 2. а) сталий на нні, коли наголос на нні в інфінітиві: *ви́ннити—ви́ну, ви́ннити—ви́ну.*

б) на кінцівці, коли в інфінітиві на суф.—ну: *ми́ти—ми́ти, мие́мо, мие́те; дму́хнути—дму́хну́, не́сти, не́сти, не́мо, не́те, не́ють.*

Вияткн: *усме́хну́ться* має сталий наголос на суф.—ну, на: *усме́хну́сь, усме́хне́мось, не́теш.*

Верну́ти в 1 ос. одн. на кінцівці, решта на корені: *верну́, верне́ти, верне́ і т. д.*

350. В III кон'югації наголос сталий на нні або корені і рухомий.

Громада 1. а) сталий на нні інфінітиву (або корені): *ми́ю, ми́яти; рі́ти, рі́ти.*

Вияткн: часівн. *бі́ти, пі́ти, ві́ти, мі́ти* мають наголос на кінцівці, напр. *бі́ю, бі́ти, бі́, бі́мо, бі́те, бі́ють.*

б) рухомий; в 1 ос. на кінцівці, рента на корені: часів-
ники на -ся, -оро-: *молоти, мєло, мєлєш; пороби, порю, порєш.*

Увага. В західних говірках: *мєло, порю, борю, колю* і т. ін.

Громада 2. а) сталий; на корені, коли в інфініт. на
корені: *кріяти-крію, клікати-клічу.*

б) рухомий; в 1 особ. на кінцівці, рента на корені, коли
в інфінітиві наголоє на суф. -з-: *писати-пишю, пішєш, казати-кажю, кїжєш.*

Винятки: *кувати, давати, млювати*, мають наголоє на
кінцівці, напр.: *курю, курєш, кїє, куємо, куєтє, курють.*

Громада 3. Наголоє сталий на корені або на нні, ува-
жаючи на те, де він був в інфінітиві: *помогати, помогаю; слухати, слухаю.*

Громада 4. Наголоє сталий; на нні інфініт., або на ко-
рені, як в 3-тій громаді: *чоріти, чорію; убожати, убожаю.*

Винятки: В 1-ній ос. одн. на кінцівці, рента на суф.:
боєсь, бєш ся.

В *хтіти (хотіти)*—сталий на корені: *хочу, хочєш* і т. д.

Громада 5. Наголоє сталий на часівн. нні *у купувати-купю, купєш* і т. д.

351. В IV конюгації сталий і рухомий:

Громада 1. а) рухомий, коли наголоє в інфініт. на
суф. -и-, то в 1 особі одн. на кінцівці, рента на нні: *проси-ти—прошю, проєш* і т. д. В західних говірках: *прошу, їблю, їворю, їдєш* і т. ін.

б) сталий, коли наголоє в інфінітиві на корені: *сєрдн-тись-сєрджу(-дю) ся, трітити-трічу, трітєш; вірити-вірю, вірєш; приносити-принєшу, принєши.*

Громада 2. а) сталий; на кінцівці, коли в інфінітиві
наголоє на суфіксі: *стєю, їм, їть, їмо, їтє, їть.*

Винятки: *терїти-терємо, терїти, і т. д.*

б) сталний; на корені, коли в інфінітиві на корені: *мусіти, мійшу, мійсит*.

352. Наголос волювого способу відповідає наголосові 1 ос. одн. тепер. часу, напр. *бреду́-бреді́й, течу́-течі́й, візмю́-візьмі́й, їду́-їдь, ляжу́-ляж, лігну́-лігни, їну́-їнь. шійю́-шій́й, мелю́-мелі́й*, а в таких часівниках, як *ку́ю, нлю́ю, бю, ню*, з конечности переходить на пеня: *куй, нлюй, бий, иий*; в ренгі форм волювого способу наголос заховує той самий характер, що і в 2 ос. одн.: *бреді́й-бреді́м, бреді́ть; ляж-ляжемо, ляжете; бий-биймо, бійте; принось-приносьмо, приносьте*.

Випятки: *помо́жу-помо́жй*.

353. Наголос причасника тепер. ч. акт. відповідає наголосові 3 ос. мн. тепер. часу, неб-то на нні або на кінцівці, напр. *беру́ть-беру́чі, течу́ть-течу́чі, несу́ть-несу́чі, їдуть-їдучи, колю́ть-колю́чи, млю́ть-млю́чи, нлю́ть-нлю́чи, пшуть-пшучи, вяжуть-вяжучи, нося́ть-нося́чи, ворко́чуть-ворко́чучи, то́чуть-то́чучи*.

354. Наголос причасника минул. ч. акт. завжди на нні: *нісши, вівши, дёрши, рісши, дувши, брівши*; при тому, коли в інфінітиві наголос був теж на нні, то і в прич. мнн. акт. він заховує ся на тому самому складі ння: *сві́снути-сві́снувши, ко́ло́ти-ко́ловши, ви́ходи́ти-ви́сходи́вши, купу́вати-кupúвавши*.

355. Наголос причасника минул. акт. присуднсв. в м. р. завжди на нні відповідно інфініт., напр. *ході́ти-ходи́в, приходи́ти-приходи́в*; в ж. і сер. р. часівні І кон'юг. І гром. на **с, з, д, т, к, г**—наголос на кінцівці: *вели́, плелі́, рослі́-о, теклі́, лялі́, моли́-о*, але *сіли́, сікли́, біли́-о*; і також *несли́, взли́* і *неслі́, взли́*; в шнях теп. ч. на **м, н**: *узя́ла і узя́мі, поча́ла і поча́мі*; далі нні на **б, в**: *греблі́, плили́-о*, але *ску́пили́-о*. В II кон'юг. гром. І.: *тислі́, одялі́, осялі́*.

В III кон'юг. гром. І.: *лилі́, пйли́ і пили́, біли́*.

В часівнику *бути́-булі́, набулі́, прибулі́* але *забу́ли́-о*.

В ренті випадків наголос відновідає м. р. *заходив-заходила,-о; мер-мерла,-о; приносив-приносила,-о.*

356. Наголос причасника мизул. ч. пасивного завжди на часівн. пні, напр. *несений, седений, жёртий, прошений, скублений, тлісний, кінчений, колений, писаний, вязаний, діваний, слуханий, купований, боронений*; але в часівн. 1 кон'юг. гром. 1 пні на *г* і *к* мають наголос часом також і на кінцівці переважно тоді, як мають значіння прикметників: *печений-печений*, (але завжди *свічений, припечений, запечений* і т. д.), *стержений-стержений*, (але *спестеріжений*), *бережений, товлений* і *товчений*, і теж *кручений* і *кручений*.

Відчасівникові словотвори.

357. Від різних форм часівника постанли прислівникові і влучникові вирази.

Від тепер. часу дійсн. спос.: *ма́будь* (*ма́г* *бу́ти*), *дастьбі* (*дасть-бі*), *сливё* (від *слити* сл. *слотн*), *Бі-ме*, *Бё-зна-що*, *мо́же*; *до-схочу*, *до-не́хочу*.

Від во́льов. способу: *хоч*, *хоть*; *бу́цім* (*будь-сім*), *нес́тій*, *неха́й*, *хай*, *най*, *віді́й*.

Правопис.

558. Графіка і ортографія. Треба відрізняти графіку від ортографії, чи правопису. Графіка установлює систему знаків, чи літер, щоб виразити поодинокі артикульовані звуки даної мови та комбінації їх, а ортографія подає правила, як тих літер та груп їх вживати, щоб передати в письмі цілі слова й речення, зложені з звуків. Графіка буває наукова й практична, першою вживають, щоб виразити всі можливі звукові відтінки живої мови, що бувають при різних позиціях і комбінаціях звуків, і які, крім того, вносять індивідуальність того, хто говорить (наукова фонетична транскрипція); другою — на потреби звичайного письма.

Форма, характер і система графічних знаків бувають, як відомо, двоякого роду: а) для письма і б) для друку. Українська писана й друквана графіка постанала з церковно-славянської писаної. Церковно-славянські літери, прогресивно змінювалися в укр. письменстві разом з церковно-славянською мовою українського типу і, переживши стадії й форми „устава“, „півустава“ і „скорочену“, в останні стадії (надто з кінця XVI і до половини XVIII в.) на українському ґрунті підлягали значним впливам латино-польського письма, закруглилися і стали подібні до останніх.

Уваги до поодиноких літер. В церк.-слав. **ѣ**, **ѥ** (потім того **є**) **ю**, **ѣ**, (в Изб. Святослава теж **ѣ** - працюр. нашого писаного **ю**), як видно з їх йотації, відбували двояку функцію: після консонантів (шестестівок) вони визначали **мякість** останніх, а після вокалів (голосівок) і на початку слів (в назвуку) вира-

жали склади йа, йе, йу, йі; з такими ж функціями зістались у нас їх'нападки (тільки вже без і-) я, е, (опріч ю), а **ѣ**, що з давнього давня виспачало у нас звук і майже (давнішн може— двозвук **іе**), замінилось тепер цим останнім в двох видах і і **ѣ** (ї подибувалось часто і в старовину), при тому останнє служить на ознаку і і **йі**. До того у нас значіння давніх и та і або ї, що визначали парин один звук, диференціювалось. **И** вже давно, а в XVII— XVIII віці переважно (і навіть майже загально), стало заміняти собою і и, і **ы**, що по традиції вживалось часом, але дуже вже рідко; що до ї, то воно заміняло собою **ѣ**, котре з рештою вживалось часом в значінні і яко рефлексе, по тільки **ѣ**, але й **ѣ**, напр. у Довгалевського, а потім теж у Котляровського, Пекравевича і інших, напр. *кофѣ*, *шѣсть*, *всѣмъ-ля*, *вѣтъ*, *тытъ*, *пѣнѣстѣ*, *бѣнѣ* і т. ін.

Для виразу звука г вживалось в XIV— XVIII вв. знаків **гг**, пізніше ще **г** і навіть **г**.

На такому історичному ґрунті постала сучасна українська графіка, котру найсамперед реаліментував і завів у систему П. Кіліні (від чого вона зве ся „кулінівкою“), а потім того вже в Галичині удосконалив К. Желехівський. У галичан уживала ся ще довго застосована до етимологічних вимог графіка М. Макемновича („Малоросійскія пѣсни“ 1827 г.): **ѣ=і**; **ѣ=і**; **ѣ=і**; **ѣ=і**; **ѣ=і**, опріч того и та **ы** для одного звука и. Ця графіка має вагу для загально-українського янґа на означення його основних форм, узагажуючи цілий гурт діалектичних варіантів даного українського правопису.

Увага. Ми не розшидаємо тут графічних спробувань д. д. Гатчука, Шейкевського, Тухлова, Драгоманова і інших, бо ті спробування не прищепились у нашому письменстві. Про хибі тепер уживаної графіки („желехівки“) ми вже казали в § 4.

Український правопис.

359. Засади правопису. В українській мові як і в інших, вживаний правопис є компромісом трох засад: фонетичної,

етимологічної та історичної, при чому фонетична засада переважає, керуючи ся зрештою етимологічною і уступаючи їй де в чому, як також почасти традиційно-історичній і сучасній практиці.

Фонетична засада має ся в тому, щоб писати, уважаючи на вимову і на закони міни звуку та їх групи, що набувають в говірці, котра стала основою, на якій виткав ся літературний язык.

Щоб досягти певної єдності в правопису і уникти хаотичної довільності, яку вносять індивідуальні особистості мови, ми керуємось, начеб корективом до фонетичної засади, засадою етимологічною, що вимагає написання слів згідно з їх походженням, щоб-то згідно з вимовою споріднених їм слів або форм у їх генетичному зв'язку. Засада історична опирає ся на традицію, на написання слів, як їх писано в старовину, не вважаючи на те, чи це відповідало фонетичним законам, що тоді набували в мові, чи опираюлось на етимологічну засаду, чи було просто довільне і помилкове. В українському правопису історична засада не має великої ваги, хоч і відбилає в деяких традиційних написаннях, як напр. *мякїсть* (*мякїсть*), *пьяний* (*п'яний*), *князь* (*князь*), *юрба* (*юрба*) і т. ін.

Засада фонетична.

360. Мякшення шелестівок. Згідно з вимовою *мякїсть* шелестівок на кінці слів (у вишукі) перед твердою шелестівкою і перед **о** відзначає ся знаком **ь**: *вогнѣь, білѣь, бѣтько, вѣльми, мальованнѣь, сьвѣтѣь*; перед **а, е, у** знаками **я, є, ю**, на які можна дивитись, як на упрощення **ѣа, ѣе, ѣу**: *кнѣзь (князь), дяк (дѣак), синѣ (синѣе), судїѣ (судїѣѣ)*. Окрім того, згідно з вимовою знак **ь** пишеть ся:

а) в суфіксах: **-еньк-, -оньк-, -іньк-, -ськ- (-цьк-, -дзьк-), -ець**: *бѣтьмѣнько, річѣнька, тонѣнький; сокѣльмѣнько, голѣвѣнька, ма-*

лєсєнький, однісєнький і однісінький, новісєнький і новісінький; трабірський, громадзький, людзький, грецький, свіцький.

б) перед суфіксом—ний, а, е: *близький, низький, слизький.*

в) після л перед суфіксами—ник, -чин, -щина, -ший, -(е)ць, -це: *невільник, пільник, будівництво, більший, пільця (пільць), пільцеві і т. д., сиділице, встатиле; перед суфіксом -н-а в дативі і льокативі одн. (-ці): гілка-гільці, гілка-гільці; теж в прикличках: кілки, тілки, стілки.*

Увага. Деякі письменники, бажаючи виразити наше середнє (альвеолярне) діалектичне л на вираження якого ми не маємо окремого знаку, пишуть: *невільник, більший, тілки і т. ін., але цього належало б уникати.*

г) в часівниках в 3-й особі одн. і множ.—ть: *дасть, держить, беруть, сидять.*

361. Префікси з і с на початку слів пишемо згідно з вимовою, щоб то з перед шестівками дієсловами, а с перед тихими: п, ф, в, х, с, т, ц, ч, ш, напр. *спекти, сфальшивувати, скрутити, сходити, стекти, сидіти, счинити, сшити (а не щинити, шийти), але щастя (а не сїастя), щасливий; з-під, з-перед, з-позі.*

362. Суфікси -щий (з сий), -цький, -цтво, -ство (з шство), -ський (шський) пишемо згідно з вимовою: *кращий, війший (а не крістий, війсий), бріцький, свіцький, бріцтво, тїцтво, козїцтво, робїцтво, пїцство, товариство, Рідомисський, Перемисський.*

363. Опущення в, г, д, н, л, н, р, т. При збігу кількох шестівок (кореневих і суфіксових), пишучи треба керуватись фонетичними законами викладеними в § 54 і писати, напр. *чєрцє (а не червцє), довгий (а не довггий), тїжєни (а не тижєня), стїснути (а не стиснути), Рідомисський (а не Рідомисльський), їри (а не ґарїця), чєнїя (а не чернїя), пісний (а не пістний).*

364. Опущення **й**. Суфікс прикметників другого ступеня **-іший** треба писати згідно з вимовою без **й** після **і**: *добрийший, чорнийший*, а не *добрийший, чорнийший*. Так само зайва річ писати **й** в дативі і локативі одн. прикметників і займенників ж. р. перед шестистійкою наступного слова, напр. *старі бабі, на бійті дірзії, наші сестрі, в мої книзці, але в нашім оселі, в тій околиці*.

365. **У-в** і **і-й**. Після голосівки попереднього слова згідно з вимовою прийменник **у** ми пишемо в формі **в**, напр. *вона в хаті*, але *він у хаті*. Так само й префікс **в** після шестистівки попереднього слова пише ся в формі **у**, напр. *з убогої хати*, але *до вбогої хати*.

І в такі самі позиції пише ся в формі **й**: *ми й ви*, але *він і вона; ми йдемо*, але *він їде*.

366. Правонне чужих слів. Чужі слова, що здавна засвоїли ся в наші мові ми пишемо так, як звикли їх вимовляти, напр. *пріскура*, (з гр. *προσкура*), *ліцарь* (з нім. *Ritter*), *кушнір* (з нім. *Küschner*) і т. ін. Слова ж новопозичені треба писати по змозі так, як вони вимовляють ся в свої сторони, але не порушаючи нашої гармонії фонетичної.

З цього приводу заходять найбільші труднощі, як виразити чужі **th** (грецько **θ**), **l**, **i**. Установлюючи на це правила, ми повинні опирати ся на традицію вимовлення цих звуків у словах давно позичених, що стали ся надбанням людської мови нашої.

Грецько **θ** і лат. **th** в наші мові відбили ся двоюко.

Під церковним впливом (згідно з новогрецькою вимовою) **θ** в письменстві XVI віку виражалося почасти через **ф**, напр. *феосъ* (Θεός; Бог), *Феодоритъ* (Θεοδωρίτης), але звук **ф** не надає ся до вимови укр. народом і рефлексом цього **φ** ми маємо в людській вимові таких слів як *Хведір, Вжля* (поруч *Тодір, Тєкля*), *Хімка, Хомі* (і *Томі*), *Пилій, Оланьє, Прієска, вірне* (εἰρηές), *пріскура*, з другого боку, певно під латинським впливом **θ**,

th виражають ся через т, напр. *Атеники* (XVI в.) *Текля*, *Тодська*, *катедра* і т. ін. і ці останні, як не суперечні наші фонетичні, прицїєнили ся без одмінн в наші мові; з цього виходить, що новопозичені чужі слова з θ і th належить писати через т.

357. Л в західньо-європейських язиках звичайно перед а, е, о, у, і шестівками вимовляє ся звуком середнім між л і ль (як наше л перед е і и), а перед і здебільшого як ль. Нарід наш позичаючи у інших народів слова з цим звуком, вимовляє їх в огромні більшості з м'яким ль, напр. *ляда* (Laden), *ляк* (Lack), *ляма* (Lampe), *лямпарт* (Leopard), *плян* (plan), *плян* (Platz), *балайси* (balaustra); *білет* (billet), *шпалєри* (spalliere), *холєра* (cholera), *льоник* (Lünn), *лос* (Los), *лох* (Loch), *люнт* (Lunte), *люшня* (Lüsstock), *плюндрувати* (plündern); *літера* (littera), *публіка* (publica), *політика* (πολιτική), *ліберія* (livrea), *лібри* (liber), *лілія* і *лєлія* (др. в. нім. lilja), *лінія* (linea), *літра* (liter), *салітра* (нар. нім. Salter), *ліхтєр* (Leuchter), *бал* (bal), *рашпєль* (Raspel), *дєшєль* (Deischel) *салвія* (salvia); але *Піліп* (Φίλιππος), *галган* (galgant). На підставі цих даних можна поставити за правило чуже **Л** виражати по українському м'яким **ль**, напр. *сєля*, *мєліка*, *мєжа*, *націоналіст*, *літературя*, *інтелектуція*, *феодалізм*, *поліція* і т. ін.

358. І. Після б, п, м, в, ф, в, г, і перед голосівками та **і** належить чужо **і** виражати нашим **і** на підставі людської вимови таких слів, як *бібія*, *білет*, *бібула*, *біржа*, *бісер*, (хоч і *бісер*), *бісурман*, *ніг'яка*, *ніка*, *ніжє* (і *ніжє*), *мізерія*, *міна*, *барзінок*, *фіг'а*, *фіг'юра*, *фіяка*, *кіт* (kit), *г'інс*, *капітал*, *капітан*, *адміністрація* і т. д. писати *історія*, *унія*, *партія*, *патріот*, *патріотичний*, *нація*, *тіжа* і т. ін.

Після д, т, з, с, р, х, ш треба писати **и**: *дирєктор*, *диктатор*, *диктувати*, *систєма*, *політика*, *конституція*, *бюрократичний*, *анархіст*, *фіабрика*, *історичний*, *шифрований*, *маніака*. теж в префіксах архи-, анти-: *архимандрит*, *архирєй*, *антихрист*, *Антиохія*.

Після **н** і **ц** можна писати **і** і **и**, але **і** переважає: *хрю-ніка, міністерство, маніфест, універсал, організувати, генітис, і генатів; цілорик, цінь, цімбра, але цюркуль, цимірка, принцип.*

Етимологічна засада.

369. Згідно з засадою етимологічною, при збігу двох м'яких шепетівок, м'якість першої не відзначаєся (окрім **л**): *иість (иість), дасть (дасть), після (після), слід (слід), стіккі (стіккі), сні (сні), бажання (бажання).* Так само не відзначаєся м'якість зубної (кореневої) при губні, коли за нею стоїть **і(т)**: *світ (світ), цвіт (цвіт), зізді (зізді), носіти (носіти)* і т. ін.

370. В ненаголошених складах **е** часто чути майже як **и** (див. §§ 8 і 49); в таких випадках треба керуватись етимологічною засадою і писати: *мені, а не мині, міні* (що видно з форми *до мене*), *тебі, а не тебе* (бо *до тебе*), *хочеш, а не хочиш* (бо *хоче*), *слоб, а не сило* (бо *села*).

371. В словах, що мають в одн. суфікс **-ин**, в номінативі множ., коли той суфікс відпадає, писати **е**: *селянін—селяне, міщанин—міщане, теж люди а не люди.*

372. В часівниках протяжних після губних **і** **л**, перед **р** **л** писати **и**, а не **і** або **е**: *збира́ти, а не (збірати або зберати, хоч зберу́), умира́ти, прокла́нати; так само засти́літи* (а не засти́лати, хоч застеля́ти, застеля́б) аналогічно до *раздира́ти, витира́ти* і т. ін. див. § 48e(б)-и.

373. В префіксі **ви-** не писати **і**, як це часом чуєся в німівсько-укр. і буковинських говірках, напр. писати *вибрати* а не *вібрати*, теж *високий*, а не *вісокий*.

374. Теж треба писати **и** а не **і** в словах: *дрижа́ти, дриж, дрижакі, трива́ти, тривога, тривожити, криво́вий, черво́равий* (але *брю́ка*), бо *и* тут не з **о** і **е**, а з **ь** і **ь** (*дриж, тривати*); *сиді́ти, а не седи́ти або сѣди́ти, але сісти; діти́,*

а не *діт'я*, хоч *діти*; *вітати*, а не *вітати*; *світати*, а по *світати*; одначе *зімá* і *зимá*, але тільки *назімок*, *зізимки*, *бдізмики*, *озимина*, *зімній*; *у-люб*, *любб́кий* (*люббок*-) і *у-люб*, *любб́кий*, в останніх і в *у* (ж), як і в словах *діброва*, *за-між*, *мабіть*, *каламітний*, *лестріб*

Теж у згоді з етимологією треба писати *и* в прислівниках: *завжди*, *всюди*, *відси*, *відти*.

На початку слів *и* або зовсім не пишеться, або пишеться тільки перед *н* і *р*: *іноди*, *інколи*, *інший*. *інде*, *иржед*.

375. В кінцівці прикметників з пиями на *в*, *г*, *х*, *ж*, *ч*, *ш*, *щ* в номінативі і інструм. однини та у всіх відмінках множини, окрім номінативу пишуться *и*, а не *і*: *віржіє*, *віржім*; *віржіх*, *віржім*, *віржіми*, а не *віржій*, *віржім* і т. д.; *вбогий*, *глухий*, *дужий*, *дівочий*, *хоробий*, *кращий* і т. д.

Так само і в речівниках з пиями на *в*, *г*, *х* в ґеніт. одн. (ж. р.) в номін. мн. (муж. і жін. р.) не пишуться *і*: *ружі*, *ружі*; *ноги*, *ноги*; *мужу*; *козакі*.

376. Навпаки ж в номінативі множ. всіх прикметників пишуться тільки *і* (або *ї*): *добрі*, (*добрії*), *гарні*, *білі*, *прості*, *глухі*, *вбої*, *віржі*, *дужі*, *дівочі*, *кращі*; так само пишуться і в номін. і ґенітиві множ. в речівниках м. р. з пиями на *ж*, *ч*, *ш*, *щ*: *ножі*, *ножі*; *мечі*, *мечі*; *товариші*, *товариші*; *кущі*, *кущі*, а в речівниках ж. р. з пиями на *ж*, *ч*, *ш*, *щ* в ґеніт., дат. і льокат. одн. і номін. множ: *ражі*, *ржі*, *міші*, *кущі* (див. §§ 239, 243, 258, 260); теж *бчі*, *плчі*; *криті* (*кров*).

В словах з префіксом *ні* пишуться завжди *і*, а не *и*: *нікто*, *ніщо* (теж в формах *ні до кого*, *ні з чим* і т. д.), *ніік*, *ніде*, *ніколи*, *нікуди*, *нізвідки*, *нісний*, *нісний* і т. д. Теж пишуться і в словах: *браті*, *мітінка*, *їтінка*, в звучниках *і*, *ні*, *ні*, і теж у формах до *і* з *о* або *е*: *ніч* (*ночі*), *ніс* (*носа*), *ніч* (*печі*), *річ* (*речі*); і в ґенітиві мн. на *-ів*: *панів*, *волів* і т. ін.; в числівниках *двічі*, *тричі*.

377. О ненаголошене вимовляє ся часто близько до у; в таких випадках треба керуватись етимологією і писати **о** (див. §§ 8 и 48); але ввійшло в звичай писати **у** в словах *пору́бок* (у' роб-ити), *яблуко* (у' ябл-ко), і теж в інфінітиві часівників на **-увати**, напр. *кувати*, *дарувати*, *псувати*, але *виковувати*, *понадаровувати*, і т. д. і теж в причасниках від таких часівників. коли наголос не паде на **о**, напр. *помілюваний*, але *корований*, *дарований*, *псований*.

Часом в силу гармонійної асиміляції (див. § 49, в) замість **о** чути **а** або **у**, напр. *нагави́й*, *ганчи́р*, *зузю́л*, *пучува́ти* і т. ін.; в таким разі треба керуватись етимологічною засадою і писати слова згідно з їх походженням (*нагави́й*, *ганчи́р*, *зозю́л*, *пучува́ти*), але ввійшло в звичай писати: *гаразд*, *багати́й*, *кача́н*, *кляча́н*, *халча́н*, *назачи́р*.

378. Правонис при збігу шестівок. На письмі уподібнення давнішого тихому і навпаки не відзначає ся, і ми пишемо в цим разі згідно з етимологією, напр. *вели́к-день*, *ні́мі*, *ми́гати*, *лє́кий*, а не *вели́г-день*, *ні́хті*, *ми́хтати*, *лє́кий*, і т. ін., але згідно з звичаєм *тхі́р*, *тхи́ти* (див. § 52, а). **Ж**, **з**. (**зь**), **ш** перед **к**, **ч**, **ц** в речівниках з суф. **-ка**, **-(с)ць**, **чин**, і прикметниках з суф. **-чий** і **-ний**, (з **-ський**) звичайно удержують ся на письмі і ми пишемо згідно з етимологією: *ні́жка*, *рі́зка*, *ні́жці*, *рі́зці*, *запоро́жці*, *ка́ши*, *покі́єщик*; *ву́жчий*, *ні́жчий*, *парі́зький*, *петербу́рзький*, а не *ні́шка*, *рі́ска*, *ні́зми*, (*ні́сьми*), *рі́сьми*, *запоро́зми*, *покі́щик*, *ка́сьми*, *ву́жчий*, *парі́ський*, *петербу́рський*, і т. под. Теж **ч** перед **ц** на письмі не міняє ся в **ц**: *рі́ччи*, а не *рі́чці* (*рі́ччми*).

Так само етимологічне **д** і **т** перед **ч** заховує ся в словах з суф. **-ець**, **-чий**, **-чин**: *молоде́ць* — *моло́дче*, *оте́ць* *о́тче* (а не *боче*), *бóчий*, *мі́тчин*, *моло́дчий*, *корóчий* (а не *бóчий*, *мо́лоччий* і т. д).

В речівниках і прикметниках утворених з нів на **д** за поміччу суф. **-ський**, **-ськийість**, **-ство** (див. § 52, б) це **д** на

писемі заховує ся: *людзький, людзькість, громадзький, сусідзький, слідство*, а не *люцький, громацький* і т. д.

В часівниках рефлексійних в 2-й особі одн. кінцівка *ш* на писемі заховує ся і ми пишемо: *бачишся, граєшся*, а не *бачишся, граєшся*, так само згідно з етимологією: *грається, здається, держи́ться*, а не *граєшся, здаєшся, держи́шся*.

Увага. Зрештою в галицьких виданнях усталив ся звичай писати займенник *ся* окремо від часівника і в 3-й особі одн. часівн. I, II, V і VI класу не писати кінцівки *ть*: *несє ся, грає ся, ноєть ся*, але *гра́тись* (при *гра́ти ся*), *зда́сь*.

Уважаючи, що в подільських, галицьких і буковинських говірках займенник рефлексійний *ся* в реченні може займати різні позиції і стояти не конче за часівником, не можна не признать в цим звичаї певної рації, і в інтересах граматичної закономірности, годило б ся і в українських виданнях не нарушати його.

379. Пріфікс *роз-* і *без-* пишуть ся незмінно: *розпра́ва, розказува́ти, розтекти́сь, безці́сний* але *ро́скіш, ро́скішний*.

Показчик.

(Числа показують на §§).

Азбука 3, 4.

Активна сторона 13.

Види 17-22, 145-152.

Викрик 28.

Відмінки 6.

Голосівки 37; веллярні 39; під-
небішно-веллярні 39; губ-
ні 39.

Граматика 1.

Графіка 358.

Двозвуки 43, 44.

Деклінація 6; - речівників
198; - I-ша 199-218; II-га
221-232; III-тя 237-246;
IV-та 255-261; — займен-
ників особових і реф-
лексійного 269; показую-
чих 270, 272; присвій-
них 271; — питайних 273;
невизначених 274; прик-
метників 284-291; числів-
ників 294-298.

Дифтонги 43-44.

Займенники 9, 269-275.

Заміна звуків 59; заміна j,

дъ, нь, дь 52, в.

Звуки 1; - вузькі, чи підне-
бішні 39; широкі 39.

Зложення слів 191-197.

Злучники 26.

Зникнення голосівки 53; ше-
лестівки 54; - на кінці
слів 55; складів 57.

З'явлення голосівки 53; ше-
лестівки 56.

Інфінітив 11, 302.

Кінцеві шестестові групи 53.

Кінцівка 31.

Кон'югація 23; I-ша 316-328;
II-га 329-332; III-тя 333-
342; IV-та 343-346.

Корінь 31; 32; — часівника 141.

Літери 2.

Міна звуків 45-47; голосівок:
в коренях слів спіль-
ного походження 48, в
різних формах того ж
самого слова 49; шесе-
стівок: під впливом вузь-
ких шестестівок е і і 50,
під впливом j 51, при

збігу кількох шестестівок і на кінці слів 52; груп. шестестівок 52, 6.

Множина 6.

Морфеми 31; часівників 138.

Морфологія 1.

Наголос 35; речівників 64-159, 189 - 197; - прикметників 116-137; інфінітиву 154-159. — I-ї деклінації 219-223; — II-ї деклінації 233-236; — III-ї деклінації 247-254; — IV-ї деклінації 265-266; — займенників 277; в різних формах часівників 347—356.

Однина 6.

Орґани мовні 36.

Орфографія 1.

Пасивна сторона 13, 311.

Переміщення звуків 58.

Пень 31; — інфінітиву 139, 144;

— теперішн. часу 140, 143.

Подвійний звука 52, в. у. 2.

Поділ звуків 37: часівників на конюґації 312.

Правопис 358—379.

Префікси 31, 33, 61, 163; без- 164: в-, у- 165; вз-, уз- 166; від- 167; ви- 168; до- 169; з-, зо-, зі-, с-, су-

зу- 170; за- 171; на- 172; над- 173, най- 174; о-, об- 175; па- 176; пере- 177; перед- 178; під- 179; по- 180; пра- 181; пре- 182; при- 183; про- 184; роз- 185; меж- проти-, серед- 186.

Приголосок 35.

Прийменники 27.

Прикметники 7, 278—291.

Прислівники 25; — від форм речівникових 267, 268; — від прикметників 279-283; — від числівників 296—298.

Причасники 24, 301, 303, 304, 305, 308.

Речівники 6, 198—164; в формі прикметника 292.

Розклад слів 29.

Склади 29; відкриті 29; закриті 29.

Складня 1.

Слова флексійні 30; первісні 34; похідні 31.

Сносіб 12; волюєвий 300; гачаний 310.

Ступені якості 7, 137, 174.

Суфікси 31, 33, 60; — речівникові: ї (ь) 62; ј (јь, јь, ја, јо) 63, 64; -ай 65, -ий 66; -к 67; -ка 68; -ко 69; -енко 70; -ок 71; -ик

72; -иця 73; -ець 74; -ич 75; -ак, -аха 76; -ака, -іка, -ука, ага, -уга 77; -ук 78; -ч(-ач, -ич) 79; -иха 80; -ух 81; -ище 82; -(ь)ба 83; -оба 84; -ва 85; -во 86; (ь)ва 87; -иво 88; -мо 89; да, до 90; -то 91; тва 92; -тель 93; іт (от) 94; -ота, -ета, -еча 95; -ість (онці) 96; -ство, -тво 97; -уєь, -уєя, -уєю. уня 98; -ня 99; -ан 100; ань, інь- 102; -ея, -ія 103; -иш 104; -иша, -иша 105; -ишя 106; -уш 107; -унок 108; -івна 109; -ло, -ало, -айло, -ило 110; аль, -аля 111; -уля 112; -ар (ь) 113; -пр 114; ба, а(ат) 115; — прикметникові: ї (ь, j) 116; -ю- 117; -ак- 118; -ч- 119; -ськ- 120; -ів- 121; -ов-, -ев- 122; -ів-, -лив 123; -ав- 124; -м- 125; -и- 126; -и- 127; -ен- 128; -ян- 129; -єзн-, -сєзн-, -єни- 130; -єньк-, -єсєньк-, -ієніньк-, -юєніньк- 131; -ни 123; -т- 133; -ат-, -аст-, -ист-, -ит- 134; -уват- 135; -яч-, -уч (уц-) 136; -ін (іц-) -ш-, -ч- 137; -ча-

сівникові: -пу- 155; -і- а(ї)-156; -и- 157; -а- 158; --ува- 159; -часівників здрібнєних 160; --прислівників 162.

Тембри тональні 38; --шелестові 40.

Тон 37.

Фонетика I.

Час теперішній 299; --минулий 307; передминулий 308; --прийдучий 309.

Часівники 10; 14-16, 18, 19, 20; 142; I - VI-класи 154-159.

Частин мови 5.

Часування 23; -бути 311; дати їсти, поїсти 315; -їти, їхати, сісти, рості 318; --бігти 321; --няти 324; зв'язи, гнати, ткати 323; літи, молоти 334; -єлати 336; хтіти 340.

Числівники 8. 293--297; --головні 8; --рядові 8.

Шелест 37.

Шелестівки 37; --губні 37, 44; лизкові 40, 44; передньо-, середньо-, задньо-лизкові 40, 44; носові 40, 44; плавні 40, 44; альвеолар. 40, а, 44; -рантові 41, 44; протяжні 41, 44; дзвінкі 42, 44; ти хі- 42, 29.